

Vystúpenia z vojen: od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu

Bohumila Ferenčuhová – Antoine Marès – Michal Kšiňan

Abstract:

FERENČUHOVÁ, Bohumila – MARÈS, Antoine – KŠIŇAN, Michal: Exiting Wars: from Napoleonic Wars to World War II.

This article is an introduction to the thematic issue of *Forum Historiae* 2/2018 dedicated to the subject of exiting wars in France and Central European countries in 19th and 20th centuries. In addition to introducing the main research questions and hypotheses, which the authors of the issue worked with, and to the outline of their main conclusions, the editors also provide a brief comparison of exiting wars in East-Central Europe in 20th century.

Keywords: exiting wars, France, East-Central Europe, World War I, World War II, Napoleonic wars

Aktuálne číslo *Forum Historiae* ponúka našim čitateľom články, ktoré sa venujú vystúpeniam z vojen (*sorties de guerre*), teda tematike, ktorá si získava stále väčší záujem vedeckej obce či už v strednej Európe, ale aj vo Francúzsku. Mimochodom, reforma bezpečnostného sektora je jednou z priorít zahraničnej politiky Slovenska, ktorej cieľom je zabezpečiť jeho efektívne fungovanie a demokratickú kontrolu, ktorá „je jednou zo základných podmienok pre zdravý štát a realizáciu ďalších reforiem najmä v situáciách po ukončení konfliktu“.¹ My sa však zameriame na historické vystúpenia z vojen. Náš úvod je rozdelený na dve časti, keď v prvej ponúka jeho francúzsky spoluautor globálny a komparatívny pohľad na vystúpenia z vojen v regióne mediánnej Európy², tak v druhej časti zase slovenskí zostavovatelia tohto tematického čísla v skratke charakterizujú jeho obsah.

Krátke zamyslenie nad vystúpeniami z vojen v mediánnej Európe namiesto úvodu

Pripomenutie našich stretnutí je v tomto úvode zároveň pripomienkou jednej polstoročnice. V Inštitúte slovanských štúdií v Paríži sa najmä pod záštitou Victora-Luciena Tapiého, veľkého historika novoveku krajín strednej Európy, uskutočnila v roku 1968 konferencia venovaná zrodu Československa. Oslavovali sme jeho päťdesiate výročie a išlo o prvé veľké stretnutie francúzskych, slovenských a českých historikov. Komisia, ktorá vtedy vznikla, zorganizovala už nasledujúci rok v Bratislave konferenciu zameranú na Malú dohodu. Jej organizátormi boli

1 O reforme bezpečnostného sektora s expertmi z krajín V4 a Ukrajiny (2015). Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/zahranicna-politika/slovensko-a-v4/slovenske-predsednictvo-v4/aktualne-spravy/-/asset_publisher/w7vqBWMUyCYw/content/o-reforme-bezpecnostneho-sektora-s-expertmi-z-krajin-v4-a-ukrajiny (posledný náhľad 22. 11. 2018).

2 Z francúzštiny ju preložila Silvia Ruppeldtová.

Bernard Michel a na československej strane Anton Vantuch a Ľudovít Holotík. Spolupráca sa potom na takmer dvadsať rokov prerušila, pretože roky československej „normalizácie“, ktoré nasledovali po invázii vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968, nevelmi priali bilaterálnym vzťahom. Bernard Michel, ktorý v rokoch 1985 až 2004³ pôsobil ako šéf Katedry stredoeurópskych dejín na Sorbonne, sa v roku 1989 rozhodol tieto stretnutia obnoviť: súčasťou dobrodružstva, ktorého som sa zúčastnil aj ja, boli René Girault a Céline Gervaisová. Veľmi dobre si spomínam na naše rozhovory v prestávkach konferencie, počas ktorých ma ohúrila sloboda slova našich slovenských priateľov: podľa nich už veci nemôžu trvať dlho a niečo sa určite stane. A skutočne, o niekoľko mesiacov neskôr, v novembri a decembri toho roku, sa komunistický režim zrútil a vzťahy medzi strednou Európou a Francúzskom sa opäť plynulo obnovili.

Naše stretnutia sa začali opakovať každé dva roky, či už v Bratislave, Paríži alebo v Prahe. V roku 2003 ma Bernard Michel požiadal, aby som ho vystriedal. Spoločnou zásadou vtedy aj dnes ostáva stanoviť si spoločnú tému a obmieňať miesto konania. Ako príklad si pripomeňme posledné témy: *Miesta pamäti v Prahe*; *Životopisné cvičenia v Bratislave*; *Sprostredkovatelia medzi Francúzskom a strednou Európou v Paríži*; *Vzdelávanie v procese vzájomného poznania v Pardubiciach*; a napokon v Bratislave konferencia s názvom *Ako vystúpiť z vojny*. Výsledkom každého z týchto stretnutí je kvalitná knižná publikácia.

Prečo sa tu teda zaoberať „vystúpeniami z vojny“? Sčasti to súvisí s vývojom francúzskej historiografie v poslednom desaťročí: jednak mám na mysli konkrétnu publikáciu, ktorú editovali Christophe Prochasson a Stéphane Audoin-Rouzeau a ktorá vyšla v roku 2008⁴; jednak celú sériu výskumných programov, týkajúcich sa vystúpení z prvej svetovej vojny pri príležitosti jej storočnice. Práve to je jedna z výskumných tém UMR SIRICE⁵, ktorú založil Robert Frank a vedie ju Marie-Pierre Reyová. Problematika vystúpení z prvej svetovej vojny je v súčasnosti hlavnou témou výskumu. V nadchádzajúcich rokoch sa bude skúmať optikou nových výkladov tohto obdobia a zo stredoeurópskej perspektívy. Garantmi sú Étienne Boissérie a Catherine Horelová. Naším súčasným cieľom je prepojiť perspektívu západného výskumu s perspektívou stredoeurópskou. Konferencia má za cieľ zanalyzovať, ako v priestore, ktorý v súčasnosti zodpovedá jednotlivým krajinám Visegrádskej štvorky a Francúzsku, prebiehalo vystupovanie z vojenských konfliktov, a to od obdobia napoleonských vojen až po vystúpenia z druhej svetovej vojny. Dôležité je sledovať vplyv týchto „prechodov“ na jednotlivca, ako aj na celú spoločnosť. Je pri tom nevyhnutné pribrať do úvahy zmeny sociálnych a intelektuálnych paradigiem, ktoré v dôsledku vojen nastali.

³ Zomrel v roku 2013.

⁴ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – PROCHASSON, Christophe (ed.) *Sortir de la Grande Guerre. Le monde et l'après-1918*. Paris : Tallandier, 2008.

⁵ Unité mixte de recherche, Sorbonne, Identités, relations internationales et civilisations de l'Europe – Organizácia zjednocujúca výskumných pracovníkov a učiteľov na univerzitách Paris 1 Panthéon-Sorbonne, Paris-Sorbonne a CNRS.

Tento krátky úvod si kladie za cieľ komparatívnou optikou uvažovať o vystúpení z vojenských konfliktov 20. storočia v širokej perspektíve, ktorá zahŕňa mediánu Európu a týka sa troch konfliktov: prvej svetovej vojny, druhej svetovej vojny a v nadväznosti na ňu vojny studenej. Na tomto mieste je vhodné upresniť, že pod pojmom mediánna Európa sa rozumie oblasť, ktorá sa rozprestiera od západu na východ medzi Nemeckom a Ruskom; a od severu na juh v priestore medzi Baltským morom, Čiernym morom a Jadranským morom. Ide teda o rozšírenú verziu územia, ktoré sa v anglo-severoamerickom svete označuje pojmom stredovýchodná Európa (*East-Central Europe*). Z nášho hľadiska toto územie zahŕňa tri hlavné podcelky: pobaltskú Európu, strednú Európu a Balkán, resp. juhovýchodnú Európu. Ale poňatie hraníc medzi nimi je oveľa menej dôležité ako predstava o pohybe ľudí, ktorý prebiehal jednak vnútri takto definovaného európskeho priestoru, jednak vo vzťahu s nemeckými, ruskými, švédskymi či osmanskými susedmi.⁶

Región charakterizujú isté špecifické črty, ktoré musíme vidieť v priamom vzťahu s vystúpeniami z vojenských konfliktov: neprítomnosť koloniálnej expanzie a svojho premietnutia sa do svetov mimo európskeho kontinentu (ak nehovoríme o migračných vlnách, ktoré sa začali v 17. storočí, alebo o viac či menej významnom, doposiaľ trvajúcom fenoméne exilu); neprítomnosť silnej námorníckej kultúry v národných kultúrach širokého regiónu (s výnimkou časti Chorváto); neexistencia geopolitickej stability, jav sprevádzaný opakovanou štátnou diskontinuitou a častým presúvaním hraníc. Prevládajúcou črtou tejto časti Európy až do obdobia druhej svetovej vojny je navyše výrazná etnická, náboženská a jazyková heterogenita: vyplýva z toho nevyhnutnosť súžitia, ktoré sa buď pretavuje do kompromisu a mnohojazyčnosti, alebo naopak do vzájomnej konfrontácie, občianskej vojny či vylúčenia. Dá sa tvrdiť, že práve táto rôznorodosť bola prekážkou zakladania národných štátov, a to až do konca druhej svetovej vojny. To bol moment, v ktorom sa táto mnohorakosť často tragicky zredukovala a napokon prakticky celkom vymizla (s výnimkou priestoru bývalej Juhoslávie a Pobaltia). Dôsledkom tejto vkorenenej nestability býva pocit krehkosti a neistoty, ktorý sa o to väčšmi znásobuje, o čo viac ho trvalo a opakovane využívali a využívajú politickí predstavitelia, niekedy dokonca intelektuáli. A to až do takej miery, že sa tento pocit stal integrálnou súčasťou spôsobu prezentácie seba samých a sebaumiestňovania: v tomto ohľade nesmieme podceňovať strach z budúcnosti prejavovaný v emóciách, ktoré hýbu verejnou mienkou, v čoho dôsledku ju rovnako ovládajú ako vytvárajú. Odhliadnuc teraz od malých štátov bez tradície vlastnej štátnosti, komplex izolácie je v prípade niektorých krajín, obzvlášť v Poľsku a Maďarsku⁷ (pozri napr. doslovné znenie maďarskej národnej hymny) v tejto súvislosti neprehliadnuteľný.

Všetky tieto charakteristiky, samozrejme, vyplývajú z podoby vystúpení z vojen v stredovýchodnej Európe. Jej špecifickou charakteristikou je dočasnosť. Tento

6 O stredovosti tohto priestoru pozri *Monde(s)*, č. 14, jeseň 2018.

7 Pozri napr. MARÈS, Antoine (ed.) *Hymnes nationales en Europe centrale, orientale et du Sud-Est*. Paris : Cahier du Cececese-Inalco, 1993.

región však v 20. storočí prežil ešte ďalšiu vojnu, ktorá sa zavŕšila až na prelome 80. rokov. To k dlhému radu zlomov prispieva ešte väčšmi. Pokiaľ ide o konflikt studenej vojny a jej základné charakteristiky, ktoré vplývali na chod jednotlivých spoločností, môžeme jej chronológiu skúmať v širšom rámci (1917 – 1991) alebo v užšom rámci (1947 – 1953). Zdôraznime len to, že uzatvorenosť, vláda propagandy či časť hospodárstva zameraného na obranu, ktorými sa komunistický režim vyznačoval, sa zhodujú s charakteristikami spoločnosti vo vojne. V závere uvidíme, či má zmysel porovnávať prelom 80. a 90. rokov 20. storočia so zlomom, ktorý už predtým nastal s nástupom 20. rokov a rokom 1945.

Chronologická asymetria, ktorá je jednou z hlavných charakteristík odlišujúcich vývoj v porovnaní so západnou Európou, je príznačná aj pre povojnové obdobie. Na západných frontoch prvú svetovú vojnu jasne vymedzujú roky 1914 až 1918 (v Taliansku dokonca spresnene 1915 až 1918, v Spojených štátoch amerických 1917 až 1918). Naopak, vo veľkej časti stredovýchodnej Európy – na severe na pomedzí Poľska a pobaltských štátov, na juhu v oblasti Balkánu – vojna trvala oveľa dlhšie: na severovýchode Európy sa konflikt zavŕšil až v rokoch 1919 – 1920. Na európskom juhovýchode sa začal už v roku 1912 prvými balkánskymi vojnami. To isté platí pre druhú svetovú vojnu: Rakúsko a Československo boli okupované už v čase medzi marcom 1938 a marcom 1939. Podrobenie teda celkovo trvalo šesť až sedem rokov. Väzba na Sovietsky zväz sa v prípade Poľska a pobaltských krajín začala v rozmedzí rokov 1945 až 1948 a skončila sa v období rokov 1989 až 1991. Ak teda chceme analyzovať podoby povojnového obdobia v celom širokom regióne, tieto rozdielne chronológie musíme nevyhnutne brať do úvahy. Vojenské konflikty sa tu totiž po oficiálnom ukončení završovali v situáciách oveľa väčšieho zmätku a obnovovanie spoločnosti prebiehalo v podstatne ťaživejších ľudských, sociálnych a hospodárskych podmienkach.

Druhý zreteľný rozdiel sa týka intenzity a frekvencie spoločenských ruptúr. Všetky vojny v stredovýchodnej Európe vyústili do režimov novej formy suverenity. Povojnové obdobie prvej svetovej vojny znamenalo rozpad monarchií a zrod siedmich nových štátov, z ktorých dva pôvodne vznikli už v prvom desaťročí 20. storočia (Fínsko a Albánsko), a to nespomínam štáty, ktoré vznikli už v 19. storočí na troskách Osmanskej ríše, ako je Bulharsko; alebo tie, ktorým na svet pomohlo víťazstvo Trojdohody (Francúzsko, Rusko, Veľká Británia), ako bolo Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Takýto búrlivý presun štátnych hraníc nemá v moderných dejinách Európy obdobu od čias napoleonských vojen. Predefinovanie nových národných území, ktoré sa buď zväčšili, alebo naopak zmenšili (Rakúsko, Maďarsko, Bulharsko), bol nesmierne zložitý proces.

Na zlomy nebolo menej bohaté ani povojnové obdobie po druhej svetovej vojne. Ak aj presun hraníc neprebíhal natoľko dramaticky (okrem hraníc Poľska, ktoré sa presunuli sto kilometrov smerom na západ a dvesto kilometrov na východ) a zmeny zasiahli predovšetkým západné hranice ZSSR na úkor susedných krajín (Fínsko, pobaltské krajiny, Poľsko, Československo a Rumunsko), hlboko

bola zasiahnutá nezávislosť režimov: tri pobaltské štáty sa dostali pod vplyv ZSSR, čím sa potvrdili podmienky stanovené už v rokoch 1939 až 1940. Sovietizáciu všetkých týchto krajín umožnila ich priama okupácia sovietskou armádou s výnimkou Albánska, Juhoslávie a Československa alebo geografická blízkosť sovietskej armády. Nemilosrdné prevzatie moci komunistickými stranami, ktoré podporovali okupanti, prebiehalo od jari 1945 do februára 1948, a to v rôznom rytme: Juhoslávia, ktorá okupovaná nebola, prijala komunistický režim paradoxne ešte pred Rumunskom, Poľskom, Maďarskom a Československom. Oslobodenie týchto krajín sa veľmi rýchlo zvrstlo na novú stratu suverenity: stalinistické obdobie rokov 1948 až 1953 suverenitu zredukovalo na nulu. Celý región zjednocoval status ľudovodemokratického zriadenia, v ktorom však v praxi vládla jediná strana. Autómia v zahraničnej politike celkom zanikla počnúc letom 1947, keď na nátlak Sovietskeho zväzu Praha a Varšava odmietli Marshallov plán.

Nešlo teda len o ruptúru v štátnych útvaroch, ale aj o zlom politický a inštitucionálny. Sme svedkami istej stabilizácie na západný spôsob, imperiálne režimy rokom 1918 uvoľnili miesto parlamentným monarchiám alebo republikám. Ale s nimi staré praktiky vonkoncom nevymizli. Stále bola prítomná hrozba, že sa „reinkarnujú“ do kultu osobností. Vzniká úsilie naočkovať parlamentnú demokraciu na územiach, ktoré možno nie sú celkom pripravené prijať ju – či už preto, že sociálne štruktúry vzhľadom na svoju archaickosť spôsobovali, že ľudia ešte nenadobudli dostatočnú politickú kultúru; alebo preto, že istá skupina ľudí demokraciu rovno odmietala, pretože podľa nej protirečila národným záujmom a zvrchovaným princípom bezpečnosti: to je najmä prípad Józefa Piłsudského v Poľsku. Väčšina nových krajín však predsa prijala ústavy, ktoré väčšmi ako z domácich tradícií chudobných na demokratickú skúsenosť čerpajú zo západných modelov. Na výzvu v podobe etnickej a národnostnej rôznorodosti sa všade – okrem veľmi homogénneho Rakúska – odpovedalo silným centralizmom. Ten ale sám osebe začínal vyvolávať ďalšie frustrácie a odpor. Vyústil do nestability, ktorú podporili susedia a ktorá vyvolala viac alebo menej rýchly zánik demokratických inštitúcií v prospech autoritárskych mocností, a to od roku 1919 v Maďarsku a od roku 1929 v Juhoslávii. V tomto procese tvorilo výnimku jedine Československo.

V roku 1945 sa geopolitická situácia mení: po zlyhaní parlamentarizmu medzivojnového obdobia importovaného zo Západu, po hospodárskej kríze, ktorá poznamenala celý región, po hrôzach vojny, neschopnosti elít zvrátiť túto katastrofu a v dôsledku celkovej vyčerpanosti sa časť populácie v tej-ktorej krajine – často sa hovorí o 10 % v Maďarsku, 40 % v českých krajinách – rozhodne prijať tretiu cestu v podobe spolužitia s komunistami. Tento proces „konverzie“ z intelektuálnej stránky dobre rozanalyzoval Czesław Miłosz. Predchádzajúce režimy v mnohom diskreditoval obraz katastrofickej kolaborácie; demokratov, ktorí ju odmietli, okupanti prevalcovali a po roku 1945 im už neostávalo viac síl bojovať proti komunistickým stranám, ktoré navyše podporoval Sovietsky zväz. Práve za takýchto okolností vznikali ľudové demokracie, ktorých pluralizmus bol len

naoko. Stále ostáva napísať dejiny tohto súhlasu z pohľadu zdola, resp. z pohľadu prispôsobenia sa miestnej populácie v hlboko traumatizovanej Európe, ktorá sa ocitla v troskách.

Zlomy boli rovnako hlboké vo sfére hospodárstva a v sociálnej oblasti. V prípade prvej aj druhej svetovej vojny musíme zdôrazniť aj rozsah materiálnych strát a strát na ľudských životoch. Počas prvej svetovej vojny neboli menšie ako straty Francúzska. V prípade druhej svetovej vojny boli neporovnateľne vyššie: ako presvedčivý príklad nech slúži pokles počtu obyvateľov Poľska z 35 miliónov na 29 miliónov. V príbehoch európskeho martýrstva dosahujú obyvatelia Poľska, či už poľskej alebo židovskej národnosti, smutné prvenstvo.

Teritoriálne preskupenia po roku 1918 zanechali jazvy, ktoré nezmizli ani po dvadsiatich rokoch: Poľsku sa nepodarilo prebudovať a pre nedostatok zahraničného kapitálu ostalo ekonomickým trpaslíkom, hoci vzhľadom na svoju geografickú rozlohu a demografiu bolo regionálnou veľmocou. Československo, malý „priemyselný tiger“, nedokázalo vyrovnať regionálnu nerovnováhu medzi západom a východom krajiny. Zásadný zlom, ktorý v smere pohybu ľudí a obchodníkov nastal po rozpade impéria, sa nepodarilo dostatočne kompenzovať a svetová hospodárska kríza nadhlo rozbíja čínorodý elán druhej polovice 20. rokov. Navyše solidarita medzi regiónmi ostávala veľmi slabá. Zmeny režimov otriasli spoločenskými elitami, a to dočasne (Maďarsko) alebo trvalo (Československo). Hneď v prvých dňoch po prvej svetovej vojne nastúpila nacionalizácia verejných funkcií a mocenských politických elít. Zavedené poľnohospodárske reformy pod rúškom sociálneho zámeru sledovali uprednostňovanie národného, odteraz väčšinového a často nemajetného prvku.

Radikálnosť opatrení prijatých v roku 1945 len znásobila proces, ktorý sa začal už o dve a pol desaťročia skôr. Znárodňovanie a zoštátňovanie sa v strednej Európe dialo v zmysle etnicko-národnej „očisty“, ktorá vyhovovala dominujúcemu národu. Opatrenia boli sprevádzané masovým presunom obyvateľstva, a to buď formou výmeny (Poliaci – Ukrajinci, Maďari – Slováci), alebo formou vyhnanstva (okolo 13 miliónov Nemcov muselo región opustiť). Vstúpili sme do nových medzinárodných paradigiem: po zlyhaní mierových dohôd a dohôd o ochrane menšín, ktoré boli v rokoch 1918 až 1920 uzatvorené s úmyslom rekonštrukcie Európy a úpravy hraníc, sa územia pretvárali výmenou obyvateľstva. To vyplynulo z už zakoreneného presvedčenia (národnostné spolužitie nie je možné) a absolútnej národnej radikalizácie (homogenizácia obyvateľstva).

Zmena hospodárskeho a sociálneho modelu, ktorý sa odvtedy opieral viac o štát a spoločenstvo, bezpochyby súvisela s importovaním a zavádzaním sovietskeho systému. Zároveň však bola aj dôsledkom sklamaní z predchádzajúcich skúseností v rokoch 1930 až 1940, ako aj narastajúceho odstupu voči liberálnemu modelu, importovanému už predtým zo Západu. Ten počas svetovej hospodárskej krízy, po ktorej nasledovala strata suverenity, na plnej čiare stroskotal.

Aj vo vystúpeniach zo studenej vojny nájdeme mnohé podobnosti s vystúpeniami z predchádzajúcich vojenských konfliktov. A to napriek tomu, že studená vojna nebola rovnako vražedná ako predchádzajúce vojenské konflikty; preniesla sa však do gulagov a mnohí ľudia z Východu sa pokúšali utiecť na Západ: z NDR počas celého obdobia, z Maďarska v roku 1956, z Československa v rokoch 1948 a 1968, v Sovietskom zväze vyvolala útek Arménov a Židov...

Na prelome 80. a 90. rokov sa v celom rozmanitom regióne za niekoľko rokov zásadne menil režim, rozvrátili sa elity a nastal návrat k pluralitným konštitučným režimom. Ich zavádzanie do praxe ale bolo vzhľadom na chýbajúcu skúsenosť demokracie a na obrat vo vlastníctve výrobných prostriedkov v dôsledku odštátňovania hospodárstva veľmi zložitý... Opätovné nadobúdanie suverenity kráčalo ruka v ruke s vyhľadávaním bezpečnostných záruk zameraných prevažne proti Rusku. Ich súčasťou bol vstup do NATO a následne do Európskej únie. Formovanie novej suverenity sprevádzal aj príliv nacionalizmov, ktoré existovali už počas komunistického režimu, ostávali však pod povrchom.

V krátkom 20. storočí, tak ako ho definuje Eric Hobsbawm⁸, sa vystúpenia z vojen v stredovýchodnej Európe prejavili vzostupom nacionalizmov (ktoré nadobúdali veľmi rôznorodé podoby) a hlbokými generačnými ruptúrami v prostredí spoločenských elít, čo v západnej Európe nemalo obdobu. Boli zároveň katalyzátormi radikálnych zmien, ktoré sa dali označiť ako revolúcie vzhľadom na pády režimov a vzhľadom na to, ako oficiálny diskurz tieto zlomy zdôrazňoval. Nakoľko však tieto procesy neboli jednoznačné, historik môže okrem zlomov sledovať i isté kontinuity, ktoré, pokiaľ prekročíme hranicu zdania, neboli menej očividné: prevažovali obzvlášť na úrovni vystupovania navonok a emócií. Dajú sa však pozorovať aj na individuálnom a kolektívnom správaní, ba dokonca i v pretrvávaní istých elít najmä v podnikateľskej a technickej sfére. Porovnávací prístup otvára v nadchádzajúcich rokoch celkom iste nové plodné cesty. Bolo by dobré zamyslieť sa aj nad spomienkami a skúsenosťami odporujúcimi tým, ktoré výsledky vojen priniesli rôznym národnostným a sociálnym skupinám. Vystúpenia z vojenských konfliktov sú vo svojej podstate mimoriadne obdobia, v ktorých sa rýchlo kryštalizujú trvalé postoje k nedávnej minulosti.⁹

Vystúpenia z vojny vo Francúzsku a v strednej Európe

Stretnutia francúzskych, českých a slovenských historikov sa vždy usilovali obohatiť historiografiu zúčastnených krajín informáciami o najnovších výsledkoch výskumu a nových teoretických prístupoch v historickej vede. V októbri 2015 v Pardubiciach sme stanovili tému ďalšej spoločnej konferencie ako „Sorties de guerre“. Nebolo ľahké nájsť adekvátny preklad tohto termínu do slovenčiny.

8 HOBBSAWM, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914 – 1991*. London : Michael Joseph, 1994. Vyšlo v češtine pod názvom *Věk extrémů – Krátké dějiny 20. století 1914 – 1991* v roku 2010 vo vydavateľstve Argo.

9 Dve najnovšie francúzske zhrnutia týkajúce sa 20. storočia v uvádzanom regióne: KRAKOVSKÝ, Roman. *L'Europe centrale et orientale de 1918 à la chute du mur de Berlin*. Paris : Armand Colin, Collection U, 2017; MARÈS, Antoine – SOUBIGOU, Alain. *L'Europe centrale et médiane dans l'Europe du XXe siècle*. Paris : Ellipses, 2017.

Chronologicky sa týkal období bezprostredne nasledujúcich po vojnách, ale vo francúzskej historiografii získal hlbší zmysel. Vystúpenie z vojny je napríklad súčasťou vojenskej terminológie. Znamená útok zo zákopu, vymanenie sa zo stavu obliehania, pokus o prelomenie frontu a získanie víťazstva či aspoň výhodného postavenia pred uzavretím prímeria či mierových zmlúv. Paul Gradwohl v štúdiu venovanej vzťahom medzi Francúzskom a Maďarskom v roku 1918 používa tento termín v zmysle vyústenia vojny do niečoho celkom nečakaného, s čím si vojaci ani politici nevedia dať rady.¹⁰

Stéphane Audoin-Rouzeau chápe vystúpenie z vojny v zmysle paradigmatickej zmeny oproti staršiemu výskumu obdobia bezprostredne po vojne. Zahŕňa doň nielen zastavenie vojnových operácií, podpísanie mierových zmlúv, ale aj to, že vojna nepokračuje ďalej mierovými prostriedkami, že medzi bývalými nepriateľmi došlo k zmiereniu, že vojna je definitívne za nami, zabudnutá. Obrazne povedané, že sa už môžeme pri Slavkove vystrojiť do starých historických vojenských uniforiem, rozostaviť vojakov a rekonštruovať dávnu krvavú bitku bez toho, aby mala silný emocionálny rozmer. Po určitom váhaní sme usúdili, že v slovenčine budeme používať termín vystúpenie z vojny, pričom nevyklúčujeme jednotlivé výstupy z vojen či dlhodobejšie vystupovania z vojen. Aktuálne číslo *Forum Historiae* sme chronologicky rozdelili na tri časti – vystúpenia z napoleonských vojen, z prvej svetovej a nakoniec z druhej svetovej vojny.

Francúzska historička *Marie-Pierre Reyová* sa v troch častiach svojho článku zamýšľa nad vystúpením z napoleonských vojen, ktoré svojím geografickým rozmerom, dĺžkou, novou vojenskou technikou a ideologickým nábojom priniesli nielen francúzskej spoločnosti významné štrukturálne zmeny. V prvej časti sa dozvedáme o diplomaticko-vojenskej úrovni vystúpenia z vojen v rokoch 1814 – 1818, keď sa Francúzsko vrátilo z pozície vyvrheľa do spoločenstva európskych štátov. Politické vystúpenie z napoleonských vojen bolo omnoho komplikovanejšie a podľa autorky sa nezavršilo ani v roku 1830. Asi najkomplikovanejšie prebehol tento proces medzi vojnovými veteránmi, keďže Napoleon využil povinné odvody, čo zasiahlo dovtedy nevídaný počet bežných mužov – neprofesionálnych vojakov. Okrem obrovských strát veteráni trpeli rôznymi traumami, utrpeniami či zraneniami, na ktoré však chcela spoločnosť čím skôr zabudnúť.

Článok *Dušana Kováča* sa venuje procesu vystúpenia z vojny proti Napoleoni zo strany Rakúska, ktoré do roku 1813 prehralo viacero významných bitiek s francúzskym cisárom, z čoho plynulo viacero politických ponížení. Napriek tomu sa však Rakúsku podarilo vystúpiť z napoleonských vojen ako veľkému víťazovi a navyše sa vo Viedni odohral kongres, ktorý z politického hľadiska zavŕšil napoleonské vojny, za čo sa najväčšie zásluhy pripisujú rakúskemu kancelárovi Klemensovi Metternichovi. Na jednej strane Kováč uznáva Metternichove diplomatické majstrovstvo, ale na druhej strane prízvukuje, že svoju úlohu

¹⁰ GRADVOHL, Paul. La Hongrie comme révélateur de l'aporie de la stratégie française en Europe centrale après 1918. In *Revue historique des armées*, č. 270, 2013, dostupné na internete: <http://rha.revues.org/7642> (posledný náhľad 6. 5. 2017).

zohrali aj náhody a relativizuje tak jeho úspechy. Rakúsko však podľa autora podľahlo ilúzii svojej veľkosti a nevidelo svoju pozíciu na medzinárodnej scéne 19. storočia realisticky.

Príspevok *Mileny Lenderovej* sa venuje obdobiu, keď bol Karel I. Schwarzenberg rakúskym veľvyslancom v Paríži, resp. jeho parížskej misii pred Napoleonovým ťažením do Ruska. Autorka sa opiera predovšetkým o doposiaľ nespracovanú osobnú korešpondenciu medzi ním a Klemensom Metternichom, ale aj o iné pramene z rovnakého obdobia. Článok sa venuje skôr spoločenskému životu v Paríži, svetu diplomatických rokovaní, súkromným záležitostiam oboch aktérov, ako aj ich osobným charakteristikám.

Stéphane Audoin-Rouzeau si vo svojom teoreticky zameranom texte na úvod kladie provokatívnu otázku – či už Francúzsko definitívne vystúpilo z prvej svetovej vojny. Obhajuje metodologický prístup vystúpenie z vojny, ktorý môže lepšie uchopiť zložitosť vyrovnávania sa s vojnovými skúsenosťami než zaužívaný pojem povojnové obdobie. Venuje sa rozdielnej časovosti, ale hlavne pokračujúce-
mu smútku zo straty blízkych, ktorý sa prenáša naprieč generáciami, čím Veľká vojna nestráca zo svojej aktuálnosti ani dnes. Opätovné obnovenie záujmu o pamäť veľkej vojny v 90. rokoch dáva do súvislosti s koncom studenej vojny, ktorú považuje za posledný prejav prvej svetovej vojny. Ďalšie oživenie záujmu o pamäť Veľkej vojny možno badať najmä v súvislosti s jej storočnicou.

Bohumila Ferenčuhová aplikuje koncept vystúpenie z vojny na problematiku konca Veľkej vojny v habsburskej monarchii, stredovýchodnej Európe a na Slovensku, ktoré bolo súčasťou tohto priestoru. Zvláštnu pozornosť venuje otázkam menších a hľadaniu možností ich medzinárodnoprávnej ochrany v zmluvách podpísaných po prvej svetovej vojne. Slovenské vystupovanie z vojny sa nedá pochopiť z úzko lokálnej úrovne. Viazá sa na rozhodovanie o vystúpení z vojny na úrovni panovníka a ministerskej rady, ktorého sa stručne dotkla prvá časť štúdie. Druhá poukázala na dosah týchto rozhodnutí na Slovensko. Na základe publikovaných dokumentov upozornila na situáciu pred podpisom prímeria na talianskom aj západnom fronte na slovenskom vidieku a na brutalizáciu spoločnosti vyplývajúcu z vojnových útrap. Upozornila na nebezpečenstvo jej jednostranného stotožňovania s antisemitizmom. Problematika začlenenia Bratislavy do Československej republiky poukazuje na význam tak sociálnej problematiky, ako aj vojenských a diplomatických riešení reflektovaných na lokálnej úrovni jej obyvateľmi. Národnostne zmierlivá politika župana Samuela Zocha bola nádejou do budúcnosti. V tretej časti podrobne analyzovala na základe dokumentov Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky a Spoločnosti národov v Ženeve reakciu reprezentantov veľmocí na mierovej konferencii na povojnovú situáciu východostrednej Európy a na riešenie problematiky menších. Záver je odpoveďou na niektoré francúzske práce týkajúce sa vystupovaní z Veľkej vojny a na ich pohľad na zmluvy po Veľkej vojne. Zároveň sumarizuje poznatky autorky z práce na tejto štúdi.

Robert Frank sa vo svojej štúdii venuje vystúpeniam z druhej svetovej vojny z viacerých uhlov pohľadu. Najprv rozoberá dedičstvo vystúpenia z prvej svetovej vojny, teda snahy, ktoré po roku 1918 neuspeli, ale stali sa inšpiráciou na obdobie po roku 1945 ako medzinárodný vplyv Spojených štátov, medzinárodná justícia, vznik OSN, sociálna otázka či európska integrácia. V druhej časti sa sústreďuje na špecifiká vystúpenia z druhej svetovej vojny ako okupácia, brutalizácia, váha spomienok či jej svetový rozmer. V poslednej tretej časti svojho príspevku zasadzuje vystúpenie z druhej svetovej vojny do kontextu celého trvania studenej vojny. Oba konflikty, ktoré predchádzali druhú svetovú vojnu, ale aj po nej nasledovali, sa tak významne podpísali na zložité vystúpenia z nej.

Katarína Hradská sa venovala dedičstvu antisemitizmu na Slovensku, ktorý bol počas druhej svetovej vojny súčasťou protižidovskej politiky ľudáckeho režimu a mal za následok vyvraždenie prevažnej väčšiny slovenskej židovskej komunity v koncentračných táboroch. Venuje sa nástupu antisemitizmu, jeho vyvrcholeniu vo forme deportácií, ale aj jeho povojnovému pokračovaniu. Po druhej svetovej vojne sa ľudia, ktorí prežili holokaust, rozdelili do dvoch skupín: prvá v snahe ušetriť svojich najbližších od hrôz koncentračných táborov sa rozhodla mlčať; druhá cítila potrebu o týchto udalostiach hovoriť. Aj tretia generácia je však „postihnutá židovstvom“ a autorka ponúka niekoľko odpovedí významných spoločenských vedcov, ale aj psychológov na túto traumu.

Gusztáv Kecskés mapuje posledné výstupy maďarskej historiografie výskumu rokov 1944 – 1945, teda významný zlom v európskych, ale aj svetových dejinách. Základnou otázkou politických dejín bolo, či príchod sovietskej armády znamenal oslobodenie alebo novú okupáciu. Cieľom článku však bolo zmapovať predovšetkým perspektívu bežných ľudí vďaka novým zdrojom ako denníky ľudí, listy vojnových zajatcov, cirkevných kroník *Historia Domus* atď. Autor sa zaoberal individuálnymi, ale aj kolektívnymi stratégiami ľudí ako prežiť toto obdobie, ktoré znamenalo prechod z nemeckej okupácie do komunistického režimu.

V poslednom článku sa poľský historik *Marek Mikołajczyk* venuje fenoménu *prekliatych vojakov*. V čase druhej svetovej vojny fungovala v Poľsku Krajinská armáda (*Armia Krajowa*), ktorá bola podriadená exilovej vláde v Londýne. Na konci vojny ich bolo 120 až 180 tisíc. Mnohí z nich nesúhlasili s nastupujúcim komunistickým režimom, a tak pokračovali v odboji aj po roku 1945 s cieľom oslobodiť Poľsko od sovietskej nadvlády. Komunistickej moci, ktorá ich predstavovala ako fašistov a banditov, sa ich činnosť podarilo úplne eliminovať až začiatkom 60. rokov. Hoci sa historici nezhodujú na presných číslach, obeť týchto bojov sa rátajú v desiatkach tisícoch. *Prekliati vojaci* však zanechali mimoriadne kontroverzné dedičstvo, keďže viacerí z nich majú na svedomí množstvo civilných obetí. Kult *prekliatych vojakov* sa naplno rozvinul až po roku 1989, keď sa pre mnohých stali hrdinami. *Mikołajczyk* však upozorňuje na kontroverznosť ich odkazu a na to, že ich nekritická heroizácia prináša nebezpečenstvo umlčania akejkoľvek zmysluplnej diskusie o povojnovom období.

Štúdie z tohto tematického čísla *Forum Historiae* majú za cieľ oboznámiť slovenských čitateľov s metodologickým konceptom vystúpení z vojen, hoci sa niekedy používajú v zmysle povojnového obdobia. Z geografického pohľadu sa venujú strednej Európe a Francúzsku, hoci niektoré články majú silné európske presahy. Poukazujú na zložitosť tohto procesu, či už hovoríme o politicko-diplomatickej, ale hlavne spoločenskej úrovni. Najmä svetové vojny 20. storočia často zanechali jazvy, ktoré sa aj napriek dlhému časovému obdobiu od ich ukončenia ešte nezahojili.

Cituj:

FERENČUHOVÁ, Bohumila – MARÈS, Antoine – KŠIŇAN, Michal. Vystúpenia z vojen: od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 1-11. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histfere@savba.sk

Antoine Marès
Université de Paris 1
Panthéon-Sorbonne
Département d'histoire
1, rue Victor Cousin
75231 Paris cedex 05
antoine.mares@wanadoo.fr

Mgr. Michal Kšiňan, PhD.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histsin@savba.sk

Vystúpenia z napoleonských vojen. Niekoľko námetov na reflexiu

Marie-Pierre Rey

Abstract:

REY, Marie-Pierre: Exiting the Napoleonic Wars. Some Ideas to Reflect Upon.

In the three sections of her article the author ruminates on the exiting of the Napoleonic Wars, which, through their geographic dimension, length, the use of new military technology and ideological content, brought important structural changes, and not only to French society. In the first section we learn about the diplomatic-military level of activity at exiting the War in 1814–1818, when France returned from the position of outcast to move back into the community of European states. However, the political exiting of the Napoleonic Wars was much more complicated and, in the author's opinion, was still not complete even by 1830. Probably the most complicated part of the process was related to military veterans, as Napoleon had made use of conscription, which impacted hitherto unseen numbers of common men – non-professional soldiers. Besides the huge loss of life, the veterans suffered from various trauma, grievances and injuries, which, however, society wanted to forget as quickly as possible.

Keywords: Napoleonic Wars, exiting wars, France, post-war society, veterans

Napoleonské vojny svojou dĺžkou (viac ako 15 rokov), geografickým záberom (od Španielska po Rusko), rastúcim používaním delostrelectva, masívnym využitím odvodu, dovtedy nevídaným zdokonaľovaním vojenského velenia a silným ideologickým rozmerom priniesli európskym spoločnostiam a francúzskej spoločnosti zvlášť zmeny každého druhu a neslýchaného rozsahu. Ako sa tej istej francúzskej spoločnosti podarilo prekonať utrpenie, ťažkosti a traumy spôsobené touto pätnásťročnou vojnou? Akým spôsobom sa vystupovalo z konfliktu? V akej časovosti, v akom rytme a na akých politických, spoločenských a mentálnych základoch? Ako krajina nadviazala na „normálnosť“ a o akú normálnosť ide? Aby som našla odpoveď na tieto otázky, budem sa v prvej časti tohto príspevku zaoberať vystúpením z vojny na diplomaticko-vojenskej úrovni v rokoch 1814 až 1818. Ide o najľahšie určiteľný proces, lebo je zaznamenaný v diplomatických zmluvách a dokumentoch. Na politickej úrovni bolo vystúpenie z vojny dlhšie a menej jednoznačné, ako ukážem v druhej časti. Najzložitejšie a najbolestnejšie sa však ukázalo byť na spoločenskej úrovni, a to bude predmet tretej časti tohto príspevku.

Vystúpiť z vojny na diplomaticko-vojenskej úrovni, 1814 – 1818: Francúzsko, od úlohy vyvrheľa po návrat do spoločenstva európskych štátov

Rok 1814 bol prvým silným momentom vystúpenia z napoleonských vojen. Keďže vojny cisárstva boli nerozlučne spojené s osobnosťou Napoleona, jeho kariérou a osobnou mocou, vystúpenie z nich mohlo nastať len za cenu porážky

cisára Francúzov. Po zvlášť húževnatom francúzskom ťažení, ktoré trvalo od januára do marca 1814,¹ a po hrdinskej bitke o Paríž, ku ktorej došlo 30. marca, mal vstup koalíčných vojsk do hlavného mesta Francúzska na druhý deň a z neho vyplývajúca okupácia za následok abdikáciu cisára Francúzov. Tá bola potvrdená zmluvou z Fontainebleau z 11. apríla 1814, ktorá bola výsledkom rokovaní medzi generálom Caulaincourtom, Napoleonovým vyslancom, a cárom Alexandrom I. Z finančného hľadiska sa zmluva neskôr ukázala byť pomerne veľkorysá voči cisárovi zbaveného trónu, ako aj voči jeho rodinným príslušníkom, no pokiaľ ide o politické hľadisko, zakázala im akýkoľvek návrat do Francúzska s cieľom zaručiť trvalý mier pre Francúzsko a Európu. O niekoľko týždňov neskôr 30. mája 1814 (prvý) Parížsky mier oficiálne potvrdil vystúpenie vojny. Počas rokovaní, na ktorých sa tentoraz zúčastnili všetci členovia koalície, sa diplomatickí zástupcovia Ruska a Veľkej Británie ukázali byť zvlášť zmierliví: z ich pohľadu bolo síce dôležité, aby Francúzsko v budúcnosti nemohlo znova predstavovať hrozbu pre európsky kontinent, nesmeli však byť ani príliš oslabené: ako také by už nebolo schopné zohrávať v Európe kľúčovú úlohu a spoluvytvárať rovnováhu medzi jednotlivými štátmi tohto svetadiela. To bol dôvod pomerne zhovievavých opatrení voči Francúzsku.

Niektorí síce presadzovali návrat krajiny k hraniciam z roku 1790, Francúzsko však nakoniec získalo hranice, ktoré sa ukázali byť výhodnejšie ako tie, o ktorých sa hovorilo v aprílovej dohode o prímerí: presahovali dokonca hranice z 1. januára 1792, v porovnaní s ktorými krajina získala viac než 630 tisíc obyvateľov z celkového počtu 29 miliónov.² Na severe sa francúzske obranné línie mierne vylepšili najmä pripojením miest Landau a Sarrebrücken. Krajina si okrem toho ponechala mestá Chambéry, Annecy a veľkú časť Savojska. Avignon a grófstvo Venaissin, Montbéliard a Mulhouse, ako aj viaceré malé nemecké enklávy v Alsasku zostali francúzske. Francúzsko prišlo o Flámsko a Luxembursko, ako aj o územia, ktoré Napoleon anektoval v Taliansku, Nemecku, Holandsku a Švajčiarsku. Anglicko však bolo nútené vrátiť mu všetky jeho kolónie s výnimkou Tobaga, Svätej Lucie v Antilách, Isle de France (dnešný Maurícius) v Indickom oceáne a Malty. Na politickej úrovni Parížsky mier stanovil, že vo Viedni sa uskutoční generálny kongres, na ktorom sa vyriešia zatiaľ nedoriešené európske otázky, v prvom rade poľská. Nakoniec dokument obsahoval doložky, podľa ktorých bolo Benátsko postúpené Rakúsku a prístav Janov Sardínskemu kráľovstvu.

Podpísaný dokument sa teda javí ako kompromis medzi návratom k prirodzeným hraniciam, v ktorý dúfali Francúzi, a návratom k hraniciam z roku 1789, ktorý pôvodne plánovalo Prusko a Rakúsko. Zmluva nakoniec nestanovila nijaké vojnové reparácie, skoncovala s rekvizíciami a oslobodila väzňov: vďaka týmto ustanoveniam sa mier, v ktorý francúzska spoločnosť dúfala už mesiace, stal hmatateľnou skutočnosťou.

1 Pokiaľ ide o francúzske ťaženie, pozri najmä dve nedávno vydané diela: BOUDON, Jacques-Olivier. *Napoléon et la campagne de France, 1814*. Paris : Armand Colin, 2014; a REY, Marie-Pierre. *1814, un Tsar à Paris*. Paris : Flammarion, 2014.

2 Porovnaj s WARSEQUIEL, Emmanuel de – YVERT, Benoît. *Histoire de la Restauration*. Paris : Perrin, 1996, s. 63.

Mier podpísaný v Paríži čoskoro potvrdili a posilnili ustanovenia Viedenského kongresu.³ Cieľom tohto kongresu ohláseného v zmluve z 30. mája 1814 bolo prekresliť mapu Európy spochybnením väčšiny geopolitických zmien, ktoré sa zrodili z francúzskej revolúcie a cisárstva, a presadením iných zásad, v prvom rade bezpečnosti európskeho kontinentu a jeho rovnováhy. Konkrétne vo vzťahu k Francúzsku kongres potvrdil ustanovenia Parížskeho mieru týkajúce sa hraníc, zavádzal však aj nárazníkové štáty, ktoré mali „krotiť“ francúzsku hrozbu, držať Francúzsko na uzde a obmedziť jeho nebezpečnosť.

Spojenci sa síce v prípade Francúzska ukázali byť jednomyselní a jednotní, no v ďalších otázkach čoskoro ukázali nezhody a rivalitu. Talleyrand, francúzsky minister zahraničných vecí, ktorý bol vo Viedni prítomný, šikovne a geniálne využil ich nezhody.⁴ Dňa 3. januára 1815 sa mu podarilo dosiahnuť podpísanie tajného obranného spojenectva medzi Francúzskom, Rakúskom a Anglikom, ktoré bolo v skutočnosti namierené proti Rusku a Prusku. Sotva za niekoľko mesiacov sa táto koalícia roztrieštila napriek tomu, že bola ukutá v krvi vojenských ťažení rokov 1812, 1813 a 1814, a zdalo sa, že z diplomatického hľadiska Francúzsko opätovne získavalo výhodnejšie postavenie než štátut vyvrheľa, ktorý mu pripísali spojenci. Úspech však trval len krátko, lebo s návratom Napoleona sa všetko opäť zmenilo: Sto dní totiž znovu utužilo spojencov proti cisárovi Francúzov vyhláseného za „nepriateľa a narušiteľa svetového pokoja“. Konflikt sa obnovil a brutálne završil pri Waterloo.

Rokovania v roku 1815 sa ukázali byť ťažšie než v roku 1814. Až do podpísania dohody v novembri 1815 vojvoda z Richelieu,⁵ bývalý generálny gubernátor Odeskej oblasti, ktorý bol stále blízky Alexandrovi I. a teraz ho kráľ Ľudovít XVIII. dosadil na čelo vlády, vynakladal bezhraničné úsilie na to, aby od spojencov získal určité ústupky, a tým zmiernil osud krajiny. Robil to s podporou cára, ktorý bol od konca júna vo Francúzsku a počas pôsobivej vojenskej prehliadky vo Vertus 10. septembra demonštroval svoju moc a zároveň sa opätovne pokúsil umierniť členov koalície. Už 7. júla Alexander I. zastával názor, že „s Francúzskom netreba zaobchádzať ako s nepriateľom. Mocnosti si v ňom nemôžu uplatňovať svoje dobyvateľské práva.“⁶ Nechceli ho však vypočuť: na jednej strane preto, že Rusi nebojovali pri Waterloo; a na druhej strane preto, že cára diskreditovala prehnaná, ba až naivná dôvera, ktorú vložil do Napoleona, keď mu prepustil ostrov Elba. Predsa sa mu však podarilo dosiahnuť pre Francúzsko niekoľko úprav: práve po jeho intervencii boli finančné sankcie znížené (z 800 na 700 miliónov frankov) a krajina neprišla o viac území. Cárovi totiž v roku 1815 rovnako ako v roku 1814 išlo o to, aby Francúzsku nebol nanútený príliš ponižujúci

3 Pokiaľ ide o Viedenský kongres a jeho novátorské zásady, pozri REY, Marie-Pierre. Le congrès de Vienne, un outil diplomatique à réhabiliter ? In *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*, 2015/2 (č. 42), s. 21-32. Dostupné na internete <https://www.cairn.info/revue-bulletin-de-l-institut-pierre-renouvin1-2015-2-page-21.htm>.

4 Porovnaj WARESQUIEL, Emmanuel de. *Talleyrand, le prince immobile*. Paris : Texto, 2015, s. 634-636.

5 Pokiaľ ide o vojvodu z Richelieu, pozri *passim* biografiiu, ktorú mu venoval WARESQUIEL, Emmanuel de. *Le Duc de Richelieu, un sentimental en politique, 1766 – 1822*. Paris : Perrin, 1990.

6 Pokiaľ ide o postoj cára k Francúzsku v roku 1815, pozri REY, Marie-Pierre. *Alexandre Ier, le tsar qui vainquit Napoléon*. Paris : Flammarion, 2013, s. 366-368.

mier, ktorý by mohol znížiť dôveryhodnosť ešte krehkej kráľovskej moci, obnoviť politickú neistotu a *in fine* destabilizovať európsky kontinent, ktorému bol len teraz prinavrátený mier.

Druhý parížsky mier z 20. novembra 1815 teda obnovil hranice Francúzska z roku 1790 (ponechalo si Alsasko, Lotrinsko, Franche-Comté a Burgundsko, na ktoré si brúsilo zuby Prusko; zostal mu Avignon a grófstvo Venaissin, Montbéliard a Mulhouse), krajina však stratila viaceré strategické pevnosti, koloniálne územia a bola jej uložená finančná sankcia vo výške 700 miliónov frankov (čiže 140 miliónov ročne počas piatich rokov), z ktorých 137 neskôr použili na výstavbu pevností strážiacich jej vlastné hranice. Okrem toho muselo počas piatich rokov zniesť okupáciu svojich hraničných departmánov na severe a východe (spolu siedmich) vojenskou silou, ktorá sa odhaduje na viac ako 150 tisíc mužov. Náklady na okupáciu (ubytovanie, strava, starostlivosť o kone...), ktoré dosiahli 130 miliónov frankov ročne, boli v plnom rozsahu hrazené z francúzskeho rozpočtu. Ročne tak počas piatich rokov krajina celkovo (reparácie a náklady na vydržiavanie okupačných vojsk) prišla o 270 miliónov, t. j. takmer o tretinu ročného rozpočtu Francúzska odhadovaného v tom čase na 600 miliónov, čo bola enormná suma.

V ten istý deň 20. novembra 1815 štyria spojenci nanovo vytvorenej koalície – Veľká Británia, Rakúsko, Prusko a Rusko – slávnostne obnovili pakt uzatvorený v Chaumonte v marci 1814: bol to zrod Štvorspolku, ktorý si dal za prvoradý cieľ „dohliadať“ na Francúzsko a zabezpečiť, aby už nikdy nepredstavovalo nijakú hrozbu z geopolitického hľadiska, a na tento účel zriadilo „konferenciu veľvyslancov“, ktorá sa konala dvakrát do týždňa v Paríži a jej úlohou bolo pozorovať politický stav Francúzska a informovať o ňom: kontrola krajiny bola teda zvlášť ponižujúca a bolestná. Francúzsko nakoniec nebolo prizvané do Svätej aliancie, ktorú Alexander I. inicioval v septembri 1815: aj z tohto hľadiska krajina stále zostávala vyvrheľom na medzinárodnej scéne.

Zostala ním až do jari 1819, keď krajinu opustili posledné okupačné vojská, ktoré v nej ešte boli, keďže francúzskemu štátu sa podarilo uhradiť reparácie vo výške 700 miliónov. V tomto období kľúčového významu zohral vojvoda z Richelieu dôležitú úlohu tým, že postupne bojoval za konkrétne zlepšenie situácie krajiny. Od konca roku 1816 si stanovil za cieľ čo najrýchlejšie splatenie dlžnej sumy: išlo mu o to, aby čím skôr skoncoval s okupáciou, ktorá zruinovala rozpočet štátu i obcí a bola ťažko znesiteľná z hospodárskeho i psychologického hľadiska napriek tomu, že Wellington, najvyšší veliteľ okupačných vojsk, prísne dohliadal na to, aby sa nezvrhla, a vojská držal pevne na uzde.⁷ Vojvoda z Richelieu na tento účel v roku 1817 vyjednal pôžičku 200 miliónov frankov v londýnskej banke Baring a v amsterdamskej banke Hope, ktorú chcel použiť na predčasnú úhradu splátok za roky 1819 a 1820. Keďže členovia koalície mali v tejto situácii istotu, že reparácie budú zaplatené, v apríli 1817 sa vyslovili za zmiernenie okupačného mechanizmu (zníženie počtu mužov o 30 tisíc)

7 Pokiaľ ide o začiatky Reštaurácie, pozri prvé kapitoly dielo WARESQUIEL – YVERT 1996.

a takmer o rok a pol neskôr v októbri 1818 na Aachenskom kongrese podpísali opätovné začlenenie Francúzska do európskej rodiny a úplné oslobodenie jeho územia zakotvené v dohovore z 9. októbra 1818. Francúzsky štát sa teda zbavil okupačných vojsk, vstúpil do Štvorspolku a hneď podpísal aj Svätú alianciu. V tento deň Francúzsko z diplomaticko-vojenského hľadiska definitívne vystúpilo z vojny a v plnom rozsahu si znova našlo miesto v európskom geopolitickom spoločenstve.

Z politického hľadiska sa veci ukázali byť zložitejšie a zamotanejšie, lebo mier bol síce jednoznačne jadrom kráľových plánov, no otázka režimu, ktorý mal byť nastolený, bola už menej jednoznačná.

Vystúpiť z vojny z politického hľadiska: aká „normalizácia“? Nezavršený proces v roku 1830

Aký režim treba ustanoviť pre Francúzsko po ukončení cisárstva? A ako prekonať cisárstvo bez ponorenia sa do občianskej vojny, rozdelenia a vášní, ktoré lomcovali Francúzskom 25 rokov? Odpoveď nebola samozrejماً na jar 1814 ani v zime 1815 – 1816 a prejavila sa mnohorakým tápaním.

Na jar 1814 bol síce Talleyrand rovnako ako Alexander I. naklonený skutočnému ústavnému systému, projektu, ktorý cár presadzoval u Ľudovíta XVIII. počas ich stretnutia v Compiègne začiatkom mája,⁸ pre Ľudovíta XVIII. však neprichádzalo do úvahy akceptovať také obmedzenie jeho právomocí. Vo svojej deklarácii z 2. mája 1814 nazývanej „deklarácia zo Saint-Ouen“, ktorá poznačila jeho príchod do Francúzska, Ľudovít XVIII. vyhlásil, že bol „*privolaný späť na trón svojich otcov z lásky k svojmu ľudu*“, privolaný späť, a nie povolaný; Ľudovítovi XVIII. síce nešlo o návrat k monarchii božieho práva, ale chcel zriadiť monarchiu, ktorá by sa dala nazvať patriarchálnou. V rámci logiky, ktorá chcela byť logikou svornosti, 4. júna udelil svojim poddaným chartu. Charta bola síce Francúzom udelená v duchu odpustenia, no nezabúdala na nič z uplynulých rokov: kráľ ju datoval do 19. roku svojej vlády, čím veľmi podráždil cára.⁹

Charta vychádzala zo zložitého hľadania rovnováhy. Uznala určitý počet práv jednotlivcov a zásady zdedené z roku 1789, medzi ktoré patrila sloboda svedomia, vierovyznania a tlače. Deklarovala občiansku rovnosť a rovnosť v oblasti daní a prístupu k verejným funkciám; zasadzovala sa za generálnu amnestiu (vrátane kráľovrahov z roku 1793) a nespochybňovala občiansky zákonník ani čestnú légii (pričom však na lícovej strane medaily nahradila profil Napoleona profilom kráľa Henricha IV.), ani výsady získané cisárskou šľachtou; nepopierała predaj národného majetku. V nijakom prípade teda nešlo o návrat k zriadeniu

8 Porovnaj REY 2013, s. 354.

9 Porovnaj Alexandrovo vyhlásenie pre Hortenziu de Beauharnais citované v diele REY 2014, s. 188: „Svoje sklamanie opíše Hortenzii de Beauharnais takýmito slovami: »Onedlho prídem do Compiègne. Vidíte, že som smutný. Mám rád Francúzsko; želal by som mu šťastie a veľmi sa bojím, že táto rodina Bourbonovcov ho nedokáže zabezpečiť. Kráľ mi ukázal svoje vyhlásenie. Datuje ho do devätnásteho roku svojej vlády. Poradil som mu, aby tento dátum odstránil, ale nezdá sa, že by chcel moju radu poslúchnuť. Predpokladám, že bude šokovať mnohé záujmy a že toto pre Francúzsko naozaj nie je vhodné. Bolí ma to, lebo sa zdá, že je to moje dielo.«“

a spoločnosti Starého režimu. Nový predpis však obsahoval aj nejednoznačnosť: zároveň bola totiž obnovená šľachta Starého režimu, katolicizmus sa opäť stal štátnym náboženstvom a voľby už nemali byť všeobecné, ale na základe cenzu založeného na majetku, čo bolo v rozpore so zásadou vzájomnej rovnosti občanov. Voličská základňa sa znížila na 100 000 osôb, zatiaľ čo počet zvoliteľných osôb neprekračoval 20 000 potenciálnych kandidátov: išlo teda o veľké vzdialenie sa od rovnostárskeho ducha roku 1793 a zvrchovaný nebol národ ani ľud. Bol čas na kompromisy a zmierenie, v júni 1814 bola väčšina štátnych úradníkov dosadených Napoleonom vyzvaná, aby slúžili novému režimu, a teda nenastal „hon na čarodejnice“, lebo kontinuita štátnej služby zvíťazila nad akoukoľvek inou logikou. Zároveň však nový režim zavrhol zhanobené symboly revolúcie: upustilo sa od trojfarebnej zástavy, kráľ sa nazýval „kráľom Francúzska, a nie kráľom Francúzov“, odteraz vládol „poddaným“, a nie „občanom“...

Po skončení Sto dní nebolo ľahké zrealizovať túto túžbu po kompromisoch, zmierení a pacifikácii presadzovaných v mene vyššieho záujmu krajiny. Poníženie, ktoré zažil kráľ nútený utiecť po oznámení Napoleonovho vylodenia, vrúcnosť ľudu, ktorá obkolesila nového cisára Francúzov po návrate z ostrova Elba, a spojenectvá, ktoré vyvolal – zdalo sa, že všetko dávalo za pravdu najzapálenejším rojalistom okolo grófa z Artois, ktorí po Waterloo znova získavali na sile. Podľa nich – neskôr sa pre nich zaužíva výraz „ultrarojalisti“ – kompromis z roku 1814 znamenal len obrátenie sa proti autorite kráľa, a teda je potrebné zbaviť krajinu s konečnou platnosťou „jedu“ revolúcie, ako aj cisárstva. Ako veľkí víťazi volieb v auguste 1815 (získali 350 kresiel z 398) ultrarojalisti čoskoro iniciovali zákonné čistky, ktoré v ovzduší násilia poznačenom rýchlymi popravami svedčili o vôli pomstiť sa, ktorá sa veľmi líšila od ducha zmierenia presadzovaného kráľom rok predtým. Čistky v štátnej správe sa týkali viac ako štvrtiny úradníkov; zároveň bolo okolo 70 tisíc osôb zatknutých za „politický trestný čin“, 6000 z nich bolo odsúdených, z toho 300 až 400 na trest smrti: boli medzi nimi viacerí slávni generáli cisárstva, ktorí sa počas Sto dní spojili s Napoleonom, napríklad Mouton-Duvernet a Ney. Nakoniec v januári 1816 zákon proti kráľovrahom odsúdil na vyhnanstvo všetkých bývalých členov konventu (akými boli Carnot a David), ktorí odhlasovali smrť Ľudovíta XVI. Už teda nevládol duch amnestie a zmierenia. Postupom mesiacov si však kráľ uvedomil nebezpečenstvo, do ktorého tieto extrémne opatrenia viedli krajinu: totiž zatiaľ čo Francúzsko bolo stále okupované a bolo potrebné pokúšať sa dokázať spojencom, že už nepredstavovalo zdroj destabilizácie v Európe, čistky a ovzdušie nejednoty, ktoré udržiavali, svedčili o opaku. Preto kráľ v septembri 1816 rozpustil ultrarojalistickú komoru a nastúpila umiernennejšia a liberálnejšia väčšina vedená vojvodom z Richelieu, ktorá, ako sme si ukázali, viedla k úspešným rokovaniam so spojencami. Od tohto dátumu až do roku 1820 prevládlo umiernenie a rovnováha a nový režim riadil logikou upokojenia a zmierenia. Proces bol však naďalej krehký: vražda vojvodu z Berry v roku 1820, ideologické napätie režimu, ktoré z nej vyplynulo v tom istom roku a s vládou Karola X. od roku 1824 a napokon s revolúciou v júli 1830 ešte zosilnelo, všetky tieto po sebe idúce udalosti svedčili o tom, do akej

miery politická normalizácia a zmierenie dvoch francúzskych štátov, jedného dediča Starého režimu a druhého dediča revolúcie a cisárstva, v roku 1830 ešte zd'aleka neboli zavŕšené.

Režimu Reštaurácie sa síce trvalo nedarilo presvedčiť francúzske obyvateľstvo o svojej legitímnosti, účinnejšie však dokázal preukázať, že stelesňuje mier. Mier, v ktorý francúzska spoločnosť, a dôverné správy prefektov cisárstva to otvorene zdôrazňovali, veľmi dúfala od roku 1812. Dialo sa to však za vysokú cenu: cenu viac či menej dobrovoľného a vedomého zabudnutia na vojnu a jej traumy, zatiaľ čo desaťtisíce vojakov a dôstojníkov, ktorí nešťastne prežili napoleonské vojny, boli ponechané napospas svojmu osudu a trápeniam.

Dobrovoľné zabudnutie?

V napoleonských vojnách slúžilo vojenskej politike cisárstva a znášalo zvlášť brutálnu vojenskú realitu približne 2,5 milióna mužov, z toho 1,66 milióna Francúzov. Veľkú väčšinu z nich tvorili odvedenci, nie vojaci z povolania, a títo odvedenci boli hrou geopolitiky a Napoleonových ambícií vrhnutí s minimálnou, ba dokonca nijakou telesnou, psychologickou a duševnou prípravou do postupom rokov stále viac násilných a vražedných bojov: stačí spomenúť bitku pri Eylau alebo bitku na Berezine. Štatistiky vojnových obetí sa líšia, svedčia však o celom rozsahu strát.

Jacques Houdaille odhadol počet mŕtvych, Francúzov i cudzincov, na 870 tisíc.¹⁰ Iní historici, napríklad Jean-Paul Bertaud, uvádzajú trocha vyššie číslo, t. j. približne 970 tisíc mužov, z toho 633 tisíc Francúzov. Ďalšie odhady sa točia okolo 900 tisíc mužov za celé trvanie napoleonských vojen, čo by predstavovalo približne 40 až 45 % celej francúzskej armády (na porovnanie uvádzam, že pri 8 miliónoch mobilizovaných počas 1. svetovej vojny v rokoch 1914 až 1918 je tento podiel 25 %). Vidíme, do akej miery vojny cisárstva spôsobili francúzskej spoločnosti skutočné demografické krvácanie, ktoré malo citelný účinok na hospodársky vývoj Francúzska. Tieto konflikty dovedené na masovú úroveň však mali aj psychologický a sociálny vplyv.

Ako správne zdôraznila Natalie Petiteau vo svojom diele o *Zajtrajškoch cisárstva (Lendemains d'Empire)*, „zatiaľ čo spoločnosť 20. storočia venovala bývalým bojovníkom veľkú pozornosť, spoločnosť prvých dvoch tretín 19. storočia tento pojem prakticky nepoznala: voči týmto mužom..., ktorí sa vrátili domov po tom, čo riskovali svoje životy na bojovom poli..., režim nasledujúci po cisárstve neprejavil nijakú starostlivosť.“¹¹

V roku 1814 a ešte viac v roku 1815 chcel totiž režim Reštaurácie jednoznačne urobiť čiaru za napoleonskou minulosťou a hrdinskou pamäťou vojen cisárstva.¹²

10 Porovnaj HOUDAILLE, Jacques. Pertes de l'armée de terre sous le premier Empire, d'après les registres matricules. In *Population*, 1972/1, zväzok 27, s. 27-50.

11 PETITEAU, Natalie. *Lendemains d'Empire. Les soldats de Napoléon dans la France du XIXème siècle*. Paris : Boutique de L'Histoire, 2003, s. 89.

12 Literatúra, naopak, vzdialene odráža trpké osudy vojakov veľkej armády, ktorí počas Reštaurácie upadli

Bojovníkom cisárstva nebola postavená nijaká socha, nijaký pamätník. A až neskôr počas júlovej monarchie bol postavený prvý pamätník, zhodou okolností mramorová socha predstavujúca baróna Larreyho (veľkého chirurga, vojenského lekára, ktorý však nebojoval) na nádvorí vojenskej nemocnice Val de Grâce.

Zároveň režim Reštaurácie zďaleka nepomáhal bývalým bojovníkom cisárstva, ale sa vo vzťahu k nim ukázal byť skôr podozrievavý (lebo im, koniec koncov často oprávnene, pripisoval bonapartistické cítenie) v čase, keď bola celá francúzska spoločnosť naklonená viac tomu, aby obrátila list za dvadsiatimi piatimi rokmi revolučných a napoleonských vojen, než tomu, aby oslavovala odvalu svojich „hundrošov“. Preto na jednej strane došlo v rokoch 1815 – 1816 k demobilizácii a prepusteniu 300 tisíc vojakov, a na druhej strane sa objavil fenomén „polovičných žoldnierov“ – týmto termínom sa označovali bývalí vojaci a dôstojníci cisárstva, ktorí už poberali len polovicu žoldu, lebo neslúžili v kráľovskom vojsku a boli z neho vylúčení buď preto, že boli oslobodení od vojenskej služby z dôvodu svojho telesného či duševného stavu, alebo preto, že boli podozriví z buričského politického cítenia. Zároveň títo poloviční žoldnieri (20 tisíc v roku 1815) podliehali prísnemu dohľadu prefektov. Nemohli slobodne vykonávať činnosti ani cestovať, potrebovali na to predchádzajúce povolenie; ich poštu otvárali a prípadne cenzurovali. No je pravda, že sa niektorým podarilo znova začať civilný život a opätovne sa doň začleniť tým, že sa oženili s vdovami alebo sestrami obchodníkov, sedliakov a remeselníkov, ktorí padli na fronte. Demografické krvácanie, ktoré sa dotklo mladých mužov, totiž prinútilo ich vdovy druhýkrát sa vydať z rozumu. No mnohí z týchto bývalých bojovníkov, izolovaní, bez podpory rodiny, ktorým moc zakázala vrátiť sa do rodných dedín alebo miest zo strachu, že ich tam privítajú ako hrdinov a stanú sa buričskými osobnosťami, tápali v biede a spoločenskom deklasovaní. S ťažkosťami prežívali a žili len v nostalgii Napoleonových hrdinských činov, ktorú si medzi sebou pestovali v úzkom kruhu vojenských kamarátov, v kaviarni, v bistre pri partii kariet alebo kociek. Dvakrát do roka si napriek zákazu obliekli pod obnosené plášte svoje uniformy, a to 15. augusta (dátum Napoleonových narodenín) a 2. decembra (výročie jeho korunovácie), a ako-tak sa usilovali prežiť vo veľkej všeobecnej ľahostajnosti.

Niesli si však v sebe mnohé traumy a mnohé utrpenia. Početné zle zhojené rany, ktoré boli stále bolestivé, postihnutia v dôsledku amputovaných chodidiel a odmrznutých rúk, hendikepy – mnohí bojovníci prišli o sluch či zrak – štatisticky zachytiť tieto následky je síce ťažké, no určité lokálne údaje poznáme: v departmáne Vaucluse, ktorý študovala Natalie Petiteau, 12 % mužov, ktorí podali žiadosť o penziu, trpelo chronickou reumou „ťažšou a predčasnou v porovnaní s väčšinou ich súčasníkov“ a „16 % mužov sa vrátilo domov bez jednej končatiny.“¹³ K týmto fyzickým ranám treba pridať psychické traumy a neurózy. Historici prvej svetovej vojny tieto vážne poruchy dobre opísali, no

do zabudnutia. Pozri Balzacov román *Plukovník Chabert* a z novších diel novelu Josepha Conrada *Duel*, podľa ktorej natočil Ridley Scott film nazvaný *Súperi*.

13 PETITEAU 2003, s. 108-109.

historikom roku 1812 unikli: keďže ich vtedy spoločnosť nebrala do úvahy ani ich neliečili zdravotníci, nebola o nich vypracovaná žiadna štúdia. Určité prame-
ne však svedčia o úchylkách alebo samoničiteľskom správaní bývalých bojovní-
kov, najmä tých, ktorí prežili ruské peklo. Stéphane Calvet tak opísal jeden veľmi
jasný prípad vo svojich prácach o Napoleonových dôstojníkoch z departmánu
Charente. V roku 1816 komisia, ktorá vyšetrovala jedného bývalého vojaka, na
jeho adresu konštatovala, že upadol „do stavu demencie“, už nebol spôsobilý na
službu a musel byť hospitalizovaný. Doktor Esquirol, ktorý ho od konca roku
1816 pozoroval v nemocnici v obci Charenton, kde bol hospitalizovaný, dospel
k záveru, že kapitán Jean-Antoine Gédéon de Chamborant bol „*postihnutý ne-
liečiteľnou duševnou chorobou spôsobenou zimou, ktorú zažil v Rusku*“. „*Každo-
ročné správy psychiatra zdôrazňujú jeho »mizantropiu« a paranoju, ktoré sa
z mesiaca na mesiac zhoršujú, jeho fóbiu z bielej farby, ktorú dávajú lekári do
súvislosti so snehom v Rusku.*“¹⁴ Zdá sa síce, že Esquirol takto správne vystihol
traumu a jej pôvod, nepodarilo sa mu však zmierniť utrpenie dôstojníka: ten
po viacerých pokusoch spáchal v auguste 1824 vo veku 38 rokov samovraždu
vyskočením z okna charentonskej nemocnice.

Zdá sa, že šialenstvo, beznádej a samovražedné sklony postihli mnohých mužov,
ktorí sa vrátili do Paríža či Avignonu, a to v čase, keď francúzska spoločnosť už
nechcela o týchto vojnách nič počuť a nezaujímal sa o tieto strašidlá, ktoré boli
nositeľmi ich pamäti. Je pravda, že niektorí začínali svoje pamäti spisovať, no fe-
nomén bol zatiaľ okrajový a v spoločnosti nemal veľkú odozvu. Bolo treba sku-
točne počkať až na návrat Napoleonových telesných pozostatkov v roku 1840
a neskôr na zavedenie medaily Svätej Heleny z iniciatívy Napoleona III. v roku
1857, ktorým štát konečne vzdal poctu starým „hundošom“, ktorí ešte žili: až
týmto oneskoreným zmierením medzi minulosťou a prítomnosťou sa napokon
mohlo zavŕšiť vystúpenie z 15 rokov trvajúcich napoleonských vojen.

Z francúzštiny preložila Kornélia Ševčíková

¹⁴ CALVET, Stéphane. *Les officiers charentais de Napoléon au XIXème siècle. Destins de braves*. Avignon : Rivages des Xantons et Université d'Avignon, 2010, s. 411.

Cituj:

REY, Marie-Pierre. Vystúpenia z napoleonských vojen. Niekoľko námetov na reflexiu. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 12-20. ISSN 1337-6861.

...

Marie-Pierre Rey
Université Paris 1 Panthéon-
Sorbonne
UMR SIRICE
17 rue de la Sorbonne
75231 Paris cedex 05
mariepierre.rey@gmail.com

Ilúzia veľkosti. Rakúsko a „sortie de la guerre“ 1812 – 1815

Dušan Kováč

Abstract:

KOVÁČ, Dušan: The Illusion of Greatness. Austria and the “Sortie de la Guerre” 1812–1815.

The article deals with the process of exiting of Austria from the war with Napoleon. Up to 1813, Austria lost one battle after another, probably experiencing the greatest humiliation in its history at the Battles of Austerlitz and Wagram. It had to abandon the so-called Holy Roman Empire; and eventually, if unwillingly, became an ally of Napoleon’s France; Francis II had to marry his own daughter to Napoleon. As the ally of Bonaparte, he was threatened by unpleasant defeat in the war with Russia. Finally, however, Austria and its new Emperor (Francis I, as the emperor of the new Austrian Empire), emerged as a proud victor from the Napoleonic Wars. Most authors ascribe this victory to the Austrian Chancellor Metternich. While acknowledging the diplomatic mastery of Metternich, the author of this contribution also points out that by chance events which Metternich could not have foreseen also played a role in the whole process. The amazing victory documented at the Congress of Vienna, however, was fateful for Austria in several aspects. This Central-European power had succumbed to the illusion of its own greatness which prevented it from seeing its true position in 19th-century Europe.

Keywords: Napoleonic Wars, Metternich, Austria, Congress of Vienna, international relations

Ukončenie napoleonských vojen a mierové rokovania Viedenského kongresu sa vždy tešili mimoriadnemu záujmu historikov i verejnosti. Dvojstoročné jubileum týchto udalostí bolo síce, pokiaľ ide o počet publikácií a aj pokiaľ ide o záujem historikov, vydavateľov a médií, odsunuté do ústrania storočnicou vypuknutia prvej svetovej vojny, ale aj tak vyšlo k výročiu ukončenia napoleonských vojen niekoľko zaujímavých publikácií.¹ Aj nové publikácie, podobne ako predchádzajúce, zdôrazňujú jedinečnosť Viedenského kongresu, jeho okázalosť. Autori sa väčšinou zhodujú na tom, že kongres potvrdil veľmocenské postavenie Rakúska, z ktorého sa stal dôležitý hráč na európskej diplomatickej scéne. Iba pri líčení napoleonských vojen vyjde na povrch aj tá druhá tvár Rakúska: porazeného, odkázaného na milosť a nemilosť víťaziaceho Napoleona. Veľkolepý kongres

1 LENTZ, Thierry. *Le Congrès de Vienne : une refondation de l'Europe (1814 – 1815)*. Paris : Perrin, 2013. V dvoch vydaniach vyšiel aj nemecký preklad tohto diela. JARRETT, Mark. *The Congress of Vienna and its Legacy: War and Great Power Diplomacy after Napoleon*. London/New York : I.B. Tauris, 2013; BRIAN, Vick. *The Congress of Vienna: Power and Politics after Napoleon*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2014; LEROY DU CARDONNOY, Éric – OTT, Herta Luise (ed.) *Perceptions du congrès de Vienne : répercussions d'un événement européen (XIXe-XXIe siècle)*. Mont-Saint-Aignan : Presses universitaires de Rouen et du Havre 2014; SCHNEIDER, Karin – WERNER, Eva Maria. *Europa in Wien. Who is who beim Wiener Kongress 1814/15*. Wien : Böhlau Verlag Wien, 2015; DUCHHARDT, Heinz. *Der Wiener Kongress: Die Neugestaltung Europas 1814/15*. München : C.H. Beck Verlag, 2014; STRAUB, Eberhard. *Der Wiener Kongress. Das große Fest und die Neuordnung Europas*. Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 2014; KING, David. *Wien 1814. Von Kaisern, Königen und dem Kongress, der Europa neu erfand*. München : Piper, 2014. Je to nový preklad knihy, ktorá vyšla v origináli v angličtine roku 2008; Pozri tiež: KOVÁČ, Dušan. Viedenský kongres a vývoj myšlienky národného štátu v strednej Európe. In ROGULOVA, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol. *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : Veda, 2016, s. 327 – 336.

akoby prekryl reálnu tvár Rakúska, štátu, ktorý bol ekonomicky zaostalý v porovnaní so západnou Európou a vojensky slabý aj v porovnaní s Ruskom a Pruskom.

Je nepochybné, že storočie, ktoré uplynulo medzi napoleonskými vojnami a prvou svetovou vojnou, zásadne zmenilo spoločnosť v celej Európe. Preto aj charakter vojen v 19. a 20. storočí bol vo viacerých ohľadoch úplne rozdielny. Svetové vojny 20. storočia boli vojnami svetovými a svojím charakterom totálnymi, zasahujúcimi nielen vojakov, ale aj civilné obyvateľstvo. Iste, aj napoleonské vojny sa dotýkali civilného obyvateľstva v priestore, kde vojny prebiehali a kade vojská tiahli, ale hlboká ekonomická kríza, hlad a nasadenie síl v zázemí do vojnovkej výroby a do zásobovania frontov do takej miery, že sa to dotýkalo takmer každej obce, ba každej rodiny – to je až záležitosť prvej svetovej vojny. Aj charakter napoleonských vojen sa menil. Iné boli vojny do roku 1809 a iné od roku 1812. Do roku 1809 Napoleon víťazil nielen vďaka svojmu nespornému strategickému majstrovstvu, ale aj vďaka tomu, že mal k dispozícii početnú a dobre organizovanú armádu, veľkú armádu, ktorá sa pravidelne dopĺňala na základe mobilizácie. Táto obrovská armáda bola v plnej miere podporovaná štátom a všetkými jeho inštitúciami. Armáda sa skladala z jednotlivých armádnych zborov, ktoré boli mimoriadne mobilné a relatívne samostatné, takže dokázali operovať veľmi flexibilne.² V priebehu vojen a v dôsledku porážok sa postupne v podobnom smere reorganizovali aj armády ostatných štátov, a tak Napoleon začal strácať výhodu vyplývajúcu z organizácie a z početnosti svojho vojska.

Iný charakter napoleonských vojen bol príčinou toho, že aj „vystupovanie z vojny“ malo za napoleonských vojen úplne iný charakter, ako to bolo za prvej či druhej svetovej vojny. Počas jednotlivých vojnových výprav veľkej armády, ale hlavne v prestávkach medzi nimi, bol vždy priestor na diplomatické rokovania a dohody. Pokiaľ Napoleon víťazil, diktoval aj podmienky mieru. Ale hlavne, po katastrofálnej porážke vo vojne proti Rusku sa situácia zmenila. Napoleon síce podľa všetkého stále veril v svoju „hviezdu“ a bol presvedčený, že porážky sú iba dočasné epizódy, ale podstatné bolo, že predstavitelia ďalších európskych mocností už túto vieru v Napoleonovu neporaziteľnosť stratili a to bola cesta k diplomatickým rokovaniam. Na jednotlivých rokovaniach medzi tvoriacou sa protinapoleonskou koalíciou, ale aj na rokovaniach s Napoleonom sa od roku 1812 stretávame tiež s pokusmi o vystúpenie z vojny, ktoré by stanovili limity Napoleonovej rozpínavosti.

Pokusy o diplomatické rokovania boli aj počas prvej svetovej vojny, hlavne od roku 1916. Vtedy však boli vyjednávači v inej situácii. Ideológia nacionalizmu, ktorý prešiel v priebehu 19. storočia do politickej koncepcie „národného štátu“, v ktorom bol štátnym suverénom národ, značne obmedzila priestor, ktorý ostal politikom na vyjednávanie. Národ a národné záujmy diktovali politikom do takej miery, že možnosti dohody boli prakticky nulové. Počas napoleonských vojen ešte mohli Metternich, Casterlagh, ale aj Talleyerand a ostatní zúčastnení

² SKED, Alan. *Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení*. Brno : CKD, 2014, s. 38. Český preklad anglickej publikácie *Metternich and Austria*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Palgrave Macmillan v roku 2008.

rokovat' v mene panovníka ako štátneho suveréna a pokiaľ dal panovník súhlas na nejaké konsenzuálne riešenie, ktoré sa týkalo územia „jeho“ štátu či iných obmedzení jeho suverénnych práv – vyjednávači mohli dospieť k dohode.

Na začiatku 19. storočia bolo vystúpenie či vystupovanie z vojny ešte jednoznačne záležitosťou elít – monarchov a ich vlád, ktoré nemuseli brať ohľad na „národné záujmy“ ani na záujmy „svojho ľudu“. Myslenie a konanie celej spoločnosti v jednotlivých štátoch nehralo v politike nijakú podstatnú úlohu napriek tomu, že vo Francúzsku na krátky čas počas revolúcie bol občan vyhlásený za štátneho suveréna. Priestor na vystúpenie z vojny a na urovnanie politických pomerov v Európe bol hlavne od roku 1812 pomerne široký. A využívalo ho predovšetkým Rakúsko, ktoré bolo formálne Napoleonovým spojencom, ale aj Rusko a Veľká Británia, ktoré boli rozhodnými Napoleonovými odporcami, a tiež Prusko a ďalšie menšie nemecké štáty kontrolované Napoleonom.

Vo viedenskom Hofburgu sa týči v nadživotnej veľkosti socha Františka I. ovenčená vavrínovým vencom víťaza. Sochy obyčajne vyjadrujú myslenie a cítenie tých, ktorí sochu postavili, a menej hovoria o samotných osobnostiach na piedestáli a o ich historickom význame. Monumentálna socha Františka I. bola postavená roku 1843 a slávnostne odhalená roku 1846.³ Iniciatívu prejavil inak veľmi pasívny syn Františka I., Ferdinand V. (I.). Syn prejavil vôľu uctiť si svojho otca. A situácia v predrevolučnom, Metternichom riadenom Rakúsku, bola veľmi naklonená k prejavom rakúskej slávy a veľkosti. Štyri sochy, ktoré lemujú prvého rakúskeho cisára, vyjadrujú vieru, silu, mier a spravodlivosť. Pod panovníkovými nohami je nápis: *Amorem meum populis meis*. Viedeň a Rakúsko skutočne žili po Viedenskom kongrese v presvedčení, že Rakúsko je poprednou európskou veľmocou, ktorej sila sa prejavila pri porážke Napoleona. Táto sila mala byť založená na viere vo vlastnú veľkosť a silu a vyústila do uzatvorenia spravodlivého mieru. A vďačné národy oplácajú svojmu panovníkovi jeho lásku. Metternich a jeho administratíva robili všetko možné, aby verejnú mienku udržiavali vo vedomí tejto veľkosti.

Historická analýza reálneho postavenia Rakúska počas napoleonských vojen však ukazuje iný obraz. Do roku 1809 bolo Rakúsko štyrikrát Napoleonom porazené, pričom hlavne bitky pri Slavkove a pri Wagrami boli zničujúce a František I. musel prijať Napoleonom nadiktované tvrdé mierové podmienky. Na základe mierovej zmluvy podpísanej roku 1805 v Bratislave stratilo Rakúsko Benátsko a Tirolsko a muselo zaplatiť 40 miliónov frankov ako vojnovú reparáciu. Schönbrunnská mierová zmluva podpísaná po porážke Rakúska pri Wagrami roku 1809 donútila Rakúsko zaplatiť ďalších 85 miliónov frankov. Rakúsko muselo odstúpiť Napoleonovmu spojencovi Bavorsku Salzburg, Berchtesgaden a Innviertel, Francúzsku muselo odstúpiť Goricu, Istriu, Terst a Chorvátsko, ktoré Napoleon začlenil medzi svoje tzv. Ilýrske provincie. Na východe stratilo Rakúsko Východnú Halič, ktorá bola pripojená k Varšavskému veľkovojskovodstvu,

³ MIKOLETZKY, Lorenz. Zur Entstehung des Franzens-Monuments im Inneren Burghof zu Wien. Aus den Akten der k. k. Allgemeinen Hofkammer. In *Wiener Geschichtsblätter* 30 (1975), s. 286 a nasl.

a Západnú Halič, ktorá pripadla priamo Rusku. Rakúsko muselo redukovať svoju armádu na 150 tisíc mužov. Stratilo prístup k moru a stalo sa druhoradou európskou veľmocou. Bolo donútené pripojiť sa k francúzskemu tzv. koloniálnemu systému. Mimoriadne ponížujúce bolo, že František I. musel súhlasiť so sobášom svojej najstaršej dcéry Márie Lujzy s Napoleonom. Napoleon, aj keď cisár Francúzov, nebol šľachtického pôvodu a sobáš Márie Lujzy s ním sa na dvore vnímal ako veľké poníženie. Pri presadení tohto sobáša sa už angažoval nový minister zahraničných vecí, rakúske knieža Klemens Metternich. Aj keď konzervatívec, videl Metternich v sobáši určitú záchranu pre Rakúsko, keďže po bitke pri Wagrame bola reálna hrozba, že Napoleon Rakúsko celkom zlikviduje. Sobášom, ktorým sa Rakúsko stalo francúzskym spojencom, aj keď toto spojenectvo malo skôr vazalský charakter, sa nebezpečenstvo zániku Rakúska zmenšilo či aspoň oddialilo. Trápnu pozíciu Rakúska pregnantne opísal Adam Zamoyski: „*[Rakúsky] panovník bol korunovaný 1792 ako cisár Svätej rímskej ríše František II. Okrem tohto prestížneho, ale prázdneho titulu zdedil obrovskú zostatú habsburskú ríšu, ktorá po stáročia narastala vojenskými výbojmi, diplomaciou a dynastickými sobášmi... 1809 zle kalkulovaný pokus znova získať niektoré provincie v čase, keď Napoleon bol zamestnaný vojnou v Španielsku ho pripravil o Salzbursko, pozostatky jeho štátov v oblasti Jadranu a časť jeho poľských provincií [...] Potom bol povinný zúčastniť sa na Napoleonovej invázii do Ruska v roku 1812... A bol stále na začiatku roka 1813 francúzskym spojencom.*“⁴

Taká bola reálna pozícia Rakúska v roku 1809, keď sa Metternich stal ministrom zahraničia. Hlava rakúskeho cisára nebola ovenčená vavrínom. Cisár a jeho minister si boli vedomí tejto situácie. Metternichova politika bola motivovaná predovšetkým obavami o samotnú existenciu Rakúska. Metternichove intrigy, klamstvá a jeho „zahmlené“ rokovania boli motivované práve touto situáciou. Po Viedenskom kongrese sa, samozrejme, medzinárodná pozícia Rakúska posilnila. Vojensky, ekonomicky a vnútorne, hlavne vzhľadom na mnohonárodnostný charakter štátu však Rakúsko napriek sláve a okázalému triumfu ostalo veľmocou druhej kategórie. Veľkosť a sila Rakúska boli iba ilúziou, ktorú však vládne kruhy vo Viedni horlivo presadzovali a azda jej napokon aj uverili. Metternichovi aj cisárovi Františkovi veľmi záležalo na tom, aby sa mohli prezentovať pred svetom ako veľmoc a ako víťaz nad Napoleonom, aj keď si uvedomovali, že je to iba falošná pozlátka. Alebo azda práve preto. Kongres vo Viedni sa konal napriek tomu, že už 30. mája 1814 bol uzavretý v Paríži mier, ktorý uzavrel vojnu s Napoleonom. Aspoň predbežne. Úlohou kongresu vo Viedni teda bolo niečo iné. Kongres mal ambíciu rozhodnúť o budúcom usporiadaní Európy a sveta. To bola ambícia oveľa väčšia ako iba jednoduché „vystúpenie z vojny“. Heinz Duchhardt uvádza, že o budúcom kongrese vo Viedni sa dohodlo už krátko po bitke pri Lipsku, teda ešte na jeseň 1813.⁵ Organizačná príprava kongresu vo Viedni začala už vo februári 1814, teda ešte pred definitívnou (predbežne definitívnou

4 ZAMOYSKI, Adam. *Rites of Peace. The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*. London-New York-Toronto and Sydney : Harper Perennial, 2008, s. 35-36.

5 DUCHHARDT 2014, s. 24.

ako vieme) porážkou Napoleona.⁶ Rozhodnutie pre Viedeň ako miesto konania takého stretnutia veľmocí sa teda formovalo postupne a po porážke Napoleona sa už považovalo za samozrejmé. Ako uvádzajú K. Schneiderová a E. M. Wernerová „pre voľbu Viedne ako miesta konania kongresu neexistoval nijaký naliehavý dôvod, pre habsburské hlavné a sídelné mesto však hovoril celý rad faktorov: ako výhodná sa ukazovala byť centrálna poloha v strednej Európe, pohostinnosť rakúskeho cisára a napokon skutočnosť, že bola snaha vyhnúť sa politizujúcej verejnosti v Londýne.“⁷ Dodajme, že azda rozhodujúcim faktorom bolo, že ako František I., tak hlavne Metternich veľmi naliehavo túto myšlienku presadzovali. Robili to systematicky a pri rôznych príležitostiach, až sa z toho napokon stala samozrejmosť. Motivácia, prečo to viedenský vládca robili, bola samozrejme jasná. Bola to snaha prekonať predchádzajúce poníženia a hlavne úsilie prezentovať habsburskú monarchiu ako prvoradú európsku veľmoc. Nakoniec sa to podarilo. Otázne je, či táto „ilúzia veľkosti“ v konečnom dôsledku Rakúsku bola na niečo užitočná, predovšetkým z hľadiska dlhodobej perspektívy.

Rakúske postupné vystupovanie z vojny je z veľkej časti dielom Metternichovým. Metternich sa usiloval všetky svoje kroky vysvetľovať už svojim súčasníkom ako vopred premyslenú stratégiu, ktorej cieľom bolo zosnovat' koalíciu voči Napoleonovi a jeho porážkou nastoliť na európskom kontinente mier, stabilitu a rovnováhu. Vyzerá to tak, že Metternich, ktorý bol nepochybne mimoriadne nadaným diplomatom, ovládal schopnosť presviedčať svoje okolie a zo všetkých svojich krokov, z ktorých mnohé boli náhodné improvizácie vyplývajúce z konkrétnej a meniacej sa situácie, osnovať ucelený systém. Prezentoval sa navonok ako šachista, ktorý zdedil nevýhodné figúrky v nevýhodnom postavení, ale postupnými krokmi sa prepracoval k víťazstvu. A keďže Metternich bol aj horlivý pisateľ, celú túto stratégiu dokázal dostať aj do písomnej podoby. Mnohí, aj skúsení historici, stali sa obeťami jeho seba prezentácie⁸, ktorá je viditeľná hlavne v publikácii redigovanej jeho synom.⁹ Rovnaký obraz poskytuje aj jeho korešpondencia a rokovania s Pruskom pri príprave protinapoleonskej koalície.¹⁰ Myslím si, že jeho kroky a celá jeho diplomacia je oveľa reálnejšie vysvetlená, ak namiesto teleologického vyústenia do záverov Viedenskej konferencie budeme jeho kroky sledovať zo zorného uhla jeho historickej skúsenosti.

Metternich zažil poníženie Rakúska a ako bystrý pozorovateľ si nemohol neuvedomovať slabosť cisárstva. Bol konfrontovaný s možnosťou jeho rozkladu a zániku. Musel si byť vedomý aj toho, že pozícia Rakúska v nemeckom priestore je postavená viac na historických zásluhách ako na jeho skutočnej ekonomickej a vojenskej sile. Metternich bol opatrný a prezieravý diplomat práve preto, že

6 SCHNEIDER – WERNER 2015, s. 12.

7 Tamže.

8 KISSINGER, Henry. *Obnovení světového řádu. Metternich, Castlereagh a potíže s mírem v letech 1812 – 1822*. Praha : Prostor, 2009. Anglický preklad originálu *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace*, vydaného v Bostone roku 1973; SKED 2014.

9 METTERNICH-WINNEBURG, Richard (ed.) *Aus Metternich nachgelassenen Papieren*, bd. 1 – 7. Wien, 1880 – 1884.

10 ONCKEN, Wilhelm. *Österreich und Preussen im Befreiungskriege*, 1. Berlin, 1880.

si uvedomoval slabosť Rakúska. Ako diplomat klamal svojich partnerov, nevy-slovoval sa jednoznačne, nechával stále dvere otvorené práve preto, že prílišná jednoznačnosť predstavovala pre Rakúsko veľké riziko. Napokon to vyšlo, Ra-kúsko skončilo po napoleonských vojnách na strane víťazov. Viedenský kongres a jeho hostitelia František I. a Metternich mali na porážke Napoleona, pokiaľ išlo o vojenskú silu, malý podiel, boli však súčasťou koalície a okázalý kongres vytvoril ilúziu rakúskej veľkosti, ktorá pretrvala nielen Metternicha a napriek problémom s revolúciou 1848, napriek prehratým vojnám so Sardínskym kráľovstvom a Pruskom prežívala do určitej miery až do prvej svetovej vojny. Ra-kúsko (Rakúsko-Uhorsko) sa hralo na európsku kontinentálnu veľmoc, ktorou už pred sto rokmi nebolo.

Po prehratých vojnách s Napoleonom pri Slavkove a hlavne pri Wagrame za-chránila Rakúsko politika kolaborácie s Francúzskom. Sobášom dcéry Františka I. s Napoleonom sa táto kolaborácia potvrdila. Napoleon bol až do bitky pri Lip-sku roku 1813 presvedčený, že František ostane trvalo jeho vazalom, pretože nebude viesť vojnu proti manželovi svojej dcéry. Rakúsko sa tak stalo súčasťou Napoleonovho kontinentálneho systému, ktorý bol namierený proti Veľkej Bri-tánii. Metternich si však stále nechával dvere otvorené a aj s Veľkou Britániou udržiaval pomerne intenzívne diplomatické styky, pretože jednoznačné spoje-nectvo s Francúzskom považoval za priveľmi riskantné.

Metternich bol svojím založením konzervatívec. Nebol to však konzervativiz-mus britského typu, teda konzervativizmus politický, ktorý nebol v protiklade ani k parlamentarizmu, ani k procesu modernizácie, naopak, tento proces pod-poroval a na ňom staval. Metternichov konzervativizmus bol bytostný, zahľá-dený do 18. storočia. Aj keď chápal, že nemôže posunúť spoločenský poriadok dozadu a občas sa na verejnosti objavoval aj bez parochne, klasicizmus so svo-jím ustáleným poriadkom ostal jeho ideálom. Napoleona a jeho veľkú armádu vnímal ako produkt revolúcie, ktorá porušila stabilitu 18. storočia. Napoleon aj s cisárskou korunou bol podľa Metternicha produktom revolúcie, ktorá ohrozo-vala celú Európu. Metternich bol presvedčený, že má právo intervenovať všade, kde sa objaví revolúcia či pokus narušiť stabilitu. Reálna možnosť sa mu však naskytla iba po Viedenskom kongrese. Pokiaľ bol Napoleon silný a Rakúsko bolo jeho „nedobrovoľným spojencom“, neodvážil sa proti nemu vystúpiť otvorene. Bol politikom opatrným a nikdy nehral vabank.

Modernizácia a nacionalizmus boli na začiatku 19. storočia viac viditeľné vo Veľkej Británii a Francúzsku, ale zasiahli aj habsburskú monarchiu. Svet 18. sto-ročia jednoducho prestal existovať a nebolo možné ho oživiť nijakými politický-mi či vojenskými opatreniami.

„Rakúske cisárstvo sa nezmenilo, ale historický vývoj ho už však začínal predbie-hať.“¹¹ Na miesto klasicizmu s jeho pevnými a overenými pravidlami nastúpil romantizmus, ktorý bol postavený na momentálnej inšpirácii, odmietal ostenta-

11 KISSINGER 2009, s. 23

tívne všetky pravidlá a vytvoril v európskej poézii úplne nové prostredie, ktoré neovplyvňovalo iba literatúru a hudbu, ale aj myslenie ľudí. Metternich sa sám označil nie za básnika, ale za prozaika a realistu,¹² malo to byť v jeho podaní dištancovanie sa od romantizmu, ale nie smerom do druhej polovice 19. storočia, ale smerom do 18. storočia.

Kľúčovým bodom, v ktorom sa začalo rakúske vyvliekanie z vojny, bola vojna Napoleona v Rusku. Rakúsko ako francúzsky spojenec malo Napoleonovi pomáhať svojím pomocným vojenským zborom. Metternich sa však poponáhľal uistiť Rusko, že Rakúsko nemá voči Rusku nijaké agresívne úmysly, a dokonca tajne navrhol, aby tento pomocný zbor spolupracoval s ruskou armádou. Metternich ťažko mohol predpokladať takú rozhodnú porážku Napoleona. Ale Napoleonova porážka mu v každom prípade vyhovovala. Fiasco v Rusku a jeho zdecimované, otrhané a vyhladnuté vojsko, ktoré tiahlo Európou, vytvorili situáciu, ktorá umožnila hrať Rakúsku úlohu, ktorá v nijakom prípade nezodpovedala jeho skutočnej sile. Bolo však potrebné, aby na rakúskej strane stál politik, ktorý si toto všetko vrátane rakúskej slabosti uvedomoval. Keď však prišla z ruskej strany požiadavka, aby sa rakúsky pomocný zbor otvorene pridal na jeho stranu a aby to urobila oficiálne aj rakúska vláda, Metternich odpovedal vyhýbavo. Ešte nebol presvedčený, že takáto operácia je bez rizika.

Metternich však postupne v rámci limitov, ktoré mu dávalo jeho postavenie, začal pripravovať prechod Rakúska na stranu protinapoleonskej koalície, pretože Rakúsko samotné sa neodvážilo postaviť sa proti Napoleonovej, aj keď zdecimovanej armáde, a videl možnosť vytvorenia silnej koalície, ktorá by s Napoleonom mohla skončiť. Táto fáza Metternichovej diplomatickej aktivity sa všeobecne považuje za jeho majstrovské dielo: „*Umenie, ktorým Metternich prešiel od spojenectva s Napoleonom k neutralite, od neutrality k sprostredkovaniu a od sprostredkovania ku koalícii proti nemu, bude v každej dobe považované za majstrovské dielo.*“¹³ Podľa H. Kissingera „šlo o hru, na konci ktorej Rakúsko dosiahlo, že prevzalo vrchné velenie v aliancii, vyhlo sa vojne na svojom území, založilo koalíciu postavenú nie na národoch, ale na vládnych kabinetoch a tak zabezpečilo mier... Tá hra síce nebola hrdinská, ale napriek tomu zachránila jedno impérium.“¹⁴ K tomuto hodnoteniu by sa už len žiadalo dodať, že súčasne sa vytvorilo klamlivé zdanie o veľkosti a sile tohto impéria. Túto diplomatickú hru možno súčasne považovať za svojrázne „sortie de la guerre“ pripravované ešte pred rozhodujúcou bitkou pri Lipsku roku 1813. Metternich totiž postavil tvoriacu sa koalíciu na princípe uznania európskej rovnováhy. Tento princíp potom presadzoval na Viedenskom kongrese.

Svoju diplomatickú hru začal Metternich tým, že poslal k ruskému cárovi svojho vyjednávača Franza Lebzelterna. Lebzelter mal však jedinú úlohu: mal prijímať od cára ponuky na zblíženie s Rakúskom. Rakúsky pomocný zbor bol

12 METTERNICH-WINNEBURG, bd., 7, s. 635.

13 SKED 2014, 34. Autor tu cituje hodnotenie STILES, William H. *Austria in 1848 – 49*. London : Low, 1852.

14 KISSINGER 2009, s. 43.

dislokovaný tak, že do vojny nezasiahol, čo bolo pre ruského cára signálom, že Rakúsko je pripravené rokovať. Keď Lebzelter nedal Rusku nijaké konkrétne návrhy, ale žiadal cára, aby sformuloval všeobecný návrh, ktorý by mohol byť podkladom na ďalšie rokovania, vyprovokovaný Alexander I. nakoniec sformuloval svoje podmienky. Pokiaľ šlo o stredoeurópsky priestor, cár navrhol, aby sa Rakúsku vrátili všetky bývalé, Napoleonom odtrhnuté územia, aby bola zabezpečená nezávislosť Pruska s tým, že by sa rovnako rozšírili jeho územia na úkor Francúzska a jeho spojencov, celý nemecký priestor sa mal oslobodiť od francúzskej nadvlády a Rakúsko by malo dostať späť korunu nemeckého cisárstva.¹⁵ František I. už nemal záujem o cisársku korunu Svätej rímskej ríše, ale inak bol Metternich nadmieru spokojný. Od Alexandra I. dostal ako návrh všetko, čo hodlal požadovať, ale čo sám za Rakúsko nechcel predkladať, pretože stále zachovával dekorum francúzskeho spojenca a vedel, že niekedy aj dôverné informácie majú schopnosť preniknúť na verejnosť. Metternich následne odvolal Karla Filipa Schwarzenberga z postu veliteľa rakúskeho pomocného zboru, pretože tento zbor už nemal v úmysle použiť na pomoc svojmu francúzskemu spojencovi, ale Schwarzenberga poslal do Paríža ako veľvyslanca, kde ho poveril dôležitou úlohou. Mal Napoleona presvedčiť o tom, že Francúzsko sa musí vzdať svojich dobyvačných ťažení. Doteraz sa Francúzsko usilovalo prostredníctvom dobyvačných vojen a svojej nadvlády dosiahnuť svoju vlastnú bezpečnosť, teraz však môže dosiahnuť svoju vlastnú bezpečnosť tak, že sa ďalších výbojov zriekne. Rakúsko robí politiku rovnováhy a bude sa o rovnováhu usilovať aj proti Napoleonovi.¹⁶

Dňa 4. júna 1813 podpísalo Francúzsko prímerie s Ruskom, Pruskom a Veľkou Britániou. Najprv bolo prímerie stanovené do 20. júna, potom sa predlžovalo. To bola pre Rakúsko vhodná doba na to, aby začalo presadzovať svoju úlohu sprostredkovateľa. Rakúsko rokovalo s oboma stranami. 26. júna sa Metternich stretol osobne s Napoleonom v Drážďanoch. Napoleon síce rozhodne odmietal odstúpiť akékoľvek územia, ale bol pripravený rokovať na mierovej konferencii. Metternich súčasne požiadal o uvoľnenie zo spojenectva s Francúzskom s argumentom, že ak má byť sprostredkovateľom, nemôže byť súčasne aj spojencom. Napoleon súhlasil a Metternichovi sa rozviazali ruky. Teraz mohol otvorene rokovať s oboma stranami. U protinapoleonskej koalície presadzoval spočiatku veľmi umiernený postoj k Francúzsku, ale pripúšťal, že na mierovej konferencii sa môžu objaviť ďalšie požiadavky. Avšak, ako uvádza R. Stauber, zatiaľ čo Metternich hral úlohu sprostredkovateľa, jeho vojvodcovia Schwarzenberg a Jozef Radetzky sa už zúčastňovali na vojenských prípravách protinapoleonskej koalície na spoločnej vojenskej akcii v Sasku.¹⁷

Keď 14. júna 1813 podpísali v Reichenbachu (dnes Dzierżoniów v Poľsku) Prusko a Veľká Británia spojeneckú dohodu, ku ktorej sa pripojilo Rusko, pre Metternicha nadišiel konečne deň rozhodnutia. Nová koalícia bola natolko sil-

15 ONCKEN 1880, s. 359.

16 KISSINGER 2009, s. 81.

17 STAUBER, Reinhard. *Der Wiener Kongress*, Wien-Köln-Weimar : Böhlau Verlag, 2014, s. 23.

ná a bola v stave postaviť proti Napoleonovi armádu, ktorá značne prevyšovala Napoleonove možnosti, že sa Rakúsko rozhodlo otvorene prejsť na stranu spojencov a 27. júna pristúpilo ku koalícii. Spočiatku bola nová koalícia pripravená na mierové rokovania a predložila Napoleonovi štyri podmienky: 1. Rozčlenenie Varšavského veľkovevodstva; 2. Rozšírenie Pruska a vytvorenie hranice na Rýne; 3. Návrat Napoleonovej Ilýrskej provincie späť Rakúsku; 4. Navrátenie statusu slobodných miest Hamburgu a Lübecku.

Metternich vedel, že Napoleon na tieto podmienky nepristúpi. Vývoj smeroval k rozhodujúcemu vojenskému stretnutiu. Rakúsko formálne prevzalo iniciatívu, a tak sa z francúzskeho spojenca premenilo na jeho protivníka. Schwarzenberg, niekdajší veliteľ rakúskeho pomocného zboru na strane Napoleona, stal sa hlavným veliteľom spojeneckých vojsk. Rozhodujúca bitka sa odohrala v dňoch 16. až 19. októbra 1813 pri Lipsku. Napoleonove vojská boli na hlavu porazené, Napoleon bol nútený rezignovať a bol odoslaný do vyhnanstva na ostrov Elba.¹⁸ Zakrátko spojenecké vojská obsadili Paríž.

Mierový kongres bol zvolaný do Viedne. František I. a Metternich sa stali hosťiteľmi a v prípade rakúskeho cisára sa z porazeného a poníženého panovníka stal cisár s vavrínovým vencom.

18 Po sto dňoch Napoleon vyhnanstvo na Elbe opustil a tiahol na Paríž. Po porážke pri Waterloo skončil definitívne vo vyhnanstvo na ostrove Sv. Helena.

Cituj:

KOVÁČ, Dušan. Ilúzia veľkosti. Rakúsko a „sortie de la guerre“. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 21-29. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.
Oddelenie dejín 19. storočia
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
Dusan.Kovac@savba.sk

Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812 v korespondenci Karla Schwarzenberga a Klemensa Metternicha

Milena Lenderová

Abstract:

LENDEROVÁ, Milena: The Austrian Embassy in Paris from 1809–1812 in the Correspondence of Karl Schwarzenberg and Klemens Metternich.

The contribution deals with the period of time when Karl of Schwarzenberg was the Austrian Ambassador to Paris, that is the period of his Paris mission before the commencement of the campaign in Russia. It presents Schwarzenberg's personality as seen in his hitherto unstudied correspondence between him and Klemens von Metternich, plus some other sources of a personal nature, belonging to the same period and the same social ambience. The fundamental source was the 29 letters Schwarzenberg sent to Metternich from Paris. These map not only the social life in Paris, the world of diplomatic dealings, but also the private affairs of both figures.

Keywords: Metternich, Schwarzenberg, France, Austria, aristocracy

V mém příspěvku se budu věnovat období, které historiografii vztahující se k osobě Karla Philippa Schwarzenberga zatím zajímalo relativně málo: období, kdy byl maršálek rakouským velvyslancem v Paříži, resp. dobou jeho pařížské mise před zahájením tažení do Ruska. Schwarzenbergovu osobnost se pokusím přiblížit na základě zatím nezpracované korespondence mezi ním a Klemensem Metternichem, již budu konfrontovat s několika dalšími prameny osobní povahy, hlásícími se do stejné doby a stejného sociálního prostředí. Zmíním se rovněž o obou autorech dopisů, vrstevnících, kteří oba sloužili svému císaři, ale jejich povahy i osudy byly rozdílné.

Úvod

Klemens Václav Lothar Nepomuk kníže Metternich (1773 – 1859) upoutal pozornost evropské historiografie záhy a těší se jí podnes.¹ Karl Philipp Johann

1 Srov. např. SRBIK, Heinrich von. *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*, I.-III. München : Bruckmann, 1925 – 1945; BIBL, Viktor. *Der Dämon Österreichs*. Leipzig: Johannes Günther Verlag, 1936 atd. Z francouzských historiků se Metternichem zabývali např. MAZADÉ, Charles de. *Un chancelier d'Ancien régime. Le règne diplomatique de M. de Metternich*. Paris : E. Plon, Nourrit et Cie, 1889; BERTIER DE SAUVIGNY, Guillaume. *Metternich et la France après le congrès de Vienne*, I.-III. Paris : Hachette, 1968 – 1971; *Metternich et son temps*. 2. vyd. Paris : Fayard, 1986; MISSOFFE, Michel. *Metternich. 1773 – 1859*. Paris : Librairie Arthème Fayard, 1959, 1986 atd. V české historiografii důkladná monografie chybí, za zmínku stojí např. HALADA, Jan (Jaroslav Šedivý). *Metternich kontra Napoleon*. Praha : Panorama, 1985, 1988, 1998, 2005 (první dvě vydání vydal pod svým jménem J. Halada, poslední dvě vyšla pod jménem J. Šedivého). Nejnovější sborník z konference BUDIL, Ivo – ŠEDIVÝ, Miroslav (ed.) *Metternich a jeho doba. Sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009*. Plzeň : Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2009, je jistě vítaným počinem, ale historickou biografii nahradit nemůže. Z anglické historiografie připomeňme alespoň: ALGERNON, Cecil. *Metternich. 1773 – 1859. A Study of his Period and Personality*. London 1938; WARD, David. *1848: The Fall of Metternich and the Year of Revolution*. London : H. Hamilton, 1970 (práce zaměřená výhradně na Metternicha za revoluce); MCGUIGAN, Dorothy Gies. *Metternich and the Duchess*. New York : Doubleday, 1975.

Nepomuk Joseph kníže Schwarzenberg (1771 – 1820), predstaviteľ druhého schwarzenberského majorátu, si svou první biografii zasloužil už roku 1823;² další pak vyšly do konce „dlouhého 19. století“,³ a to včetně první biografie české.⁴ Kvalitní moderní biografii má až dosud jen jednu;⁵ k ní můžeme přičíst drobnější práce a studie vydané v češtině.⁶ Až na českou oslavnou biografii Novákovu se všechny ostatní soustřeďují na vojenskou kariéru maršálka, někdy na úkor ostatních složek jeho osobnosti.

Na rozdíl od Metternicha, jenž v myslích drtivé většiny Čechů zůstal spojen se *zkostnatělým*, eventuálně s *prohnilým* Rakouskem, symbolem reakce a národnostního útlaku, Schwarzenberg negativní emoce nebudil. Nepříliš početná česká historická produkce ho hodnotila kladně jako čestného a statečného vojáka a velitele,⁷ což ale může být způsobeno skutečností, že se k němu nikdy nevyjádřilo ani nacionálně radikální, ani marxistické dějepisectví.

K charakteristice období, které mě bude zajímat, i k charakteristice obou jeho hlavních aktérů je možno vytěžit celou řadu editovaných pramenů; s některými z nich budu pracovat.⁸ Podobně je možné využít i pramenů archivních, včetně takových, které zůstávaly stranou pozornosti badatelů.⁹

Přibližme si alespoň v základních obrysech korespondenci, s kterou jsem pracovala. Nachází se ve Státním oblastním archivu Třeboň, ve fondu schwarzenberské sekundogenitury. Jedná se o fascikl 113 dopisů, které si mezi sebou vyměnili Klemens Metternich s Karlem Schwarzenbergem mezi léty 1809 až 1820; vznikly jako soukromý pandán oficiálních depeší a Karlovy korespondence adresované úřední cestou Metternichovi do Vídně. Poslední dva dopi-

2 PROKESCH-OSTEN, Anton. *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschals Fürsten Carl zu Schwarzenberg*. Wien : Carl Schaumburg et Comp, 1823, 1861.

3 HELFERT, Josef Alexander. *Feldmarschall Fürst Carl Schwarzenberg und der russische Feldzug im Jahre 1812*. Wien : Anton Shweiger, 1866; BERGER, Adolf. *Feldmarschall Karl Philipp Fürst Schwarzenberg*, Salzburg, 1882; KERCHNAWE, Hugo – VELTZÉ, Alois. *Feldmarschall Karl Fürst zu Schwazenberg, der Führer der Verbündeten in den Befreiungskriegen*. Wien und Leipzig : Wiedling, 1913.

4 NOVÁK, Jan Bedřich. *Polní maršál Karel kníže ze Schwarzenberga. Historický portrét podle rodinné korespondence*. Praha : Historický klub, 1913.

5 SCHWARZENBERG, Karl. *Feldmarschall Fürst Schwarzenberg. Die Sieger von Leipzig*. Wien – Munich : Herold, 1964.

6 HANESCH, Josef. *Karel I. Filip, kníže Schwarzenberg*. České Budějovice : Veduta, 2003. V souvislosti s bitvou u Lipska si maršálkova života všímá RAK, Jiří. *Zapomenuté vítězství, zapomenutý maršál. Druhý život „bitvy národů“ u Lipska*. In BEZECNÝ, Zdeněk – GAŽI, Martin – PUTNA, Martin C. (ed.) *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*. České Budějovice : Národní památkový ústav, 2008, s. 403-414; CHALINE, Olivier. *Karl Philipp zu Schwarzenberg, le vainqueur de Leipzig, octobre 1813*. In CHALINE, Olivier – CERMAN, Ivo (ed.) *Les Schwarzenberg. Une famille dans l'histoire de l'Europe XVIe- XXIe siècles*. Panazol : Lavauzelle, 2012, s. 81-95.

7 NOVÁK 1913, *Polní maršál*, s. 45-61; Novák se zde vymezuje proti některým kritickým výhradám německé vojenské historiografie, především na s. 48-49.

8 Srov. např. METTERNICH. Richard de. *Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'État, 1-3*, (editoval M. A. de Klinkowstroem), Paris : E. Plon et Cie, 1886 – 1908; NOVÁK, Johann Friedrich. *Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau. 1799 – 1816*. Wien : Gerlach & Wiedling, 1913; CLARY-ALDRINGEN, Charles. *Trois mois à Paris lors du mariage de l'Empereur Napoléon Ier et de l'Archiduchesse Marie-Louise*. Paris : Bon le Mitis et Cte de Pimodan, 1914, atd.

9 Státní oblastní archiv (SOA) Plzeň, Rodový archiv Windischgrätzů, inv. č. 1682, karton (k.) č. 442, Deník Eleonory Sofie Schwarzenberg (sestra Karla Filipa); SOA Třeboň, Rodový archiv Schwarzenbergů, primogenitura (dále RAS-prim.), fasc. 539, Fürstin Pauline, Tagesbuch; SOA Třeboň, Rodový archiv Černínů, Deníky Františky Knevenhüllerové aj.

sy pocházejí z roku 1822, napsali si je Metternich a starší bratr Karla, Josef.¹⁰ Velká většina těchto listů náleží provenienčně do rodinného archivu Schwarzenbergů, nicméně část, která mě bude nejvíc zajímat, totiž období Schwarzenbergovy pařížské mise, se nachází v Rodinném archivu Metternichů a do fondu schwarzenberské sekundogenitury se dostala v opisech pořázených pravděpodobně metternichovským archivářem Hemerleinem. Korespondence, výhradně ve francouzštině, je chronologicky uspořádána a rozdělena do sedmi složek, každá z nich je uvozena jakýmsi podacím protokolem v podobě tabulek, které sestavil rovněž Hemerlein. K některým dopisům jsou připojeny rukopisné transkripce, dílo třeboňského archiváře Josefa Hanesche.¹¹

Jak bylo řečeno, zajímat mě bude 29 Schwarzenbergových dopisů, posílaných z Paříže Metternichovi. První byl napsán 4. prosince 1809, poslední 23. května 1812. Z pochopitelných důvodů chybí vzájemná korespondence z období cesty arcivévodkyně Marie Louisy do Francie a z prvních měsíců jejího francouzského pobytu: Metternich byl od konce března do konce září 1810 v Paříži, se Schwarzenbergem, jak víme z jiných pramenů,¹² v osobním kontaktu.

Lze předpokládat, že dochovaný a svým způsobem znovuobjevený materiál má svůj vlastní příběh: Josef Hanesch, který se o osudy Karla Schwarzenberga po celý svůj život zajímal, uvažoval o souborném vydání této korespondence a nesporně také o důkladné Schwarzenbergově biografii. Ze záměru zůstaly jen dva tematické katalogy,¹³ kam se ale žádný z dopisů uložených v zkoumaném korpusu nenachází, a životopisné torzo maršálkovo, vydané z Haneschovy pozůstalosti v roce 2003.¹⁴

Celý soubor Schwarzenbergových dopisů představuje materiál nevytěžený, bohatý, který by si zasloužil více pozornosti, než jsem mu mohla věnovat.

Dva vrstevníci

Vrstevníci Metternich a Schwarzenberg, navzdory svým rozdílným povahám patrně přátelé, žili dva různé životy. Co do rodového původu si nebyli zpočátku rovni: Schwarzenberg se jako kníže narodil, Metternichové byli knížaty až od roku 1813. Bezpečně víme, že se spolu setkali při korunovaci Františka II.;¹⁵ mohli se ale znát už dříve.

Karel Philipp Schwarzenberg přišel na svět 18. dubna 1771 jako druhorozený syn Jana Nepomuka Schwarzenberga a Marie Eleonory, rozené Oettingen-Wallerstein.

10 SOA Třeboň, Rodinný archiv Schwarzenbergové – Orlík (RAS – Orlík), inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87 (Correspondenz zwischen S. D. Fürsten Carl Schwarzenberg, Feldmarschall und Minister Fürsten Metternich).

11 Josef Hanesch (1912 – 1995), středoškolský profesor, archivář, od roku 1938 archivář zámeckého archivu v Orlíku, od roku 1959 archivářem Státního oblastního archivu v Třeboni. Autor řady publikací.

12 Např. CLARY – ALDRINGEN 1914, s. 32, 42, 283.

13 HANESCH, Josef (ed.) *Napoleonovo tažení do Ruska 1812 – 1813. (Dokumenty o účasti rakouského pomocného sboru v korespondenci Karla ze Schwarzenbergu)*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, 1972; HANESCH, Josef (ed.) *Osvobozenecká válka 1813 – 1815 v dokumentech rodinného archivu schwarzenberské sekundogenitury. Tematický katalog*. Třeboň, 1986.

14 HANESCH, Josef. *Karel I. Filip, kníže Schwarzenberg, polní maršál*. České Budějovice : Veduta, 2003.

15 SOA Třeboň, RAS prim., fasc. 539, Fürstin Pauline, Tagesbuch, s. 111 a další.

Historické kořeny rodu Schwarzenbergů, který ve zkoumané době patřil bezesporu mezi nejbohatší rody Rakouska, sahají do 12. století. Inkolát v Čechách získal roku 1654 Jan Adolf, jenž roku 1660 nabyl Třeboně a o rok později koupil Hlubokou. Majetek znamenající základ k mocenskému postavení plynule rozšiřovali další představitelé rodu. Ještě Jan Adolf byl roku 1670 povýšen do knížecího stavu podle zásady prvorozenectví: knížecí hodnost příslušela tedy jen nejstaršímu synovi, ostatní členové rodu zůstali „pouhými“ hrabaty. Rozšíření knížecího titulu na všechny členy rodu Schwarzenbergů napomohla tragická náhoda: roku 1732 během lovu u Brandýsa nad Labem Adama Františka ze Schwarzenbergu zastřelil nedopatřením císař Karel VI. Velkorysé císařovo gesto, dávající všem členům rodu titul knížete, mělo tento tragický přehmat kompenzovat. Pro nevládnoucí členy rodu se podle německé a francouzské módy začalo užívat titulu princ či princezna. Spolu s Lobkoviczy, Salmy, Dietrichsteiny, Auerspergy, Fürstenbergy a Thurn-Taxisy patřili Schwarzenbergové na vrchol rakouské šlechtické hierarchie a k oporám vídeňského dvora, do společnosti, jež sama sebe označovala jako „první společnost“, „haute volée“ či „crème de la crème“.

Klement Václav Nepomuk Lothar Metternich, hrabě, později kníže Metternich-Winnenburg-Ochsenhausen, vévoda z Portely, se narodil 15. května 1773 v Koblenci jako syn Franze Georga Karla Josepha Johanna Nepomuka Metternicha-Winneburg a Marie-Beatrix, rozené de Kaneggeck. Pocházel ze staré a slavné porýnské rodiny, která byla, stejně jako Schwarzenbergové, vždy věrna císaři. Také Metternichové sloužili v císařských armádách; roku 1623 se stali majiteli západočeského zámku Kynžvart. Na rozdíl od Schwarzenbergů byli jako porýnská šlechta výrazněji ovlivněni francouzskou kulturou.

Jak Schwarzenberg, tak Metternich byli vychováni v duchu francouzského osvícenství a německého filantropismu; na Metternicha měl po určitou dobu vliv dokonce muž, který se stal později jakobínem.¹⁶

Jak bylo u druhorozených synů obvyklé, Karel Philipp Schwarzenberg zahájil svou kariéru v armádě, k níž nastoupil v roce 1787, tedy v šestnácti letech. Ještě neukončil své vzdělání, ale otec prozíravě rozhodl, že válka, kterou vedlo Rusko a Rakousko proti Turecku, bude pro syna nejen vynikající životní zkušeností, ale i příležitostí vyznamenat se. Nemýlil se, roku 1790 byl už Karel Philipp majorem, roku 1796 mu byla udělena hodnost generálmajora, od roku 1812 byl polním maršálem. Dvě jmenování mu přinesl rok 1805 – stal se místopředsedou dvorní válečné rady a tajným radou. Kvality vojáka neovlivnily jeho senzibilitu a smysl pro rodinu; „krvavé řemeslo“ mu pomohlo urazit cestu od osvícenství k romantismu, od libertina k přísnému moralistovi: „*Záliby ze mne učinily libertina, láska mě změnila v přísného moralistu,*“ napsal 7. srpna 1801 své ženě.¹⁷ Vojenské úspěchy mu otevřely cestu k diplomatické kariéře. Roku 1808 se stal rakouským vyslancem v Petrohradě; město opustil, aby se účastnil bitvy u Wagramu.

16 METTERNICH 1866, 1, s. 6.

17 NOVÁK 1913, *Polní maršál*, s. 31. V edici dopisů je tato část vynechána.

Metternich začal svůj dospělý život jako diplomat. A úspěšný – po několika evropských postech se ve svých třiatřiceti letech stal velvyslancem v zemi, která byla v dané době pro Rakousko nejdůležitější: na úspěchu jeho francouzské mise závisel mír v Evropě. O jeho jmenování měl údajně zájem sám Napoleon, který si na místo rakouského ambasadora přál někoho z Kaunitzova rodu. Žádný vhodný Kaunitz nebyl k dispozici, tak padl los na Metternicha, který byl od roku 1795 manželem Kaunitzovy vnučky Eleonory. Velvyslancem v Paříži byl jmenován 18. května 1806. On sám i tehdejší rakouský státní kancléř Johann Philipp Karl Stadion (1763 – 1824) považovali prešpurský mír, podepsaný po bitvě u Slavkova, za pouhé příměří určené k tomu, aby Rakousko mohlo připravit odvetu.

Sociálně inteligentní a šarmantní Metternich snadno pronikl do nejvyšší pařížské společnosti. Zhruba 59 % tehdejší francouzské aristokracie vyšlo z prostředí armády¹⁸ a bohatství u nich často suplovalo vkus a dobré vychování. Metternich se nenechal zneklidnit směsicí revoluční přímočarosti a restaurované aristokratické rafinovanosti (na napoleonský dvůr se z emigrace vracela šlechta) a stal se vítaným návštěvníkem obnovených salonů, v nichž se především intrikovalo, flirtovalo a politizovalo. I v tom se lišil od Schwarzenberga, jehož takový způsob společenského vyžití nelákal. Ba ani Paříž ho neoslnila, nelíbily se mu špinavé ulice, drahota a chyběl mu pravidelný pohyb, jímž byl zvyklý čelit hrozcí obezitě: lov či cvičení se zbraní.¹⁹ Starost mu působilo také stěhování do hotelu Montesson obklopeného velkou zahradou, který shledal pro svou misi vhodný.²⁰

Díky kontaktům (ony milostné zde hrály důležitou roli) se Metternichovi podařilo v Paříži vybudovat rozsáhlou zpravodajskou síť; přes Napoleonovu sestru Caroline, provdanou Murat, dával do oběhu falešné informace, které se pak dostávaly k francouzskému císaři (např. tvrzení, že během roku 1808 převládla ve Vídni mírová strana, ačkoli opak byl pravdou). Všechny Metternichovy raporty adresované do Vídně se nesly ve společném tónu: zabránit císaři v předčasném nepřátelství s Francií. Nepodařilo se: když na jaře 1808 vpadl Napoleon do Španělska, začalo Rakousko opět tajně zbrojit. Od června se šířily pověsti o brzké válce mezi Rakouskem a Francií. Metternich se snažil tyto informace popírat, navíc Napoleon o válku s Rakouskem nestál. Po bratislavském míru dostal vše, co mu Rakousko mohlo dát, a svržení habsburské dynastie neměl v plánu – navíc s ohledem na španělské záležitosti potřeboval mír. V téže době začal uvažovat o rozvodu – přál si potomka, pokud možno od manželky, jejímž prostřednictvím by se povznesl mezi evropské dynastie. Napoleonovým úvahám ucházet se o jednu z Alexandrových sester učinil car rázný konec.

V dubnu 1809 začala válka, kterou vyprovokovalo Rakousko. Bylo osamoceno –

18 TULARD, Jean. *Cour impériale*. In *Dictionnaire Napoléon*. Paris : Fayard, 1989, s. 545.

19 Schwarzenberg manželce, Paříž, 13. 12. 1809. In NOVÁK 1913, *Briefe des Feldmarschalls*, s. 179-180.

20 Schwarzenberg manželce, Paříž, 13. 12. 1809; Paříž 27. 1. 1810. In NOVÁK 1913, *Briefe des Feldmarschalls*, s. 179-180, 182.

Rusko bylo vázáno podmínkami tylžského míru, Velká Británie poskytla pouze morální a finanční podporu. Rakouské jednotky francouzským čelit nedokázaly – 13. května okupovala francouzská vojska Vídeň, Napoleon byl, stejně jako roku 1805, opět v Schönbrunnu. Metternich zůstal zpočátku v Paříži, kde se obával o svou bezpečnost, neboť pařížská společnost ho, nikoli oprávněně, považovala za strůjce válečného konfliktu. Začátkem června se dostal do Vídně, dlouhou cestu urazil v doprovodu francouzských důstojníků, „ochranky“.

Začátkem července prohrálo Rakousko bitvu u Wagramu a 12. července bylo uzavřeno příměří ve Znojmě. Napoleona se nepodařilo přimět k ústupkům; Metternich, který měl původně v jednáních nahradit rozhodně protifrancouzského Stadionu, byl odvolán, vyjednávání bylo svěřeno Ferdinandu Antonínu Bubnovi²¹ a Janu Josefu Liechtensteinovi,²² kteří zjednali podmínky vídeňského (schönbrunnského) míru, podepsaného 14. října 1809; Rakousko se jím stalo mocností druhého řádu.

Nastalo částečné uklidnění, Vídeň se na „korsického netvora“ dívala příznivěji, francouzští důstojníci byli přijímáni ve vídeňských aristokratických i měšťanských salonech a učili se tančit valčík. Stadion, považovaný za hlavního viníka porážky Rakouska, byl nahrazen Metternichem, toho měl v Paříži nahradit Karel Schwarzenberg. O jeho jmenování rozhodla úmluva z 27. října 1809, uzavřená mezi Liechtensteinem a Jeanem-Baptistem Champagnym, Napoleonovým ministrem zahraničí.²³ Metternich řídil rakouskou diplomacii až do události roku 1848; od 1821 byl dvorským a státním kancléřem rakouské monarchie.

Byl nesporně jedním z nejlepších a nejzkušenějších evropských politiků – vždyť do celoevropské politiky zasahoval po čtyřicet let. Zažil všechny úspěchy, které muže jeho doby a postavení těšily: vyhrával v politice i v kartách,²⁴ snadno dobýval ženy. Patřil k těm, kteří válku jako prostředek politiky neuznávali, jistě i proto, že byl spíš lvem salonů než stratémem. Sám se pro ni svobodně rozhodl jen jednou, až když Napoleonova sláva poklesla, v době neúspěšného pražského kongresu v létě 1813. Osudným se mu stal jeho konzervatismus; omylem nebylo Metternichovo poválečné rozhodnutí restaurovat Evropu podle modelu z roku 1790, ale setrvávat na něm ještě o 30 let později. Za zmínku stojí též jeho naprostá absence sociálního citění (u odchovance francouzského osvícenství a německého filantropismu vzácná!): na rozdíl od Schwarzenbergovy nenajdeme v jeho písemné pozůstalosti sebemenší zmínku o válečném utrpení nepriviligovaných vrstev společnosti.²⁵

Jak je vidět, Schwarzenberg byl zcela jiného založení. Třebaže i on se – díky pečlivé výchově, již se mu dostalo – hladce pohyboval ve společnosti: uměl tan-

21 Ferdinand Antonín Bubna z Litic (1768 – 1825), stratég, diplomat a válečník.

22 Jan Josef I. Liechtenstein, (1760 – 1836), syn Franze Josefa I. (1726 – 1781), politik, vojevůdce, měl významný podíl na přestavbě lednického zámku.

23 BERTIER DE SAUVIGNY 1986, s. 114–115.

24 SOA Třeboň, RAS Černínů, Deníky Františky Knevenhüllerové, 1810, nestr., zápis z 24. 2. 1810.

25 NOVÁK 1913, *Polní maršál*, s. 19–22; BERTIER DE SAUVIGNY 1986, s. 18.

čit, psát slohově vytríbené dopisy, mluvil plyně francouzsky. Ale na rozdíl od Metternicha, který tomuto jazyku dával přednost jak v záležitostech diplomatických, tak rodinných a milostných, Schwarzenberg používal od roku 1812 v soukromé korespondenci raději němčinu. Svým založením nebyl přímočarým vojákem, ale milujícím a věrným manželem (v lednu 1799 se ve Vídni oženil s hraběnkou Marií Annou z Hohenfeldu, ovdovělou Esterházy) a starostlivým otcem tří synů: Bedřicha (1799 – 1870), Karla (1802 – 1858) a Edmonda (1803 – 1873). Pokud se Metternich jeví jako kosmopolitní aristokrat (v roce 1824 napsal: „*Odjakživa byla mou vlastní Evropa...*“²⁶), pak se Schwarzenberg netajil svým kladným vztahem k Čechám a nejlépe se cítil na jihočeském Orlíku.²⁷ Císaři sloužil věrně jako voják i diplomat, diplomacii ale nepovažoval za svůj životní úděl: „*Přinutili mě ke kariéře, která mi nebyla blízká, ale sloužil jsem jí dvacet let. Obětoval jsem jí své záliby, ale myslí si snad někdo, že s lehkým srdcem a chladnou myslí budu přihlížet, jak se kvůli mé oddanosti trůnu hroutí můj majetek a štěstí mých dětí?*“²⁸ Zdá se, že k diplomatickým kličkám měl ducha málo oportunního a pružného; Schwarzenbergovy pevné zásady a neměnné způsoby kontrastovaly s ještěřčí přizpůsobivostí jeho brilantního předchůdce. Do pařížského rušného společenského života, probíhajícího ve znamení obnovené slávy salonů, se kníže příliš nehodil a také se mu zde pranic nelíbilo. „*(U)jišťuji tě, že už nemůžu, že v tom, co dělám, jsem jen zpola úspěšný a netěší mě vůbec nic. Skutečné práci se věnuje jen málo. Dvůr, reprezentace, velká večeře, malá večeře, společnost, bál, maškarní ples a všechny ty návštěvy [...] v podstatě, příteli, tu Paříž nenávidím. Z těch tří měsíců, co tu jsem, bylo sotva 24 hodin příjemných. Ale neobávej se ničeho, dokud budu mít pocit, že tu jsem užitečný, najdu odvahu zůstat tak dlouho, jak bude třeba,*“²⁹ svěřil bratru Josefovi 14. ledna 1810.

Metternicha jedna revoluce vynesla ke slávě, další ho smetla. Pro Schwarzenberga platí jen první část věty – proslavil se ve válkách proti Francii, ale po Napoleonově boku se účastnil ruského tažení. Pak získal další válečné vavříny, především v bitvě u Lipska, a zemřel po dlouhé nemoci 15. října roku 1820 v Lipsku. Metternich přežil svého přítele o 39 let, zemřel 11. června 1859 ve Vídni.

Jaký byl jejich osobní vztah? Nesporně zcela korektní a rovnocenný, přes počáteční nerovnost šlechtických titulů. Psali si otevřeně, byli schopni přijmout od druhé strany přátelskou výtku. Schwarzenberg píše Metternichovi hned v prvním dopise: „*Tvrdil jste, že věž u sv. Štěpána vypadá, že spadne. Ale osoby, které sem přijíždějí z Vídně, to popírají, že prý nic takového nebylo potvrzeno. Moc prosím, nepište mi příště nic, co není ověřeno, nemáte představu, jak snadné*

26 BERTIER DE SAUVIGNY 1986, s. 19.

27 NOVÁK 1913, *Briefe des Feldmarschalls*, s. 35; k Schwarzenbergově vztahu k Orlíku srov. mj. CHALINE, Olivier. Orlik, le siège de la sécundogéniture. In CHALINE – CERMÁN 2012, s. 353-364.

28 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 1. 10. 1810.

29 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 706, I-5d/1-33, Karel I. bratru Josefovi – dopisy 1793 – 1815. Karel Josefovi, Paříž, 14. ledna 1810.

je zde ztratit důvěru a velmi nepříjemně se kompromitovat.“³⁰ Styl dopisů, které maršálek Metternichovi adresoval, je ve srovnání se stylem depeší uvolněný, méně formální.

Třebaže v jejich soukromé korespondenci jednoznačně převažují informace širšího společenského dosahu, najdeme v ní také zprávy ze společenského a rodinného života obou pisatelů. Připomeňme alespoň Schwarzenbergův dopis z 20. července 1811, kde gratuluje Metternichovi k narození dcery:³¹ „Přijměte mé gratulace k rozšíření Vaší rodiny. Víte, tak trochu jsem Vás následoval: Vy jste chtěl syna, a máte dceru, u mě je to přesně naopak. Snad to bude tou dobou, kdy je vše vzhůru nohama.“³² O vzájemné důvěře svědčí i výměna klepů týkajících se především Napoleonova dvora, stejně jako naděje, kterou Schwarzenberg vkládal v Metternicha ve věci svých neutěšených hmotných poměrů.

Schwarzenbergova pochmurná pařížská mise

„Na můj návrh svěřil císař František francouzskou ambasádu knížeti Karlu Schwarzenbergovi. Byla to ta nejlepší možnost a další vývoj událostí to jen potvrdí,“ napsal Metternich ve svých pamětech.³³ Cílem novopečeného rakouského ministra zahraničních věcí bylo sblížení habsburské monarchie s Francií. V tom se shodoval s přáním Napoleona: potíže ve Španělsku narůstaly, námořní hegemonie Anglie trvala, ruský car se zdál být nevypočitatelný; přičtíme k tomu Napoleonovy osobní ambice pozdvihnout se matrimoniálně mezi evropské dynastie a neúspěšné „námluvy“ u ruské arcikněžny. Metternichův plán měl tedy naději na úspěch.

Úkolem Karla Schwarzenberga bylo naplnit jeho představu. Aby mu pomohl orientovat se v nástrahách pařížského života, nechal Metternich Schwarzenbergovi v Paříži svého osvědčeného spolupracovníka Pierra-Jeana Floreta, sekretáře rakouské ambasády, a vlastní manželku. Eleonora byla dáma vzdělaná, taktní a vyrovnaná, která vydala za deset osobních poradců.

Na konci listopadu 1809 už Metternich věděl, že prosakující zprávy o Napoleonově rozvodu jsou pravdivé. Údajně to byla zapuzená Josefina, která – někdy koncem roku 1809 – pozvala do Malmaisonu paní Metternichovou a před Evženem de Beauharnais prohlásila: „Mám plán, jehož úspěch mi umožní věřit, že oběť, již jsem přinesla, nebyla zbytečná: císař se ožení s Vaší arcivévodkyní. Mluvila jsem s ním o tom včera, řekl mi, že se ještě nerozhodl, ale myslím, že tak nakonec učiní, pokud to bude přijato z Vaší strany.“³⁴ A Schwarzenberg v prosinci 1809 napsal Metternichovi: „Brzy zřejmě nastane velká událost. I když se mi zdá málo pravděpodobné, že by mi učinili zatím nejasné návrhy týkající se arcivé-

30 SOA Třeboň, RAS – Orlík, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 4. 12. 1809.

31 Leontina, nar. 18. 7. 1811 – 6. 11. 1861, od r. 1835 manž. Moritz gr. Szándor von Slavnitza.

32 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 20. 7. 1811. Poslední dítě, Edmond, se narodilo 18. 11. 1803; naznačované těhotenství tedy zřejmě skončilo potratem (Marie Anna potratila několikrát, jak dokládají prameny).

33 METTERNICH 1866, 1, s. 95.

34 MAZADE 1889, s. 76; též ALGERNON 1938, s. 61-62.

*vodkyně Luisy, přesto bych rád znal názor Jeho Veličenstva. Pokud papež potvrdí rozvod a dá Napoleonovi svolení se znovu oženit, proč nevyužít možnosti, která nám aspoň na chvíli zajistí klid; jinou cestu, jak se přiblížit Napoleonovi, nemáme. Pasivní postoj nám nepomůže, je třeba se vyzbrojit odvahou a využít všech prostředků, které stát má.*³⁵ V lednu 1810 sondoval Napoleon půdu na pařížském maškarním plese, když tančil s madame Metternich; ta se o své dojmy podělila se Schwarzenbergem. Kníže zprvu namítal, že Napoleonovy rakouské námluvy narazí na odpor církve, která se nepochybně postaví proti sňatku arcivévodkyně s rozvedeným mužem. Dostalo se mu odpovědi, že právě první císařův manželský svazek nebyl v souladu se zásadami kanonického práva. Napoleonovo manželství s Josefinou pak anuloval pařížský biskupský soudní dvůr, nicméně papež, jehož Napoleon držel v zajetí v Savonně, se k souhlasu zlomit nenechal.

Napoleon rozehrál rakouskou kartu naplno. Schwarzenbergovi to 6. ledna 1810 vysvětlil Eugène Beauharnais: volba francouzského císaře padla na Marii Luisu, ale smlouvu je nutno podepsat během několika hodin, neboť jakékoli otálení bude posuzováno jako odmítnutí a císař se poohlédne jinde. Schwarzenberg, uklidněný Napoleonovým rozvodem, údajně neskrýval radost, že uvidí rakouskou arcivévodkyni coby císařovnu Francouzů.³⁶ Dne 7. února 1810 poslal Napoleon k Schwarzenbergovi Beauharnaise, aby předložil vyslanci formální žádost a získal od něj písemné vyjádření. Téhož večera podepsali Schwarzenberg se Champagnym svatební smlouvu.

Na vkus císaře Františka byl běh událostí překotný: především nechápal, jak mohl Schwarzenberg se Champagnym podepsat smlouvu ještě před formálním požádáním o arcivévodkyninu ruku. Proto se ve Vídni snažili vydávat kontrakt ze 7. února za pouhý příslib, skutečná svatební smlouva bude prý podepsána až po všech náležitých formalitách a ve Vídni, kam odjeli vyjednávat hrabě Narbonne-Lara³⁷ a vévoda Talleyrand-Périgord.³⁸ Nakonec císař smlouvu 16. února ratifikoval.³⁹

Napoleon, vděčný Metternichovi i Schwarzenbergovi za zprostředkování sňatku, kterým se postavil po bok jedné z nejstarších evropských dynastií, nabídl oběma zrušení mediatizace jejích sňatků v říši, což, jak uvádí Metternich ve svých pamětech, museli oba diplomaté s ohledem na své postavení odmítnout.⁴⁰

Vídeňská společnost nereagovala na plánovaný sňatek jednoznačně. Zdaleka nešlo o všeobecně panující spokojenost, jak předstírá Metternich ve svých pamětech: *„Obyvatelstvo Rakouska přijalo návrh tohoto svazku s nadšením, neboť*

35 SOA Třeboň, RAS, inv. č. 770, II-87/1-29, k. č. 128, Schwarzenberg Metternichovi, 4. 12. 1809. Mýlí se tedy Novák, který tvrdí, že Schwarzenberg byl ve věci Napoleonova sňatku „postaven před hotovou událost“.
NOVÁK 1913, *Polní maršál*, s. 61.

36 MAZADE 1889, s. 79.

37 Louis Marie Jacques Amalric, hrabě de Narbonne-Lara (1755 – 1813), voják a diplomat.

38 Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838), patrně nejznámější a nejúspěšnější státník a diplomat období Francouzské revoluce, napoleonských válek, restaurace Bourbonů a Vídeňského kongresu. Pro své zásluhy obdržel několik vysokých šlechtických titulů.

39 SCHWARZENBERG 1964, s. 126.

40 METTERNICH 1866, 1, s. 103.

po dlhých válkách a obětech přinese naději na klid a mír.“⁴¹ Už během přípravy Napoleonova sňatku ve Vídni se vytvářela opozice proti tandemu Metternich – Schwarzenberg. Vídeňané je označovali za frankofily, Metternich byl dokonce podezírán, zda není Napoleonem placen. Část rakouských elit sňatek schvalovala, část byla proti. Rychle se vytvořil obraz obětující se nevinné princezny, která sňatkem s „netvorem“ zachrání svou vlast.⁴² Tato představa byla blízká i Schwarzenbergovi, jak dokazuje jeho dopis Metternichovi z 21. prosince 1809: „Nelekněte se, když říkám, že je třeba ji obětovat. Jakékoli odmítnutí zmaří naději získat několik let míru a klidu a hrozí, že nás zruinuje. Můžeme váhat mezi pádem celé monarchie a neštěstím jedné princezny? Obětovali jsme miliony mužů, pro princeznu musí být ctí zachránit svou vlast a podrobit se této volbě. Myslím, že na tom bychom měli stavět, zůstat této myšlence věrni a nezastavit se před žádnými překážkami, kráčet k svému cíli.“⁴³ Podstatně stručněji vyjádřil svůj názor na tuto alianci kníže Karel Josef Ligne.⁴⁴

Dne 7. března 1810 požádal Louis Alexandre Berthier⁴⁵ Napoleonovým jménem o ruku Marie Luisy a předal jí císařovu podobiznu v diamantovém rámečku. O dva dny později se Marie Luisa slavnostně vzdala nároků na rakouský trůn. Na cestu do své nové vlasti se vydala 13. března, dva dny poté, kdy ve vídeňském chrámu sv. Štěpána požehnal jejímu svazku s francouzským císařem sám vídeňský arcibiskup. Napoleona při sňatku zastupoval maršál Berthier, nevěstu přivedl k oltáři na Napoleonovo výslovné přání arcivévoda Karel. Jako státní host jel do Paříže také Metternich. Ubíral se přes Norimberk a Mety, na cestě u Châlons-sur-Marne⁴⁶ se setkal se Schwarzenbergem a jeho ženou Marií Annou, kteří jeli v ústretu nové císařovně.⁴⁷ V Paříži zůstal Metternich do konce září, účastnil se všech slavností, které se zde v souvislosti s Napoleonovým sňatkem odehrály.

Rakouský vyslanec nemohl zůstat stranou. V pořádání slavností měl už jistou praxi: poprvé se Pařížanům představil 9. února 1810, kdy se jeho inaugurační slavnosti v budově rakouské ambasády účastnilo kolem osmi set hostů. Toto pařížské *entrée* ho přišlo na 83 982 franků a zřejmě v jeho průběhu si kníže uvědomil, že prostory paláce užívaného jako vyslanectví pro podobně velkorysé akce nedostačují. Další večírky – mezi 21. únorem a 21. březnem 1810 – byly

41 Dle *Tamtéž*, s. 99.

42 Srov. např. SOA Třeboň, Rodový archiv Černínů, Deníky Františky Knevenhüllerové, 1810, zápis z 26. 2. 1810, nestr.

43 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 21. 12. 1809.

44 Charles-Joseph Lamoral, 7e princ de Ligne (1735 – 1814), maršál, diplomat, literát, přezdívaný „největší z Wallonů“. Chystanou svatbu Napoleona s Marií Luisou komentoval údajně těmito slovy: „Je lepší, když jde do prdele jedna arcivévodkyně než celá monarchie.“ Cit. dle HALADA 1985, s. 109. Ve svých memoárech však kníže tuto myšlenku nijak nerozvádí, srov. LIGNE, Prince de. *Mémoires, lettres, pensées*. Paris : Editions François Bourin, 1989.

45 Louis Alexandre Berthier (1753 – 1815), napoleonský velitel, dosáhnuvší hodnosti Maršál Francie, suverénní kníže z Neuchâtelu, kníže z Wagramu a vévoda z Valanginu.

46 Město se nachází v departementu Marne, 167 km na východ od Paříže.

47 BERTIER DE SAUVIGNY 1986, s. 123-124.

už skrovnější; vydání úhrnem nepřesáhlo 78 700 franků.⁴⁸ Skutečnost, že rakouské finance byly v bíděném stavu (schylovalo se k bankrotu), nehrála – pokud se týče státní pokladny – roli: Karel ze Schwarzenbergu hradil své působení v Paříži a nákladnou reprezentaci z vlastních zdrojů, navzdory císařovu slibu, že se rakouský dvůr bude na financování provozu legace podílet.⁴⁹

Chystaný bál na oslavu Napoleonova sňatku měl předstihnout všechna očekávání, především – a v tom byla snaha Schwarzenberga a Napoleona shodná – přesvědčit obyvatelstvo Francie jak o přednostech mladé císařovny (Josefína byla příliš oblíbená na to, aby Francouzi přijali Marii Luisu s otevřenou náručí či alespoň bez výhrad), tak o výhodách této aliance. Skutečnost, že Rakušané se ve Francii netěšili sympatiím, není jistě třeba připomínat. Ples, jenž se konal 1. července v budově pařížského rakouského velvyslanectví v zahradě paláce Montesson, očekávání nesplnil – skončil tragicky. Při rozsáhlém požáru, k němuž došlo v průběhu bálu, uhořela velvyslancova švagrová Pauline Schwarzenberg.⁵⁰ Pro ambasadora, který utrpěl velké materiální škody, byla smrt Pauliny traumatem, z něhož se nikdy zcela nevzpamatoval.⁵¹ Ani Metternichovy ambice nebyly naplněny: Napoleon zrušil dodatek schönbrunnské smlouvy, omezující početní stav rakouské armády na max. 150 tisíc mužů. Jinak nic.

K šťastným událostem napoleonského dvora, které se odehrály v době Schwarzenbergovy mise, patřilo narození Napoleonova syna. Podle Schwarzenberga bylo narození římského krále novým dokladem Napoleonova štěstí: francouzský císař byl podle něj na vrcholu svých sil a měl za to, že se mu splní vše, oč bude usilovat.⁵² Úspěch očekával i od připravované války s Ruskem.

Část Schwarzenbergovy pařížské mise se totiž odehrála ve znamení příprav Francie na tento klíčový konflikt. Schwarzenberg byl vnímavým pozorovatelem, byl si vědom toho, že ekonomické problémy Francie vedou k vnitřním nepokojům, které jsou tvrdě potlačovány. Že Napoleon opět používá staré taktiky: vyvolá novou válku a vojenskými úspěchy odvrátí pozornost lidu od hospodářských těžkostí. Je to zkušenost dostatečně prověřená, ostatně francouzský národ je podle Schwarzenberga stvořen k tomu, aby byl veden do dramatických událostí.⁵³ Vyhlídky na válečný konflikt ho neplnily nadšením, byl si ale vědom toho, že se mu jeho země nedokáže vyhnout a že bude nezbytné respektovat Napoleonovo přání, aby Rakousko zaujalo místo po boku Francie: *„Rusko hrozí a této bouře je třeba se bát. [?] Prosím, abyste mi co nejdříve sdělil instrukce, na základě kterých budu jednat. Nedá se pochybovat o tom, že běh událostí přinese brzy krizi, při níž nebude možné zaujmout pasivní postoj, je třeba myslet na to, že*

48 SOA Třeboň, RAS - Orlík, Účty za plesové výdaje, sign. II-41-c/2. Srov. též Karel ze Schwarzenbergu manželce, Paříž, 14. 2. 1810. NOVÁK 1913, *Briefe des Feldmarschalls*, s. 184.

49 SOA Třeboň, RAS - Orlík, Hmotná situace rak. vyslanectví, 1810 - 1824, inv. č. 752, II-41 e, 1-3, k. č. 122.

50 Srov. LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*. Praha : Paseka, 2004.

51 Schwarzenberg Feldeggovi, schwarzenberskému hofmistrovovi, Paříž, 3. 7. 1810; dle SCHWARZENBERG 1964, s. 135-136.

52 SOA Třeboň, RAS - Orlík, inv. č. 779, II - 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 20. 3. 1811.

53 SOA Třeboň, RAS - Orlík, inv. č. 779, II - 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 3. 4. 1811.

*naším zájmem je, pokud možno, vycouvat. Pak ale neunikneme tomu, že naše kraje budou zaplaveny cizími vojáky. Srdce mi při tomto pomýšlení krvácí, zase se dostaneme do boje za cizí zájmy. Ale je třeba, aby stát odolal, vše ostatní je vedlejší, kromě cti vojáka. Jiný je zájem civilisty, jiný zájem státníka – na to je třeba myslet.*⁵⁴

Dne 18. prosince 1811 píše Schwarzenberg Metternichovi o svém rozhovoru s Napoleonem, k němuž došlo dva dny předtím. Císař v něm nastínil podmínky vojenského spojení s Rakouskem. Současně informoval Schwarzenberga o vojenské připravenosti Francie. Od Rakouska žádal armádu o síle 40 až 50 tisíc vojáků, která by operovala pod velením rakouského generála na pravém křídle francouzské armády. Vyjádřil přání, že by jí měl velet Schwarzenberg, a nastínil možné územní zisky Rakouska. Válku hodlal začít v polovině dubna 1812.⁵⁵

Tentokrát byla vyjednávání pro Rakousko úspěšná: za slib pomocného sboru o 30 tisíc mužích mu Napoleon zaručil celistvost a slíbil některé územní zisky. Starostí jak Metternicha, tak Schwarzenberga bylo, aby Rakousku nevyšla válka draho a aby nedošlo k výraznému oslabení Ruska. Metternich vzkázal do Petrohradu, že se uzavření smlouvy nemohl vyhnout, ale že navrhuje, aby se obě vlády nadále informovaly o svých politických úmyslech. Současně slíbil Rusům, že rakouské sbory budou operovat jen na území Bukoviny.

Spojenecká smlouva mezi Rakouskem a Francií byla podepsána 14. března 1812 a způsobila další velké rozhořčení protimetternichovské opozice jak ve Vídni (protifrancouzské postoje dávali najevo především arcivévoda Karel, prezident dvorské komory Wallis, císařovna Marie Ludovika), tak v Praze (Stadion, František a Kašpar Šternberkové, baron Heinrich Stein).

Připomeňme ještě, že celá Schwarzenbergova pařížská mise byla kalena maršálovými vážnými finančními problémy, které se kvůli výše zmíněnému požáru ještě prohloubily. Ve zkoumané korespondenci není v podstatě jediný dopis, kde by ambasador nežádal svého „cher ami“ Metternicha o intervenci u císaře, od něhož očekával jak obvyklou materiální podporu, jež velvyslanci po právu náležela, tak sanaci škod, k nimž došlo během tragického bálu: „*Dovolte, drahý příteli, abych Vám řekl ještě dvě slova o svém postavení, které je skutečně špatné. Jsem na pokraji zruinování, pokud císař nesplní své sliby, že nepřipustí, abych se dostal do finančních potíží. Sám jistě víte, jak nákladný byl pobyt na pařížské ambasádě, daleko nákladnější, než tomu bylo kdysi. I Vy dobře víte, že ani Vaším financím neprospěl. Pokud mi císař nepomůže, prostě končím.*“⁵⁶ Metternich se skutečně snažil něco v této záležitosti udělat, jak vyplývá ze Schwarzenbergova dopisu z 22. listopadu 1810: „*To, co jste mi řekl o řešení mých finančních potíží, je pro mě dokladem Vašeho přátelství. Pochopil jsem, že dvůr na sebe vezme mé*

54 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 11. 12. 1810.

55 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 18. 12. 1811. Depeši podobného znění, kterou poslal oficiální cestou Schwarzenberg Metternichovi den dříve, editoval HANESCH 1972, s. 3-4. Srov. též ALGERNON 1938, s. 82.

56 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 1. 10. 1810.

*dluhy, což přijímám s vděkem a úlevou.*⁵⁷

Když se Karel Philipp vrátil po ruském tažení zpět do Paříže jako velvyslanec, upozornil Napoleona, že císař František je stále nakloněn všeobecnému míru. Napoleon ale jakákoli mírová jednání odmítl, a tak se Karel Philipp vrátil zpět do Vídně, kde byl jmenován do čela armády. To byl faktický konec Schwarzenbergovy pařížské diplomatické mise, třebaže do Paříže se ještě podívá, mimo jiné jako velitel vítězných spojeneckých vojsk.

57 SOA Třeboň, RAS – Orlík, inv. č. 779, II – 87/1-27, k. č. 128, II 87; Ch. Schwarzenberg C. Metternichovi, Paříž, 22. 11. 1810.

Cituj:

LENDEROVÁ, Milena. Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812 v korespondenci Karla Schwarzenberga a Klemensa Metternicha. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 30-42. ISSN 1337-6861.

...

Milena Lenderová
Ústav historických věd
Fakulty filozofické Univerzity Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice
Milena.Lenderova@upce.cz

Skončilo sa vystúpenie (Francúzska) z prvej svetovej vojny?

Stéphane Audoin-Rouzeau

Abstract:

AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane: Is the Exiting (by France), from World War I, Over Yet?

To start, the author asks a thought-provoking question – whether France has definitively exited World War I. He defends the methodological approach to exiting the war, which may better render the complexities of the reconciliation of the war experience than the oft-used term the post-war period. He deals with the different amounts of time taken, and especially the persisting grief from the loss of loved ones which carries over into the later generations and in such a way the Great War still seems to be relevant even today. He links the renewal of interest in the memory of the Great War in the 1990s with the end of the Cold War, which he considers to be the final expression of World War I. The revival of interest in the memory of the Great War can be seen particularly in regard to the centenary, although at this point it is still too early to assess its impact.

Keywords: exiting wars, France, World War I, historiography, grief and trauma

Názov tohto príspevku môže oprávnenne provokovať: otázka, či po sto rokoch už prebehlo definitívne vystúpenie z prvej svetovej vojny, pôsobí ako zjavná chronologická absurdita. Okrem toho je evidentné, že jasná odpoveď na takú otázku nie je možná. Jej význam však spočíva v tom, že núti nanovo sa zamyslieť nad pojmom vystúpenie z vojny v súvislosti s prvou svetovou vojnou.

A dovoľm si povedať, že to platí špeciálne v prípade „francúzskej“ Veľkej vojny. Vieme totiž, že Francúzsko bolo z veľmocí, ktoré viedli vojnu, postihnuté najviac, takže sú oprávnené odhady, že na konci konfliktu mali až dve tretiny francúzskeho obyvateľstva nejaký dôvod na smútok. V tomto smere predstavovala Veľká vojna pre Francúzsko rozhodujúcu konfrontáciu s bezprecedentným masovým umieraním, s akým sa už nikdy neskôr nestretlo; išlo o násilnú, vzdialenú smrť bez nožnej prítomnosti blízkych; smrť bez tiel, ktoré by rodiny mohli pochovať. A predsa mala takáto smrť v čase samotnej vojny zmysel – hlboký patriotický význam vojny totiž vo francúzskej spoločnosti v rokoch 1914 až 1918 vyvoláva len málo pochybností – no následne sa tento zmysel v 20. a ešte viac v 30. rokoch 20. storočia ukazoval byť stále menej pochopiteľný. Ako vieme, po všeobecnej akceptácii vojny v danej chvíli nasledovalo rovnako hromadné odmietanie tej istej vojny po jej ukončení.

Tieto aspekty, o ktorých sa veľa napísalo na iných miestach, zdôrazňujem z toho dôvodu, že podľa môjho názoru doslova predurčujú otázku procesu francúzskeho vystúpenia z vojny v jeho celom (t. j. dlhom) trvaní a tiež v jeho

zložitosti; zároveň pritom vyjadrujú relatívnu nemožnosť završenia procesu vystúpenia z vojny, a to možno až do súčasnosti.

V súvislosti s objektom nášho záujmu – „vystúpením“ z prvej svetovej vojny – sa ukazuje byť komplikované práve to, že „subjekt sa nachádza v subjekte“, ak to tak môžem povedať. Lebo samotný pojem „vystúpenie z vojny“ je neoddeliteľný od historiografického obratu, ktorý nabral „objekt Veľká vojna“ v 90. rokoch minulého storočia, a to najmä vo Francúzsku. Samotný zrod pojmu je teda neoddeliteľný od konkrétneho kontextu..., a to od kontextu iného „vystúpenia z vojny“, poznamenaného pádom Berlínskeho múru koncom studenej vojny a sovietskeho impéria, posledného prejavu Veľkej vojny. Vystúpenie z vojny je rovnako neoddeliteľné od oživenia pamäti prvej svetovej vojny, historickej spomienky na prvý celosvetový konflikt v Európe, ktoré sú pre Francúzsko obzvlášť príznačné v porovnaní s inými európskymi krajinami. Ako teda oddeliť samotný pojem vystúpenia z vojny od tejto kontextovej hlušiny, ktorá ho istým spôsobom tak tesne spútava?

Otázka je o to citlivejšia, že historiografia Veľkej vojny, ktorú tu obhajujem – budem hovoriť o tej, ktorá sa vykryštalizovala okolo výskumného centra *Historial de Péronne*¹ od začiatku 90. rokov – sa podľa môjho názoru veľmi usilovala zakoreniť samotný pojem „vystúpenie z vojny“ do historiografie. Veľká vojna dala tomuto konceptu charakter paradigmy v dôsledku zložitosti, bohatosti, dĺžky a často aj dramatickej povahy procesu, ktorý sa po roku 1918 začal v krajinách, ktoré predtým viedli vojnu.

Keď sme v roku 2008 s Christophom Prochassonom vydali kolektívne dielo *Vystúpiť z Veľkej vojny. Svet a obdobie po roku 1918*,² hneď na začiatku sme zdôraznili, do akej miery sa ritualizácia prechodu od vojny k mieru usilovala presadiť myšlienku jasného (ak nie brutálneho) a v každom prípade definitívneho konca obrovského konfliktu. Na niektorých miestach prebiehala skutočná mimézis návratu vojnového stavu, ako zdôraznil Bruno Cabanes,³ keď analyzoval návrat francúzskych plukov zo železničných staníc v roku 1919, pri ktorom vojaci išli tými istými trasami ako o päť rokov skôr – ako keby išlo o vojakov z leta 1914, ktorí sa v roku 1919 vracajú domov! Historická veda sa rovnako usilovala stanoviť definitívny koniec konfliktu, ktorý sa práve završil, o čom svedčia tieto riadky historika Pierra Carona uverejnené v roku 1921 v periodiku *Revue de synthèse*: „Musíme vychádzať z toho, že Versailleskou zmluvou sa skončila vojna rokov 1914 – 1918, tak ako sa Viedenskými zmluvami uzatvorili vojny revolúcie a cisárstva. Nie je dôležité, či považujeme za termín ukončenia dátum podpisu zmluvy alebo dátum jej vstupu do platnosti, alebo dátum ofi-

1 *Historial de la Grande Guerre* bol otvorený v roku 1992 a samotný názov je spojenie dvoch slov *histoire* (história) a *mémorial* (pamätník). Medzinárodný tím historikov z Francúzska, Veľkej Británie a Nemecka poskytol v expozícii múzea nový pohľad na prvú svetovú vojnu, keď sa sústredil na každodennosť vojakov bez ohľadu na ich národnosť. Táto inštitúcia je zároveň múzeom a aj výskumným ústavom – poznámka editora.

2 AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – PROCHASSON, Christophe (ed.) *Sortir de la Grande Guerre. Le monde et l'après-1918*. Paris : Tallandier.

3 CABANES, Bruno. *La Victoire endeillée : la sortie de guerre des soldats français, 1918 – 1920*. Paris : Seuil, 2004.

*ciálneho pokoja zbraní vo Francúzsku: rozdiel je len niekoľko týždňov či niekoľko mesiacov. Podstatné je to, že keď sa už raz mílnik stanoví, treba ho rešpektovať; inak by sme smerovali k zmätku a v dôsledku zveličovania aj k bezvýhodiskovej situácii.*⁴ Práve k tomuto (podľa môjho názoru nevyhnutnému) „zmätku“, ak už nie k zveličovaniu a bezvýhodiskovej situácii, nás má priviesť pojem vystúpenie z vojny.

V tom istom kolektívnom diele, ktoré som už spomenul, sme na druhej strane zdôraznili úlohu, ktorú zohral pád Berlínskeho múru 9. novembra 1989 vo vnímaní toho, že druhá svetová vojna je konečne ukončená: „*Povojnové obdobie... trvalo veľmi dlho, no konečne sa chýli ku koncu,*“ napísal v tejto súvislosti Tony Judt.⁵ Čo však je „povojnové obdobie“? Na konci „krátkeho dvadsiateho storočia“ sme jasne pochopili, že pojem „povojnové obdobie“ sám osebe nepostačuje na vyjadrenie toho, čo bolo v hre v Európe po roku 1918; odvtedy sa veľmi rozšíril pojem „vystúpenie z vojny“.

Čo sme tým heuristicky získali? Pojem bezpochyby umožňuje premýšľať v dlhšom časovom horizonte bez kľúčových dátumov, ktorými sú podpisy prímerí a neskôr mierových zmlúv: transformuje teda chronologický segment, ktorý je nevyhnutne pomerne krátky, na omnoho dlhší proces; vnáša tiež novú komplexnosť do analýzy možného pokračovania veľkého vojnového násillia; a napokon má plasticitu, ktorej sa nič nevyrovná a vďaka ktorej je možné urobiť zo zrodu bolševického, fašistického a nacistického totalitarizmu rovnaký počet pokračujúcich vojen, ktorých politické pole sa posúva, pričom vonkajší nepriateľ sa mení na iného nepriateľa, ktorý je teraz definovaný vnútri samotného národa. Práve týmto spôsobom nadobúda plný význam pojem „brutalizácia európskych spoločností“, s ktorým tak sugestívne pracoval George Mosse.

Na tomto mieste by som sa chcel vyjadriť aj k pojmu *čas*. Vojna sa totiž neodráva v jedinom lineárnom čase, ktorý má podobu jednoduchého chronologického vektora. Veľká vojna si vytvorila vlastný čas, ktorý nemožno zjednodušiť na čas mieru, vytvorila skrátka špecifický čas, ktorý ako taký prežívali sociálni aktéri – čiže „subjektivizovaný“ čas. O Veľkej vojne teda nemôžeme hovoriť bez toho, aby sme sa zaoberali jej vlastnou časovosťou. A z pojmu „vystúpenie z vojny“ vyplýva práve jedna veľká otázka, a to otázka prechodu z tohto „iného“ času vojny do odlišného času, času *po vojne*: teda času vystúpenia z vojny – a tento pojem by sa mal zrejme používať v množnom čísle, lebo aj v jedinej krajine všetko nasvedčuje tomu, že takéto vystúpenie z vojny bolo viacnásobné alebo malo viacero podôb. Lepšie by teda asi bolo hovoriť o vystúpeniach z vojny v množnom čísle, lebo v rámci „iného“ času samotnej vojny sa prekrývali rozličné časy. Keďže nie všetci súčasníci vojny „bývali“ v tej istej časovosti, tieto odlišné časy sa premiešali, spolunažívali, občas si protirečili. A niekedy sa predĺžili aj po pokoji zbraní.

4 CARON, Pierre. Sur l'étude de l'histoire de la guerre. In *Revue de synthèse historique*, august – december 1921, s. 7-8.

5 JUDT, Tony. *Après-guerre : une histoire de l'Europe depuis 1945*. Paris : A. Colin, 2007, s. 24. Vyšlo pod názvom *Povojnová Európa: história po roku 1945* v slovenskom preklade v roku 2007 vo vydavateľstve Slovart.

Jeden z najzaujímavejších z týchto mnohých časov sa špeciálne viaže k našej téme: je to čas smútku a psychického utrpenia spôsobeného masovým umieraním a jeho špecifickými podobami v rokoch 1914 – 1918. To, že historiografia Veľkej vojny si stále viac uvedomovala dôležitosť smútku, hĺbku traumy tých, čo žijú, dlhé trvanie tohto smútku a ich pretrvanie aj v nasledujúcich generáciách, veľmi prispelo k zakoreneniu pojmu vystúpenie z vojny v našom novom ponímaní konfliktu. Stále väčšie uvedomovanie si toho, že psychické utrpenie spôsobené masovým umieraním a násilím (v priemere okolo 1000 mŕtvych denne vo Francúzsku počas štyri a pol roka!) odznieva veľmi pomaly – práve to z historiografického hľadiska „transformovalo“ niekdajšie „povojnové obdobie“ na dnešné „vystúpenie z vojny“.

Teda vojnový smútok. Smútok a trauma a ich *odovzdávanie*: vojna sa totiž odovzdáva práve prostredníctvom nich v istej medzigeneračnej migrácii, ktorej prejavy dnes vedy o psyché poznajú lepšie. Extrémne by som to zhrnul takto: prvá generácia prežije vojnovú udalosť, ale vlastne mlčí o tých najdôležitejších veciach; druhá musí žiť v mlčaní svojich predkov; tretia kladie otázky a môže o týchto témach konečne prehovoriť. Ako historik patriaci do tejto tretej generácie sa domnievam, že som taký proces zažil vo svojom vnútri v priebehu 90. rokov. Myslím si, že v roku 2013 som prostredníctvom osobného príbehu⁶ napokon pochopil, že som nebol len jeho svedkom, ale nevedomky a dlhodobo aj jeho účastníkom. Pocítil som účinky straty alebo rôzne možné podoby „straty“ v troch generáciách.

Práve takto Veľká vojna, ktorá sa v priebehu 70. a 80. rokov 20. storočia dostávala medzi „mŕtve udalosti“, v 90. rokoch znova „ožila“ a bolo možné klásť nové otázky o období po roku 1918. A tento návrat rokov 1914 – 1918 nebol len krátkodobý: trval celé štvrtstoročie až po súčasnú storočnicu. Tento proces „návratu“ udalostí z rokov 1914 – 1918 sme mohli sledovať od roku 1998 vďaka mimoriadnemu prieskumu verejnej mienky o historickom spomínaní Francúzov. V novembri 1998 totiž prieskum agentúry *Ipsos* o „významných udalostiach a osobnostiach 20. storočia“⁷ poskytol po prvý raz príležitosť presnejšie zmerať tento fenomén spomienkovej „prítomnosti“. Veľká vojna obsadila štvrté miesto po druhej svetovej vojne, kríze v roku 1968 a páde komunizmu. Prvé prekvapenie: vojna 1914 – 1918 tak napriek svojej vzdialenosti v čase predbehla budovanie Európy, dekolonizáciu, ropné krízy, krízu v roku 1929, ruskú revolúciu v roku 1917 a iránsku revolúciu v roku 1979. Navyše, čím boli respondenti mladší, tým vyššiu priečku získavala Veľká vojna v hierarchii udalostí 20. storočia; tí najmladší (15 – 19 rokov) ju dokonca kládli na druhé miesto. Inými slovami, čím viac plynul čas, tým viac rástol relatívny význam „udalostí 1914 – 1918“, dá sa povedať, že o to viac Veľká vojna *mladla*. Tento prieskum z konca 90. rokov veľmi dobre ukázal proces, ktorým sa Veľká vojna postupne vracala – a už sa celkom vrátila – do historickej pamäti Francúzov.

6 AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. *Quelle Histoire. Un récit de filiation*. Paris : Seuil, 2013.

7 Les personnalités et les événements marquants du XXe siècle. prieskum Ipsos Opinion, *Le Monde*/France 3/Festival du film d'histoire de Pessac, 9. november 1998. Prieskum bol uskutočnený 6. a 7. novembra 1998.

Aktuálna storočnica je síce falošným dôkazom, no bezpochyby predstavuje príchod spomienkového fenoménu, ktorý sa začal už dávno pred ňou.

Vysvetliť príčiny tohto návratu rozhodne nie je jednouché. Aj tentoraz treba myslieť na kontext: pád Berlínskeho múru, rozpad ZSSR, vytvorenie novej mapy strednej Európy, ktorá je pravým opakom mapy vytvorenej „zmluvami z parížskeho predmestia“ v rokoch 1919 – 1920; ďalej – a možno predovšetkým – návrat vojny do bodu v Európe, v ktorom vznikla v roku 1914 (Balkán), a potom ten názov Sarajevo, ktorý sa opäť vyslovuje každý deň počas obliehania mesta v rokoch 1992 – 1995. Zavŕšenie „krátkeho 20. storočia“ (Eric Hobsbawm)⁸ uľahčilo spomienkový návrat k jeho počiatkom, čiže návrat k jeho (oneskorenému) začiatku v rokoch 1914 – 1918. V priebehu 90. rokov sa tak uzavrel nekonečne tragický kruh európskych dejín a vrátili sme sa na ich začiatok.

Ide však určite aj o niečo iné než o tento obrat poznačený novou geopolitickou konjunktúrou 90. rokov. V plnom rozsahu to vysvetľuje literatúra, najmä Jean Rouaud so svojou príznačnou knihou *Polia cti*, ktorá získala Goncourtovu cenu 1990.⁹ V diele sa píše o tom, ako v jednej francúzskej rodine v 60. rokoch vychádza pomaly a postupne na povrch vojnový smútok „tetušky“ (teta rozprávačovho otca), ktorá v roku 1916 prišla vo vojne o svojho brata Josepha; počas svojich posledných dní si ho pletie s iným Josephom – jej synovcom, ktorý zomrel na zástavu srdca krátko predtým. Toto zamieňanie si dvoch Josephov odhaľuje celej rodine dovtedy skrytý smútok a zároveň otvára „kryptu“ vytvorenú prechodom vojnového násillia, ktoré zažili predkovia rozprávača. Obrovský úspech knihy bezpochyby dostatočne naznačuje, aký by mohol byť neukončený smútok z Veľkej vojny vo Francúzsku: je to smútok tretej generácie – generácie Jeana Rouauda, rovnako ako aj autora týchto riadkov, teda generácie, ktorá dozrela práve na konci 20. storočia.

Tento proces návratu Veľkej vojny od 90. rokov vo Francúzsku nepochybne signalizuje neukončený smútok. Neukončený, lebo nikdy nebol úplne „naplnený“. Lebo ak sa vo Francúzsku nezavŕšilo vystúpenie z vojny, je to bezpochyby preto, že veľký konflikt sa úplne neskončil v dôsledku neukončeného smútku v obdobi tesne po 1914 – 1918.

Ukázali to aj emócie, ktoré len pár rokov pred storočnicou Veľkej vojny vyvolala u Francúzov smrť posledného francúzskeho vojaka z 1. svetovej vojny, ktorým bol Lazare Ponticelli, a tiež ohlas vyvolaný jeho „štátnym pohrebom“ zo 17. marca 2008: odozva týchto udalostí jasne ukázala, že Veľká vojna a osobitne jej rozmer súvisiaci s veteránmi je stále mimoriadne živou udalosťou v kolektívnej historickej pamäti Francúzov. Ani v tomto prípade však taká horlivosť nebola samozrejماً: smrť posledných veteránov francúzsko-pruskej vojny

8 HOBBSAWM, Eric. *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914 – 1991*. London : Michael Joseph, 1994. Vyšlo v češtine pod názvom *Věk extrémů - Krátké dějiny 20. století 1914 – 1991* v roku 2010 vo vydavateľstve Argo.

9 ROUAUD, Jean. *Les champs d'honneur*. Paríž : Editions de Minuit, 1990. Autor sa vracia ku genéze diela v knihe *Un peu la guerre (La vie poétique, 3)*. Paris : Grasset, 2014.

z roku 1870 si v 50. rokoch minulého storočia nikto nevšimol, rovnako ako predtým smrť posledných vojakov Napoleonovej Veľkej armády na konci 90. rokov 19. storočia.

Vysvetľuje to aj spoločenský význam storočnice Veľkej vojny vo Francúzsku od roku 2014: iste, jej úplná bilancia ešte zatiaľ nie je urobená (o to viac, že spomienkové podujatia sa ešte neskončili), no celý rad indikátorov svedčí o tom, že táto téma je trvalo schopná mobilizovať národ. Ak sa ukázal mobilizačný potenciál storočnice Veľkej vojny vo Francúzsku, je to podľa môjho názoru práve preto, že vystúpenie Francúzska z vojny sa ešte neskončilo; a neskončilo sa z dôvodu neukončiteľného smútku.

Nie je v tomto smere príznačné, že najväčší pamätník storočnice bol postavený vo Francúzsku a inšpirovaný masovým smútkom? Ide o pamätník „Obruč pamäti“ na cintoríne Notre-Dame-de-Lorette, odhalený 11. novembra 2014, kde sú v abecednom poradí zapísané mená vojakov, ktorí padli na území regiónu Nord-Pas-de-Calais v rokoch 1914 – 1918 bez ohľadu na ich národnosť. Tento pamätník predstavuje na vnútroštátnej i medzinárodnej úrovni doteraz najväčšiu pamätnú svätyňu v Európe a vo svete, ktorá bola zasvätená padlým v prvej svetovej vojne. Okrem toho ide o významnú inováciu – ak už nie o určitý antropologický zlom – v tradícii pripomínania Veľkej vojny, a to vďaka tomu, že do kovu je v abecednom poradí a *bez rozlišovania národnosti* zapísaných 580 000 mien bojovníkov, ktorí tam padli v rokoch 1914 až 1918.

Na záver: kedy sa vystúpenie z vojny vo Francúzsku *skutočne* završí? Doteraz si tam vojna 1914 – 1918 zachováva veľmi osobitné postavenie „poslednej katastrofy“¹⁰ (Henry Rousso). Predstavuje základnú referenciu, ako okrem iného ukazuje výzva k „posvätej jednote“¹¹ po atentátoch z 13. novembra 2015 v Paríži – tento mýtus zjednoteného a zomknutého Francúzska zoči-voči agresii vtedy často nadobúdala podoby a formulácie používané už v lete 1914,¹² čo potvrdzuje, že Veľká vojna bola sto rokov od svojho začiatku stále jedným z najúčinnějších nástrojov, ktoré mali francúzski politici k dispozícii, keď sa usilovali o sprostredkovanie minulosti, keďže nedokázali naznačiť zrozumiteľnú budúcnosť.

Ako som už povedal, Veľká vojna zaznamenala vo Francúzsku za posledné štvrtstoročie nebývalý návrat. Bude však „tretia generácia“ schopná „odkázať toto dedičstvo“ nasledujúcej – štvrtej, či dokonca piatej generácii? Inými slovami: v akom momente sa jasne ukáže nemožnosť sľubu „Nikdy na nich nezapudneme!“, ktorý dal vojakom 1. svetovej vojny vtedajší prezident republiky na konci svojho prejavu na počesť Lazara Ponticelliho 17. marca 2008? Kedy sa ukáže, že taký sľub nemožno dodržať? Ešte inak povedané: kedy prestane byť

10 ROUSSO, Henry. *La dernière catastrophe. L'histoire, le présent, le contemporain*. Paris : Gallimard, 2012.

11 Výslovne ju požaduje premiér Manuel Valls 15. novembra 2015.

12 Odkazujem tu na svoj článok: L'après-13 novembre: naissance et mort d'une « culture de guerre » ? In *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, apríl – jún 2017, č. 134, s. 11-19.

Veľká vojna nositeľkou silných emócií, ktoré sú s ňou stále spojené, a prejde do veľkého hrobu „mŕtvych udalostí“ (samozrejme, mŕtvych nie pre úzky okruh odborníkov, ale pre väčšinu ľudí ako toľko vojen pred ňou)? V čase, keď píšem tieto riadky, zjavne nie je možné nájsť odpoveď na túto otázku.

Z francúzštiny preložila Kornélia Ševčíková

Cituj:

AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane. Skončilo sa vystúpenie (Francúzska) z prvej svetovej vojny? In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 43-49. ISSN 1337-6861.

...

Stéphane Audoin-Rouzeau
École des Hautes Études en Sciences Sociales
105 Boulevard Raspail
75006 Paris
sar@ehess.fr

Vystúpenie z Veľkej vojny prostredníctvom práva. Československo, jeho menšiny a ich ochrana v Spoločnosti národov*

Bohumila Ferenčuhová

Abstract:

FERENČUHOVÁ, Bohumila: Exiting the Great War through the Rule of Law. Czechoslovakia, Its Minorities and Their Protection in the League of Nations.

The study applies the French term “*sortie de guerre*” (exiting the war) to the issues at the end of the Great War in the Habsburg monarchy, Central-Eastern Europe and in Slovakia, which was part of this area. It pays special attention to the issues of the minorities and the search for the possible ways in which they could be protected by international law and the treaties signed after the end of World War I. Exiting the war for Slovaks cannot be considered from a narrow local perspective. It is linked to the decision-making process regarding the exiting the war at the level of the monarch and council of ministers, which is briefly considered in the first section of the study. The second section demonstrates the impact of these decisions on Slovakia. On the basis of the published documents it depicts the situation in the Slovak countryside before the cease-fire was signed on the Italian and Western fronts and the brutalisation of society resulting from the wartime suffering. It points out the danger of its unilateral identification with antisemitism. The issue of the inclusion of Bratislava in the Czechoslovak Republic points to the importance of both social matters as well as military and diplomatic solutions reflected at the local level by the city’s inhabitants. The ethnically conciliatory policy of the governor, Samuel Zoch, offered hope for the future. The third section, analyses in detail the reaction of the powers’ representatives at the peace conference to the post-war situation in Central-Eastern Europe and the solution of the issue of minorities, on the basis of documents from the Ministry of Foreign Affairs of the French Republic and the League of Nations in Geneva. The conclusion responds to some French studies concerning the “*sortie de la Grande Guerre*” and their view of the treaties after the Great War. At the same time, it summarises the author’s knowledge gained from the work on this study.

Keywords: exiting wars, First World War, protection of minorities, League of Nations, Slovakia, Czechoslovakia

Vo svojom príspevku na tému vystúpenie z Veľkej vojny som sa inšpirovala štúdiou François Gérého, publikovanou v *Revue historique de l’armée* už v roku 2006.¹ Podľa tohto autora „*sortie de guerre*“ závisí v prvom rade od pohnútok, ktoré účastníka viedli k vstupu do vojny, a od vojenskej stratégie, ktorou ju viedli. Práve ony určujú vnímanie úlohy vojny v jednotlivých kultúrach, toho, akú úlohu zohrala v jednotlivých spoločnostiach a ako ovplyvnila medziludské vzťahy. Českí a slovenskí vojaci bojovali vo Veľkej vojne v obidvoch nepriateľských táboroch. Oveľa viac ich bojovalo na strane ústredných mocností. Zároveň však postupne vznikla z českých a slovenských krajanov, emigrantov a vojenských zajatcov celá armáda, ktorá sa zapojila do bojov proti ústredným mocnostiam

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0135/15, Víťazstvo a pád Tretej republiky. Malá dohoda medzi Francúzskom a Talianskom 1914 – 1940. Vedúca projektu B. Ferenčuhová.

1 GÉRÉ, François. La manœuvre de sortie de guerre. In *Revue historique des armées*, č. 245, 2006, dostupné na internete: <http://rha.revues.org/5512> (posledný náhľad 6. 5. 2017).

na západnom fronte, talianskom fronte, ruskom fronte a napokon na Sibíri. Mala hodnotu atribútu národnej nezávislosti, ako to zdôraznil v polovici roku 1917 M. R. Štefánik. Vo Francúzsku dekrét o utvorení československej armády 16. decembra 1917 podpísali najvyšší vládni činitelia: prezident Raymond Poincaré, predseda vlády Georges Clemenceau a minister zahraničných vecí Stephen Pichon. Armáda politicky podliehala Československej národnej rade s ústredným sídlom v Paríži a mala bojovať pod vlastnou zástavou za ciele odboja – čiže zriadenie samostatného československého štátu. V Taliansku vyrokoval M. R. Štefánik zmluvu o zriadení československého vojska v apríli 1918 v mene Československej národnej rady priamo.

Vnútri habsburskej monarchie bola situácia na konci vojny zložitá a nejednoznačná. Strata lojality časti obyvateľov voči monarchii mala celý rad príčin vrátane zlej hospodárskej a sociálnej situácie, nedostatku potravín a hladu.² Napriek tomu sa slovenské vystupovanie z vojny nedá pochopiť len z úzko lokálnej úrovne. Viaže sa na rozhodovanie o vystúpení z vojny na úrovni panovníka a ministerskej rady, ktorého sa stručne dotknem v prvej časti štúdie. V druhej poukážem na dopad týchto rozhodnutí na Slovensko. V tretej časti sa zameriam na reakciu reprezentantov veľmocí na mierovej konferencii na povojnovú situáciu východno-strednej Európy a na riešenie problematiky menších.

Ak hovorím o vystúpení z vojny prostredníctvom práva, mám na mysli ten prípad, keď vojnovým cieľom je „oslobodenie nejakého národa“ a jeho právne ukotvenie. Práve preto považujem za dôležité podčiarknuť znenie nóty, ktorú Wilson adresoval habsburskej monarchii 18. októbra 1918 a to, že martinské *Národné noviny* ju zverejnili 22. októbra.

„Präsident pokladá si za povinnosť oznámiť rakúsko-uhorskej vláde, že nemôže sa zapodievať s jej predostretím, lebo od 8. januára isté veľmi významné udalosti sa stali, ktoré premenili príslušnosť a zodpovednosť severoamerickej vlády. Medzi tými 14. bodmi, ktoré prezident vtedy formuloval, je odsek: „Národom v Uhorsku a Rakúsku, ktorých položenie medzi národmi obrátené a zabezpečené chceme vidieť, treba dať najsvobodnejšiu možnosť autonómneho vývinu“. Od tých čias, ako tento bod bol napísaný a na kongrese Spojených štátov vyhlásený, vláda Spojených štátov uznala, že medzi Čecho-Slovákmi a Nemci, ako i medzi uhorskou a rakúskou dŕžavou je vojenský stav a že Česko-slovenská národná rada je skutočnou vojnou vedúcou vládou, ktorá je zaopatrená zodpovedajúcou auktoritou k vedeniu česko-slovenských vojenských a politických vecí. Uznal ďalej i úplnú oprávnenosť ašpirácií Juhoslovanov na národnú svobodu. Präsident preto nie je už v tom stave, že by uznal autonómiu týchto národov, ako základ pokoja, ale prinútený je držať sa toho, aby oni sami a nie on súdil nad tým, aká akcia uhorskej a rakúskej vlády uspokojí ašpirácie a poňatia týchto národov o ich právach a určení, prislúchajúcom im ako členom rodiny národov.“³

2 BOISSERIE, Etienne. *Tchèques et Slovaques dans l'Autriche-Hongrie en guerre (1914 – 1918)* « Nous ne croyons plus aucune promesse ». *Manuscrit du dossier d'habilitation à diriger des recherches*. (habilitačná práca), Paris : Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2015.

3 Slovenský preklad nóty v Národných novinách In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, 1. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 497, dokument 156.

Martinskí deklaranti Wilsonovu odpoveď a terminológiu zohľadnili 30. októbra 1918.

Výstup z vojny na najvyššej úrovni

Rozchod Čechov a Slovákov s habsburskou monarchiou a Uhorskom do značnej miery súvisí s vojnovými cieľmi jej vládcov. Od začiatku vojny až do posledných dní pred jej ukončením k nim patrilo zabrániť posilneniu Slovanov v ríši a nedopustiť také štátoprávne usporiadanie, ktoré by im vyhovovalo. Vývoj týchto vojnových cieľov podrobne zmapoval Petr Prokš v monografii *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži 1914 – 1918/1919 – 1920*.⁴ Kritické obdobie pre monarchiu nastalo v septembri 1918, najmä po podpise prímeria Bulharska so Spojencami. Pod vplyvom tejto situácie cisár Karol zvolal 27. septembra 1918 ministerskú radu, na ktorej vyhlásil, že nastal čas rokovať o vnútornej rekonštrukcii súštátia. Štrnásť mierových podmienok amerického prezidenta Woodrowa Wilsona sa dostalo na program zasadnutia Rady pre spoločné záležitosti Rakúsko-Uhorska 2. októbra. Predseda uhorskej vlády Sándor Wekerle v nich videl veľké nebezpečenstvo, zatiaľ čo sa predseda rakúskej Hussarek domnieval, že „Wilsonove požiadavky [síce] vychádzajú v ústrety autonómny snahám jednotlivých národov, ale môžu poslúžiť aj na rekonštrukciu a regeneráciu Rakúska“.⁵ Vzhľadom na vnútorné nepokoje a situáciu na frontoch, od ktorej sa nedalo očakávať nič dobré, Rakúsko-Uhorsko požiadalo 5. októbra prostredníctvom neutrálneho Švédska Woodrowa Wilsona o okamžité začatie vyjednávania o mieri. O štátoprávnu reformu sa panovník pokúsil vydaním manifestu zo 16. októbra o ústavnej premene dvojmonarchie na spolkový štát zložený z českého, nemecko-rakúskeho, juhoslovanského a ukrajinského štátu. Táto premena sa mala týkať pôvodne celej monarchie, ale panovník cúvol pred neústupnosťou uhorského predsedu vlády. Manifest zverejnený o deň neskôr vyhlásil premenu Rakúska na spolkový štát; každý národ si podľa neho mohol zriadiť štát na vlastnom území. Spojenie poľských území Rakúska s poľským nezávislým štátom sa nevylučovalo. Terst mal získať zvláštny štatút. Plánovaná úprava sa nijako nemala dotknúť územnej celistvosti Uhorska, platila len pre Predlitavsko. Napriek tomu uhorský parlament reagoval na cisársky manifest zo 16. októbra uvoľnením zväzku s Rakúskom, s ktorým mala Uhorsko naďalej spájať len personálna únia. Požiadavky opozície boli ešte ďalekosiahlejšie. Dňa 17. októbra 1918 parlament odhlasoval, aby sa maďarské pluky okamžite vrátili domov na obranu ohrozeného Uhorska. Tým sa urýchlil rozklad armády, pretože z frontu aj posádok začali utekať po maďarských vojakoch aj vojaci ostatných národností. Dňa 18. októbra prišla Wilsonova odpoveď na žiadosť habsburskej monarchie začať mierové rokovania na základe jeho štrnástich bodov. Skoro všetky periodiká v monarchii zverejnili konštatovanie amerického prezidenta, že Dohoda uznala Čecho-Slovákov a Juhoslovanov ako spojencov vo vojne a uznala aj ich nároky na oslobodenie.

4 PROKŠ, Petr. *Vítězové a poražení. Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914 – 1918/1919 – 1920)*. Praha : Naše vojsko, 2016.

5 Tamže, s. 54.

Preto je teraz na nich, aby rozhodli, čo ich požiadavky uspokojí. Posledná ministerská rada Rakúsko-Uhorska vo Viedni za prítomnosti panovníka rozhodla, že je nevyhnutné v mierovej akcii pokračovať, neurobiť nič také, čo by ohrozilo obrannú silu armády a zastaviť odstredivé tendencie. To však už nebolo možné. Po cisárskom manifeste zo 16. októbra a zverejnení Wilsonovej nóty najrýchlejšie zareagovali nemeckí poslanci ríšskej rady z celého Predlitavska. Dňa 21. októbra založili dočasné národné zhromaždenie, ktoré vyhlásilo nový štát – Deutsch-Österreich, kam mali patriť aj územia obývané etnickými Nemcami z Čiech, Moravy a Sliezska; 27. októbra minister zahraničných vecí Gyula Andrásy odpovedal Wilsonovi, že monarchia súhlasí s jeho názorom o „*právach národov rakúsko-uhorských, najmä o právach Čechov, Slovákov a Juhoslovanov*“;⁶ prijíma všetky jeho podmienky a žiada o okamžité prímerie na všetkých frontoch a zahájenie mierových rokovaní. Nóta bola zverejnená 28. októbra 1918.⁷ Kým štátna rada ju považovala za cestu k záchrane monarchie, obyvateľstvo Prahy si ju vysvetlilo ako bezpodmienečnú kapituláciu a vlastné víťazstvo.

Petr Prokš výstižne rezumuje túto kapitolu vystúpenia Rakúsko-Uhorska z vojny. Citujem v slovenskom preklade: „*Predáci predlitavských Nemcov svojím predošlým nacionalizmom a vyhlásením Nemeckého Rakúska a predstavitelia Uhorska svojou neústupnosťou v záležitosti vnútorných reforiem, úpornou snahou o čo najväčšie rozšírenie uhorskej samostatnosti v rámci podunajského súštátia aj odvolaním maďarských plukov domov v skutočnosti sami v podmienkach vyhrotených sociálnych a národnostných rozporov odštartovali živelný politický a územný rozpad habsburskej ríše, čo rázne využili predstavitelia slovanských národov na naplnenie svojich štátoprávných požiadaviek. Na prelome októbra a novembra 1918 sa preto Rakúsko-Uhorsko rozpadlo na jednotlivé „nástupnícke“ štáty. Československo 28. a 30. októbra 1918, Južoslávia 29. októbra 1918, Poľsko 29. októbra 1918, Rakúsko 12. novembra 1918 a Maďarsko 16. novembra 1918. Okrem toho z územia bývalej habsburskej monarchie Taliansko získalo územie Terstu a Tridentu a Rumunsko zase Bukovinu a Sedmohradsko.“⁸*

Slovenský výstup z vojny

Vidiek

V druhej polovici októbra a začiatkom novembra 1918 monarchiu zachvátila revolúcia a ocitla sa na pokraji občianskej vojny. To platí pre Viedeň, Budapešť, České krajiny, Halič aj pre Slovensko. Na území obývanom Slováckmi vypukli nepokoje v súvislosti s návratom vojakov z frontu a ich útekmi od posádok vo vnútrozemí. Vojaci boli unavení, špinaví a najmä hladní. Pri návrate domov nenašli v komorách nič. Vojaci sa dožadovali sľúbených demobilizačných po-

6 Kapitulácia Rakúsko-Uhorska a uznanie práv Čechoslovákov v odpovedi gr. Andrásyho prezidentovi Wilsonovi 27. okt. 1918. In MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat*, 3. Bratislava : Komenský, Vydavateľská a literárna spol. s r. o., 1930, s. 363.

7 PROKŠ, Peter. Poslední pokusy o záchranu a přestavbu Rakousko-Uherska (květen-listopad 1918). In *Slovanský přehled, Review for Central, Eastern and Southeastern European History*, 1/2008, s. 1-13.

8 Tamže, s. 12-13.

platkov a útočili kvôli nim na notárov. Dediny najmä na severozápadnom a severnom Slovensku boli vyhladované a židovské obchody a krčmy vyplienené, často s mimoriadnou brutalitou. Násilníci sa opili, majiteľov zbili, neraz až na smrť. S odvetou neváhali ani maďarskí žandári či občasné oddiely pravidelného vojska. Násilnosti vrcholili 2. – 4. novembra 1918. Nesúviseli s 28. októbrom v Prahe ani s Martinskou deklaráciou, skôr boli súčasťou celouhorskej revolúcie.⁹ O vzniku Československej republiky sa obyvatelia zväčša ešte nedopočuli. Heslom bola sloboda a rovnosť. Vojaci obyvateľom hovorili, že nastala sloboda. Boli slobodní, lebo nemuseli poslúchať svojich veliteľov, a boli slobodní, lebo sa mohli pomstiť pánom. Slobodu si predstavovali ako totálnu anarchiu.¹⁰ V Topolčanoch na stanici sa síce pokúsili vojakom odobrať náboje, pušky, revolyvery, ale nie celkom úspešne. Takže potom demobilizovaní vojaci spoločne s obyvateľmi okolitých dedín nelútostne drancovali obchody. „*Bola sloboda, mohol teda každý robiť, čo chcel. Raboval, ničil, pálil, majetok svojich pánov, nevediac, že i sám si škodí.*“ [...] „*V meste nebolo nijakej bezpečnosti. Nikto nevedel, kto vládne, či prídu Česi a či ostane bývalá vláda rakúsko-uhorská.*“ Ale boli i takí, čo si chceli vládnuť sami. Jeden robotník, ktorý bol vodcom výtržníkov, šiel v ukradnutom fraku s cylindrom na hlave po hlavnej ulici v Topolčanoch a furiantsky vyhlasoval: „*Som ministrom, mne nikto nerozkazuje, lebo ja sa nikoho nebojím.*“¹¹

Na otázku slovenského farára, učiteľa a bankového úradníka „*Čo nového vo svete? Odpovedali vracajúci sa vojaci: Všeličo, prosím. Vojnu sme šťastne prehrali. Tolko trpieť a hladovať a dať sa zabíjať pre nič za nič, len preto, že to tak páni chceli mať.*“¹²

Farári konštatovali stratu náboženských a mravných hodnôt. Prevrat podľa nich celkom zmenil zmýšľanie ľudu. Asi dva týždne kostol bol prázdny a deti do školy nechodili. Situácia sa upokojila až v decembri. Chudoba nemala zárobku, a tak nemala čo jesť. Asi cez dva mesiace občiansku bezpečnosť chránila národná stráž zložená z maďarských i slovenských obyvateľov stredných vrstiev. Do Veselého nad Váhom na obranu veľkostatkárov poslali platených maďarských vojakov z Budapešti.¹³

Opisy týchto „rabovačiek“ v mnohých obciach a mestečkách zozbieral a uverejnil člen SNR a potom povereník Šrobárovho ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska Karol Anton Medvecký. Dnes ich niektorí bádatelia skúmajú podrobnejšie na základe archívnych dokumentov, pričom ich interpretáciu neraz posúvajú do roviny slovenského a českého antisemitizmu, a tiež zakrývania

9 Pozri FERENČUHOVÁ, Bohumila – KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Vznik Československa a začlenenie Slovenska do nového štátu. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol. *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939.* Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2012, s. 17-58.

10 MEDVECKÝ 1930, s. 156.

11 Tamže, s. 155.

12 Tamže, s. 36.

13 Tamže, s. 59-60.

odvetných opatrení zo strany obrancov obetí týchto excesov.¹⁴ Ďalší bádatelia, napríklad Marián Hronský¹⁵ a Ismo Nurmi,¹⁶ podčiarkli, že obdobie vzbúr trvalo krátko a aktivity Slovenskej národnej rady ustanovenej 30. októbra boli úspešné. Jej členovia chodili po Slovensku a propagovali vznik Česko-slovenskej republiky. Po Martinskej deklarácii vznikali na Slovensku okrem ústrednej aj miestne národné rady a gardy, inde sa nazývali národné výbory a národné stráže. Na mnohých miestach preberali moc a pôsobili na obyvateľstvo upokojujúco. Hlásili sa k Martinskej deklarácii, ústrednej martinskej SNR a k samostatnej Česko-slovenskej republike. SNR zaregistrovala po 8. novembri asi tristo miestnych slovenských rád.¹⁷ Príchod prvých vojenských jednotiek z Čiech tiež na viacerých miestach zasiahol represívne proti nepokojom a lúpežiam, ktorých sa na západnom Slovensku dopúšťali aj utečenci zo zajateckých táborov a zbehlí vojaci, skrývajúci sa už niekoľko mesiacov v západných Karpatoch.

Medzinárodné súvislosti slovenského výstupu z vojny

Na rokovaníach o posledných vojnových operáciách a podmienkach prímeria v Paríži 4. novembra 1918 Edvard Beneš ako predstaviteľ spojeneckého a vojnu vedúceho národa uznaného postupne Francúzskom, Anglickom, Talianskom, USA a Japonskom informoval, že Národný výbor prevzal 28. októbra moc v Prahe, a tiež, že väčšina slovenského územia je už pevne v československých rukách. Podkladom posledného tvrdenia bola asi informácia, že Národný výbor vyslal na Slovensko Vavra Šrobára, Ivana Déreera, Antona Štefánka a Pavla Blahu, ktorí utvorili slovenskú vládu v Skalici. Mohli sa pri tom oprieť o nepatrnú vojenskú silu – stovku četníkov a o slovenskú légiiu – pôvodne 25. peší pluk z Lučenca vracajúci sa z talianskeho frontu.¹⁸ Táto situácia však nemala dlhé trvanie. Vláda Maďarskej republiky na čele s M. Károlyim sa pokúsila zvládnuť situáciu diplomaticky aj vojenskou cestou. Kým bývalý umiernený maďarský minister obrany Béla Linder podpísal v Belehrade dohodu o prímerí na fronte s vojenským veliteľom spojeneckých vojsk, jeho nástupca Béla Bártha sa odhodlal rozhodne zakročiť a vyslal v polovici novembra 1918 na obranu uhorských hraníc vojsko. Mohol sa oprieť o vojenské posádky v Košiciach, Lučenci, Nových Zámkoch a Prešporku i o dobrovoľnícke maďarské gardy na Slovensku. Nariadil mobilizáciu ročníkov 1896 – 1900. Vojenská jednotka v sile jedného práporu postúpila zo Zvolena cez Kremnicu do Turca a zmocnila sa Turčianskeho Sv. Martina, sídla SNR, a zatkla jej predsedu M. Dulu a evanjelického farára O. Škrovinu. Zabezpečila pre maďarskú vládu strategicky dôležité dopravné uzly Vrútky a Žilinu.

14 SZABÓ, Miloslav. „Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 35-55; SZABÓ, Miloslav. „Židovská hrôzovláda“ v dobe prevratu? Kampane proti židovským dôstojníkom a antisemitizmus na medzivojnovom Slovensku. In MANNOVÁ, Elena – DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Vojak medzi civilmi. Civil medzi vojakmi. Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie*. Bratislava : Spoločnosť Pro historia, 2017, s. 239-259.

15 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava : Pravda, 1987.

16 NURMI, Ismo. *Slovakia a Playground for Nationalism and National Identity, 1918 – 1920. Manifestations of the National Identity of Slovaks*. Helsinki : Suomen Historiallinen Seura, 1999.

17 HRONSKÝ, Marián. Vznik a činnosť druhej slovenskej národnej rady (1918 – 1919). In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Slovenské národné rady*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 64.

18 FERENČUHOVÁ – ZEMKO 2012, s. 29.

Koncom novembra pod československou kontrolou ostal len úzky pás Považia od Veľkej Bytče po Nové Mesto nad Váhom a juhozápadný výbežok Slovenska, ale bez Trnavy a Bratislavy. Na okupovaných územiach bolo obyvateľstvo prenasledované zo strany maďarských ozbrojených síl.

Proti vojenským zásahom na Slovensku a proti Dulovmu zatknutiu protestoval u Károlyiho prvý československý zástupca v Budapešti Emil Stodola. Károlyi mu vyšiel v ústrety najmä ako zástupcovi Slovenskej národnej rady, ktorej navrhoval kooperáciu pri udržiavaní poriadku a pokoja, posty županov na Slovensku a spoluprácu vo voľbách do uhorského parlamentu. Stodola ponuky odmietol a informoval o nich Prahu. V zložitej situácii ministerský predseda Karel Kramář poveril zastupovaním československých záujmov v Budapešti Milana Hodžu, na ktorého sa národnostne zmierlivý člen Károlyiho vlády Oszkár Jászi obrátil s ponukou rokovať o „slovenskom impériu“ v rámci Uhorska, pričom termín označoval určitú obmedzenú formu autonómie. Do hry vstúpilo Benešovo úsilie v Paríži o súhlas s presunom čs. zahraničného vojska na požadované československé územie, o stanovenie demarkačnej čiary medzi Československom a Maďarskom na pomoc pri konsolidovaní nového štátu, diplomatická pomoc Francúzska a vyslanie talianskej a francúzskej vojenskej misie do Československa. Veľký význam malo potvrdenie Československa ako spojenca z 1. decembra 1918. *„Spojenci uznali Československý štát, jeho armádu uznali ako spojeneckú armádu, prijali jeho zástupcu na konferenciách vo Versailles, ktoré stanovili podmienky rakúsko-uhorského prímeria. Československý štát má teda právo okupovať slovenské územia, hoci ich hranice treba ešte delimitovať už aj z toho titulu, že sa ako bojujúci spojenci podieľajú na exekúcii prímeria, ktoré naplánovalo okupáciu území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie.“*¹⁹

Zároveň bola pražskej vláde adresovaná výčitka, že s krajinami ako Rakúsko, Nemecko a Maďarsko, ktoré vo vojne utrpeli porážku, rokovala a nadväzovala styky, hoci víťazné mocnosti ich vlády zatiaľ neuznali ani priamo s nimi nerokovali. Ak sa stredná Európa chcela vyhnúť revolučným výbuchom a väčším krvavým zrážkam, iného východiska ako rokovanie však nebolo.

Výstup z vojny v Bratislave

Na tomto mieste sa nebudem zaoberať problematikou stanovenia československo-maďarskej štátnej hranice, nebudem venovať pozornosť konfliktu o ňu s Maďarskou republikou rád, ani peripetiám okolo Trianonskej zmluvy až do jej ratifikácie a vstupu do platnosti z medzinárodnopolitického hľadiska, čo sa stalo až 26. júla 1921²⁰. Budú ma zaujímať skôr pokusy o zmierlivé riešenie národnostných a sociálnych konfliktov. Z tohto hľadiska je príznačný príklad

19 Tamže, s. 33.

20 Pozri Tamže, s. 17-92; HRONSKÝ, Marián. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 - 1920)*. Bratislava : Veda, 2011; FERENČUHOVÁ, Bohumila. Na ceste k Trianonu - československo-maďarsko-rumunské konfrontácie na jar 1919. In PETRUF, Pavol (ed.) *Slovensko a Československo v XX. storočí, vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lamtayovej, DrSc.* Bratislava : Veda, 2010, s. 23-35; v týchto publikáciách sú odkazy na ďalšiu početnú historickú literatúru.

Prešporok – Wilsonovho mesta – Bratislava. Na žiadosť Vavra Šrobára v Ministerstve v Prahe sa od 13. marca 1919 názov mesta oficiálne ustálil ako Bratislava.²¹ Kvôli polohe na Dunaji a významu z hľadiska slovenských kultúrnych dejín sa s jej pričlenením k ČSR rátalo už v prvých náčrtoch podoby požadovaného štátu, čo neplatilo napríklad pre Žitný ostrov, s pričlenením ktorého si napríklad T. G. Masaryk nebol vždy celkom istý. Podľa uhorského sčítania ľudu z roku 1910 žilo v Prešporoku 78 223 obyvateľov. Tesnú relatívnu väčšinu 41,9 % (32 790 osôb) z nich malo nemecké obyvateľstvo, podiel maďarského obyvateľstva, ktoré počtom v posledných rokoch veľmi narastalo, bol 40,5 % (31 705 osôb), slovenského 14,9 % (11 673 osôb) a inojazyčného 2,6 % (2 055 osôb).²² Definitívne začlenenie Bratislavy do ČSR prinieslo aj zmeny v počte a národnostnom zložení obyvateľstva. Podľa sčítania ľudu z roku 1930 mala Bratislava 123 844 obyvateľov, teda o 45 621 viac ako v roku 1910. Česi a Slováci spolu predstavovali 51,34 %. V absolútnych číslach bolo najviac Slovákov – 34 836 občanov (29,80 %), Nemcov 32 801 (28,06 %), Čechov 25 177 (21,54 %), Maďarov 18 890 (16,61 %), Židov 4 747 (4,06 %), ale obyvateľov izraelitského vierovyznania bolo trojnásobne viac (14 822) a inej národnosti 446 (0,38 %). Milan Zemko, ktorý tieto počty vyčíslil na základe štatistík, hovorí o posilnení multietnicity mesta bez výraznejšej prevahy jednej jazykovej skupiny, a tiež o pretrvávajúcej kultúrnej a politickej bipolarite medzi pôvodnými Prešporákmi a prisťahovanými Bratislavčanmi.²³

V jeseni 1918 bolo v Prešporoku posádkové veliteľstvo, takže sa vyhlo drancovaniu podobne ako iné mestá s pravidelnou posádkou. Milan Hodža ho tak ako Košice ponechal za dočasnou demarkačnou čiarou dohodnutou v Budapešti 6. decembra 1918, za ktorú sa mali stiahnuť vojská Maďarskej republiky. Situácia sa zmenila po oznámení demarkačnej čiary z Paríža tesne pred Vianocami a po príchode československých legionárov z Talianska pod velením generála Luigiho Piccioneho. Až do schválenia mierovou konferenciou mala platiť ako dočasná hranica. Rozsiahla publikácia dokumentov *Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919*²⁴ prezrádza veľa o postoji obyvateľov Prešporoka k novej príslušnosti mesta. S príslušnosťou k Československu sa nechceli zmieriť, nechceli sa stať menšinou. Nelákali ich predstavy Čechov o zvýšení významu mesta a jeho hospodárskom raste v budúcnosti. Po skúsenostiach z rokovaní s československým zástupcom Vlastimilom Tusarom vo Viedni popredný činiteľ nemecko-maďarskej radikálno-demokratickej meštianskej strany v Prešporoku Max Fejér konštatoval, že Česi k záležitosti pristupujú ako víťazi a dohoda im slúbila Prešporok. Jeho obyvatelia sa teda nemôžu spoliehať na Wilsonov princíp sebaurčenia.²⁵ Navrhol preto, aby sa po vyčerpaní možnosti bud' ostať v Uhorsku,

21 HORVÁTH, Vladimír – RÁKOŠ, Elemér – WATZKA, Jozef. *Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918 – 1919. Dokumenty*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 317, dokument 165.

22 ZEMKO, Milan. Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík. In FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.) *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, 2006, s. 27.

23 ZEMKO 2006, s. 31.

24 HORVÁTH – RÁKOŠ – WATZKA 1977.

25 Tamže, s. 121-122, dokument 16.

alebo sa pripojiť k Rakúsku, z mesta vytvorila samosprávna nezávislá republika na spôsob nemeckých hanzovných miest.²⁶ Počuť však aj racionálnejšie hlasy. Hovoria o hospodárskom a strategickom význame Prešporka, čoho si bol vedomý už Napoleon. O dôležitosti Devína a sútoku Moravy s Dunajom, a tiež o prepojení s cestou do Trnavy, ako aj toho, že mesto nemôže prosperovať bez svojho zázemia, ktoré je primálne na nejaký kantón či už v rámci česko-slovenského štátu, alebo „slovenského impéria“ v rámci Maďarska. O príslušnosti mesta rozhodne mierová konferencia. Alebo ho ponechá v Maďarsku, alebo mu nadiktuje inú štátnu príslušnosť. Preto Nemecká rada v Prešporku prijala uznesenie, že postaviť sa na odpor pravidelným českým vojenským silám by ohrozovalo život a majetok obyvateľstva. Prečo by mali nechať ničiť svoje polia a vinice, nechať si zbúrať domy a platiť vysoké vojenské kontribúcie? To by nebolo ani humánne, ani vlastenecké, ani nevyhnutné.²⁷ Vojenská rada sa rozhodla brániť mesto pred nepravidelnými a lúpežnými bandami, ale mesto ako celok bolo ochotné skloniť sa pred pravidelnou spojeneckou armádou zloženou z piatich až šiestich tisícok mužov. Odovzdanie mesta v hlavných rysoch dohodol 23. decembra 1918 vrchný župan Prešporka Zoltán Jankó s novovymenovaným československým županom – modranským farárom a autorom textu Martinskej deklarácie Samuelom Zochom. Dospeli k dohode, že vojská vstúpia do mesta až po sviatkoch v prvých januárových dňoch a operácia bude mať politický, nie vojensko-okupačný charakter. K menším bojom došlo najmä v okolí továrne na dynamit. Od 4. januára však generál Luigi Piccione dal generálovi Giuseppe Borianimu rozkaz zaviesť vojenské opatrenia vyplývajúce z obsadenia Bratislavy. Týkali sa vyčistenia mesta od maďarských vojakov, ktorí v ňom ostali, zablokovania mosta cez Dunaj a odrezania obyvateľstva od Petržalky a ďalších nepríjemných opatrení. Rozpustenie uhorských župných orgánov a zavedenie novej československej štátnej správy bolo úlohou Samuela Zocha. Z Bratislavy chcel urobiť hlavné mesto slovenskej časti československého štátu. Tak to uviedol vo svojej prvej vyhláske zo 4. januára 1919.²⁸ Bol plný dobrej vôle aj voči maďarským a nemeckým obyvateľom Prešporka. Hoci podľa Zákona o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku (č. 64, ZZ ČSR, zo dňa 10. decembra 1918) bola „úradnou rečou na celom území Slovenska reč slovenská a úrady sú povinné výlučne len slovenskú reč užívať“²⁹, Zoch nariadil, že „na tom území stolice, kde bývajú neslováci, sa môže úradovať aj v maďarskej a nemeckej reči“.³⁰ Mestá a obce, ktorých sa to týkalo, mienil vymenovať v zvláštnom nariadení. Ubezpečil nemecky a maďarsky hovoriace obyvateľstvo, že Slováci sa budú správať voči nim podľa zásady Jána Kollára „*Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou*“, že československá vláda bude rešpektovať ich občianske práva vrátane možnosti rozvíjať vlastnú kultúru a jazyk. Ubezpečil ich, že v meste bude naďalej nemecké divadlo a bude domovom nemeckej kultúry. Úrad župana bratislavskej stolice prevzal 7. januára

26 Tamže, s. 122, dokument 16.

27 Tamže, s. 149-151, dokument 36.

28 Tamže, s. 168, dokument 55.

29 Tamže, s. 167, dokument 54.

30 Tamže, s. 167, dokument 54.

a po proteste Zoltána Janka dal do maďarsky písanej tlače vyjadrenie, že chápe bolesť, ktorú pociťujú, ale bude sa usilovať robiť opatrenia prospešné pre priateľské spolužitie, a tiež garantovať bezpečnosť mesta. Chcel z neho spraviť dôležité hospodárske a kultúrne centrum (slovenskej) krajiny a počítal pritom s pomocou a spoluprácou všetkých jeho obyvateľov. Nevyžadoval prísahu Československej republiky, ale privítal a prijal slávnostný prejav lojality, ktorý po starosvetsky urobil uhorský minister vo výslužbe a bývalý župan gróf Jozef Zichy: „Podľa mojej viery a môjho presvedčenia každá moc pochádza od Boha. Teraz, keď táto moc prostredníctvom božskej Prozreteľnosti v tejto časti Uhorska bola prenesená na československú vládu, dávam toto slávnostné vyhlásenie: vám a vašej vláde telom i dušou verne slúžiť“.³¹

Opozícia robotníctva a chudobných vrstiev, odrezaných navyše od zdrojov potravy, najmä mlieka z Petržalky, však neutíchala. Zoch sa sťažoval na existenciu robotníckych a červených gárd schopných rabovania. Bol nútený zakázať kolportáž maďarskej tlače a požadoval od vojenského velenia aj zákaz schôdzí. Napriek tomu od prevzatia úradu v januári pripravoval slávnostné presídlenie Šrobárovho ministerstva s plnou mocou zo Žiliny do Bratislavy. Táto správa sa stretla s nesúhlasom najmä nemeckých a maďarských sociálnych demokratov, ktorí zorganizovali štrajk železníc, čo viedlo k ich prepúšťaniu a náboru českých železničiarov na ich miesta. Odmietnutie akademického senátu Alžbetínskej univerzity zúčastniť sa na privítaní Šrobárovej vlády pre ňu znamenalo koniec existencie. Program na túto slávnostnú udalosť bol pripravený starostlivo: výzdoba so slávobránami, promenádne koncerty, recepcie v sálach Reduty aj župného domu, predstavenie opery Predaná nevesta v Mestskom divadle, krojované skupiny. Situácia sa však skomplikovala. Časť vojska bola z Bratislavy odvelená na Tešínsko, kde vypukol územný konflikt s Poliakmi. Zoch riešil poriadkovú službu pozvaním Sokolov z Břeclavi, Uherského Hradišťa, Hodonína aj z Prahy. S poslednými pricestoval aj minister národnej obrany Václav Klofáč. Práve on dal rozhodný pokyn na skončenie umiernennej politiky voči bývalým úradníkom maďarskej a nemeckej národnosti. „*Neblahé zkušenosti posledních dnů na Slovensku a zvláště případ přešpurský (slavnostní vjezd zemské vlády na Slovensku dra Šrobára do Prešpurku byl zmařen passivní resistencí a stávkou maďarských úředníků a zřízců ponechaných prozatím ve službě Československé republiky) vyžadují bezodkladné vyměnění veškerých maďarských důstojníků, úředníků a vojínů dosud v našich službách ponechaných. [...] S ohledu na důležitost této nutnosti nesmí se poukazovati jako dosud na to, že personálu československého pro výměnu Maďarů není. [...] Případy, že z rozkazu ministerstva národní obrany na Slovensko vyslaný materiál s odchodem otálí, a proti odchodu činěny byly z mnohých stran námitky, nesmí býti trpěny*“.³² Tento rozkaz sa vykonával prostredníctvom vrchného veliteľstva východnej skupiny československých vojsk so sídlom v Kroměříži. Šrobár po presídlení svojho ministerstva do Bratislavy prevzal od veliteľa vojska v meste plukovníka Riccarda Barrecu správu verejných

31 Tamže, s. 173, dokument 58.

32 Tamže, s. 254, dokument 123.

záležitostí. Ten sa síce zaviazal, že bude naďalej dohliadať na bezpečnosť plynnárne, vodovodu a dynamitky, ale odmietol vydať zákaz verejných zhromaždení robotníkov, lebo to už vraj nebolo v jeho kompetencii.³³ Závažné bolo, že sa prejavili rozpory aj v československom vojsku, a to medzi legionármi a veliteľom Barrecom.³⁴ Obyvateľstvo sympatizujúce s politickou ľavicou vycítilo absenciu vojenskej autority a súladu medzi vojenskou a civilnou mocou. Štrajkujúci železničiari a spojári spolitizovali mzdové požiadavky, žiadali ponechať nemecký a maďarský jazyk v školách, úradoch i zamestnaní, maďarské nápisy a názvy, a tiež voľný predaj maďarskej a nemeckej necenzurovanej tlače. Na podporu týchto požiadaviek Robotnícka rada zvolala na 12. februára 1919 verejné zhromaždenie. Dav počas neho búrlivo pozdravoval veliteľa Barrecu, ktorého na oplátku ktorýsi legionár udrel pažbou pušky po hlave. Vojenská hliadka zhromaždenie rozohnala strelbou. Pri tomto zbytočnom krvavom incidente prišlo o život osem obyvateľov mesta a viac ako tri desiatky bolo zranených.³⁵ Šrobár v ten istý deň vyhlásil v Bratislave stanné právo.³⁶ Situáciu mu pomohla upokojiť nóta z Paríža adresovaná 18. januára vláde v Budapešti: „*Prímerie, ktoré sme podpísali, týkalo sa výlučne len fronty východnej armády a nemá vôbec žiadneho vplyvu na pozdejšie rozhodnutie spojencov na frontách iných. Preto štát československý, spojencami uznaný, má právo absolútnej suverenity na teritóriá, ktoré okupoval už v rozmeroch dočasných hraníc, ktoré sú určené*“.³⁷ Dňa 19. februára 1919 sa štrajk v Bratislave skončil.

Nepokoje v Bratislave mali aj medzinárodný rozmer. Splnomocnenec Československej republiky v Budapešti Ivan Krno hlásil, že výstraha mierovej konferencie ohľadom politiky *faits accomplis* ... „*dodala maďarským nádejám nového života; maďarská žurnalistika komentuje túto rezolúciu v tom zmysle, že je namierená v prvom rade proti okupácii Uhorska československým, rumunským a srbským vojskom. Ďalej posmeľuje Maďarov tá okolnosť, že mierová konferencia dosiaľ neurčila hranice nášeho štátu. Maďari kladú svoje nádeje najmä na Wilsona v Anglii [sic!]. Hlásajú, že oni chcú len uskutočnenie 14 bodov amerického presidentu, dľa ktorých vôľa ľudu (tedy plebiscit) má byť smerodajná pri riešení každej teritoriálnej otázky. Dúfajú, že pri plebiscite obyvateľstvo Slovenska čiastočne z nevedomosti a politickej nevyspelosti, čiastočne pod tlakom maďarsko-židovskej agitácie, podporovanej vyživovacími neszádzami, vyslovilo by sa proti pripojeniu k Česko-slovenskej republike*“.³⁸

Podľa Krnu februárový štrajk v Bratislave bol čiastočne zinscenovaný agitátormi z Budapešti. Jeho príprav sa osobne zúčastnil podľa vlastného priznania socialista a člen Hornouhorskej ligy Pavol Dénes.

Na rokovaní medzi Šrobárom a generálom Piccionem 13. februára v Bratislave dominovala snaha urovnať vzájomné vzťahy medzi talianskymi veliteľmi,

33 Tamže, s. 205, dokument 126.

34 Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, OF Vavro Šrobár, šk. 4, i. č. 20, l. 98.

35 Slovenská národná knižnica, Literárny archív, (SNK LA), OF Vavro Šrobár, 173 M 2; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Vnútropolitický vývoj na Slovensku 1918 – 1920. In FERENČUHOVÁ – ZEMKO 2012, s. 41.

36 HORVÁTH – RÁKOŠ – WATZKA 1977, s. 274-275, dokument 134.

37 Tamže, s. 275-276, dokument 135.

38 Tamže, s. 283, dokument 139.

československými veliteľmi a slovenskou výkonnou mocou. Generál Piccione v záujme zlepšenia vzťahov vo vojsku navrhol, že vrchné veliteľstvo sa presídlil z Kroměříža do Bratislavy, čo Šrobár uvítal. Zo svojej strany žiadal, aby talianski dôstojníci zjavne nenadŕžali maďarskému obyvateľstvu, nezasahovali do výkonu administrácie a súdnictva, hľadali družné styky s legionárskymi dôstojníkmi a vojskom a napokon žiadal aj odvolanie plukovníka Barrecu. Piccione mu vo všetkom vyšiel v ústrety, do Bratislavy sa presídlil 7. marca 1919 a za nového posádkového veliteľa bol vymenovaný podplukovník Giuseppe Cajo.³⁹

Šrobár opätovne vyhlásil stanné právo v Bratislave v súvislosti s nastolením Maďarskej republiky rád 25. marca. Zanedlho konflikt získal medzinárodný charakter. Za čiastočne ukončený ho možno považovať prijatím rozhodnutia o československo-maďarskej hranici z 19. júna 1919 a pričlenením Petržalky k Bratislave 14. augusta 1919.

Riešenie problematiky menšín v stredno-východnej Európe na základe medzinárodného práva

V tretej časti sa presunieme na mierovú konferenciu do Paríža. Už v rámci rokovaní o založení Spoločnosti národov Woodrow Wilson navrhoval, aby Pakt Spoločnosti národov podmienil uznanie nových nezávislých štátov víťaznými veľmocami záväzkom poskytnúť všetkým etnickým a náboženským menšinám rovnaké faktické a právne zabezpečenie ako vlastnému väčšinovému obyvateľstvu. Neskôr návrh doplnil o článok nasledujúceho znenia: „*Uznávajúc, že náboženské perzekúcie a intolerancia vedú k vojnám [...] Spoločnosť národov bude žiadať, aby sa všetky nové a novoprijímané štáty zaviazali, že neprijmú legislatívu narúšajúcu slobodu vyznania a neurobia nijaké opatrenia, ktoré by viedli k diferencovanému prístupu k vyznávačom rôznej viery, náboženstiev alebo rítov, neodporujúcich verejnému poriadku a dobrým mravom.*“⁴⁰

Tento Wilsonov návrh však na rokovaníach o založení Spoločnosti národov neuspel. V januári a vo februári 1919 z projektu Spoločnosti národov vypadli aj menšinové klauzuly, ktoré vypracovali britský a americký právny expert Sir Cecil Hurst a David Hunter Miller. Podobne dopadol návrh lorda Roberta Cecila, ktorý si želal, aby Rada Spoločnosti národov mohla zasiahnuť proti prejavom náboženskej neznášanlivosti vlád a ich neliberálnemu postoju k iným náboženským vyznaniam.⁴¹ V agende mierovej konferencie menšinová záležitosť ostala najmä kvôli výraznej aktivite židovských organizácií v západnej Európe a USA.⁴² V ich úsilí sa spájali národné sionistické ciele a reakcia na alarmujúce správy o anarchii a pogromoch, ktoré sprevádzali koniec vojny vo východnej a strednej Európe. Koncom októbra 1918 Svetová sionistická organizácia vydala *Kodanský*

39 SNA, OF Vavro Šrobár, šk. 4, i. č. 20, folio 97.

40 MILLER, David Hunter. *The Drafting of the Covenant*, 2. New York – London : G. P. Putnam's Sons 1928, s. 91.

41 Knižnica a archív Spoločnosti národov, Ženeva (SDN), S 2453, britský návrh Paktu Spoločnosti národov.

42 Bližšie FINK, Carole. *Defending the Rights of Others, The Great Powers, the Jews and International Minority Protection 1878 – 1938*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

manifest, v ktorom formulovala svoje ciele do štyroch základných bodov: národný štát v Palestíne, zrovnoprávnenie Židov v ostatných štátoch, národná autonómia v tých krajinách, kde žila židovská menšina, a zastúpenie v Spoločnosti národov.⁴³ Bezprostredne pred mierovou konferenciou a po jej začatí sa za politickú a kultúrnu autonómiu Židov zasadzoval aj britský The Joint Foreign Committee a American Jewish Council z USA. Liberálnejšie spôsoby zabezpečenia občianskej rovnoprávnosti a náboženských slobôd pre židovských občanov mala v pláne parížska Alliance israélite universelle. Sionisti založili 25. marca 1919 Komitét židovských organizácií pri mierovej konferencii pod vedením Juliana Macka a neskôr Louisa Marshalla. Významnú úlohu v ňom zohrával aj zástupca sionistov z poľských zemí Nahum Sokolow. I keď do tohto komitétu svojich zástupcov nevyšlal ani The Joint Foreign Committee ani Alliance israélite universelle, ktoré sa neusilovali o uznanie židovských národných práv a podobné snahy v Británii a Francúzsku považovali za kontraproduktívne, uzavreli s Komitétom židovských organizácií pri mierovej konferencii dohodu o lojalite a vzájomnej podpore pri presadzovaní židovských záujmov.⁴⁴ Všetky zmienené organizácie pozornosť zamerali na situáciu v Rumunsku a najmä Poľsku. Od nich vyšiel popud, aby do mierových zmlúv s novovzniknutými štátmi bola zakomponovaná medzinárodná ochrana rasových, náboženských a jazykových menšín.⁴⁵ Už 20. apríla 1919 spracoval Komitét židovských organizácií pri mierovej konferencii prvý projekt ochrany národnostných menšín. Hovorilo sa v ňom v prvom rade o automatickom získaní občianstva na základe rodiska, okrem prípadov opustenia tohto územia päť rokov pred 1. júlom 1914, alebo ak medzitým dotyčný získal iné občianstvo. Ďalej sa ochrana mala týkať rovnosti občianskych, náboženských, politických a národných práv a požadovalo sa zrušenie zákonov, ktoré boli s týmito ustanoveniami v rozpore. Autonómia sa mala týkať zakladania a riadenia menšinových náboženských, dobročinných, osvetových a spoločenských organizácií, a tiež proporcionálneho zastúpenia v niektorých zastupiteľských orgánoch. Požadovala sa garancia jazykovej rovnoprávnosti a rešpektovanie židovského posvätného dňa. Všetky tieto záruky sa mali zakotviť v ústavách štátov a ich dodržiavanie mala sledovať Spoločnosť národov. Projekt tieto požiadavky zdôvodňoval tým, že vo východnej Európe vznikli štáty ako Poľsko, Rumunsko, Československo, Juhoslávia, Grécko a ďalšie. Skoro v doslovnom znení odovzdal 10. mája 1919 zmienený komitét mierovej konferencii memorandum so svojimi oficiálnymi požiadavkami. Uviedol v ňom navyše, že „v zmysle týchto článkov židovské obyvatelstvo [...] utvorí národnú menšinu so všetkými právami v uvedenom rozsahu.“⁴⁶ Memorandum Komitétu židovských organizácií pri mierovej konferencii prevzal David H. Miller a tvorilo aj podstatu menšinovej zmluvy predloženej na podpis Poľsku.

43 SCHRAMM, Tomasz. Geneza i powstanie traktatu o ochronie mniejszości narodowych. In BLOCH, Czesław – ZIELIŃSKI, Zygmunt (eds.) *Powrót Polski na mapę Europy*. Lublin : Redakcja wydawnictw KUL, 1995, s. 299.

44 Tamže, s. 302-303.

45 FEINBERG, Nathan. *La question des minorités à la Conférence de la Paix 1919-1920 et l'action juive en faveur de la protection internationale des minorités*. Paris : Rousseau et Cie Editeurs, 1929.

46 SCHRAMM 1995, s. 305.

Wilson sa k svojmu návrhu vrátil po návrate z USA, kde sa tiež oboznámil s predstavami židovských náboženských obcí o zárukách pre židovské obyvateľstvo vo východnej Európe. Dňa 1. mája 1919 na zasadnutí Najvyššej spojeneckej rady (Rady štyroch) opätovne nastolil problematiku ochrany židovského obyvateľstva v Poľsku a Rumunsku. Navrhol, aby mierová zmluva s Nemeckom obsahovala články o ochrane Židov v Poľsku a upozornil, že v tomto štáte budú žiť aj početní Nemci. Wilsonova koncepcia ochrany menšín sa opierala o rešpektovanie základných ľudských práv a slobôd; prezident USA ju sformuloval do dvoch hlavných zásad: 1. zmluvná strana sa mala zaviazat', že nezakáže a nebude zasahovať do slobody vyznania, náboženstva a viery, ktorá je v súlade s verejným poriadkom a morálkou, a nebude svojim občanom zasahovať do slobody vyznania, náboženstva či viery; 2. že všetkým rasovým a národnostným menšinám, ktoré žijú pod jej jurisdikciou, zaručí po právnej i faktickej stránke rovnaké zaobchádzanie, aké poskytuje rasovej a národnostnej väčšine svojho ľudu.⁴⁷ Ďalšie materiály týkajúce sa menšinovej problematiky v nových štátoch vypracoval David Hunter Miller a sir H. Llewelyn Smith. Obidvaja boli presvedčení o tom, „že nové štáty vznikli vďaka úsiliu a obetiam dohodových spojencov, ktorí presadili, aby novým štátom boli odstúpené územia, a preto majú právo i povinnosť vynútiť si od nich, aby z hľadiska všeobecných záujmov zabezpečili predchádzajúce práva obyvateľstvu, ktoré zmenilo štátnu príslušnosť.“⁴⁸ Zároveň to malo byť podmienkou ich uznania v nových hraniciach. V súlade s týmto stanoviskom dohodoví štátnici zriadili Komisiu pre nové štáty a menšiny, ktorá pripravovala menšinové zmluvy ako súčasť mierových zmlúv. Stretla sa prvý raz 3. mája 1919 za predsedníctva francúzskeho diplomata Philippa Berthelota a účasti ďalších zástupcov Francúzska, Veľkej Británie, USA, neskôr aj Talianska a Japonska. Súrna bola najmä záležitosť Československa a Poľska, lebo už 7. mája malo Nemecko dostať podmienky mierovej zmluvy. Na podrobné vypracovanie klauzúl nebolo dost' času, tak sa do textu návrhu mierovej zmluvy dostal len zápis o *iunctim* o budúcej zmluve o menšinách, ktorá bude podpísaná zároveň s mierovou zmluvou (články 86 a 93 návrhu, neskôr Versailleskej zmluvy).⁴⁹

Komisia sa spočiatku venovala len otázkam ochrany menšín v Poľsku a Československu, ale už v prvej polovici mája svoju právomoc rozšírila aj na tie štáty, ktoré po vojne získali nové veľké územia, čiže na Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, Rumunsko a Grécko.⁵⁰ Do 16. mája pripravila návrh menšinovej zmluvy s Poľskom, ktorý Rada štyroch analyzovala 17. mája. K už zmieneným menšinovým klauzulám pribudla ešte garancia týkajúca sa práv optantov, ktorí sa rozhodli Poľsko opustiť, aby si tam mohli ponechať všetky nehnuteľnosti a bez poplatku vyviezť všetok hnutel'ný majetok. Komisia pre nové štáty a menšiny a Rada štyroch sa zhodli na tom, že ochrana práv menšín, najmä židovských, sa bude týkať len novovzniknutých štátov a ich pripojených území. Pridali k nim

47 *La documentation internationale. La paix de Versailles, 10.* Paris : Editions internationales, 1932, s. 12.

48 Note by Sir Hubert Llewelyn Smith. In *La documentation internationale* 10, 1932, s. 15.

49 SCHRAMM 1995, s. 306.

50 MILLER, David Hunter. *My diary. At the Conference of Peace. With Documents, 13. New States (Minorities).* New York : [vlastným nákladom], 1925, s. 26-67.

aj tri krajiny, ktoré vo vojne utrpeli porážku – Rakúsko, Maďarsko a Bulharsko. Spojenci odmietli židovské požiadavky týkajúce sa kolektívnych „národných“ práv, pretože by sa tak vytvoril nebezpečný precedens aj pre víťazné veľmoci. Britský diplomat James Headlam-Morley síce navrhoval, aby sa menšiny mohli obrátiť so sťažnosťami na Spoločnosť národov, čím by sa zamedzilo priame zasahovanie veľmocí do tejto záležitosti, ale zároveň zdôraznil, že systém ochrany by sa mal týkať len nových štátov, v opačnom prípade by mohol mať nepredvídateľné následky vzhľadom na francúzskych Kanadánov, Írov, Škótov, Walesanov, Baskov a ďalšie etniká v západnom svete.⁵¹ Zástupcovia veľmocí prijali také riešenie, že hlavné spojenecké a združené mocnosti uzavru s vyššie uvedenými štátmi zvláštne zmluvy garantujúce menšinám základné práva. Spoločnosť národov bude mať právo zasiahnuť v prípade ich porušenia. Návrh zmluvy o ochrane menšín dostalo Poľsko na vyjadrenie oficiálne 22. mája.⁵²

Dohodová formulácia článku 93 mierovej zmluvy týkajúca sa menšinových záruk sa stretla s veľkými výhradami najmä zo strany Poľska, Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Rumunska a dostala sa na program plenárneho zasadnutia mierovej konferencie 31. mája 1919. Zároveň sa tu diskutovalo o návrhu mierovej zmluvy s Rakúskom a o menšinových záväzkoch, ktoré sa mali týkať štyroch nástupníckych krajín. Delegát Rumunského kráľovstva Ion Bratianu vystúpil proti návrhu menšinovej zmluvy, pretože by obmedzila suverenitu jeho krajiny. Vyjadril ochotu prijať záväzky na ochranu menšín v rámci Spoločnosti národov, ale ostro kritizoval skutočnosť, že sa mali týkať len strednej a východnej Európy. Poľský delegát Ignacy Paderewski vystúpil zmierlivejšie, ale zmysel jeho vystúpenia bol rovnaký: „*Poľsko prizná všetkým rasovým, jazykovým a náboženským menšinám rovnaké práva ako svojim obyvateľom. Zaistí tým menšinám rovnaké práva, aké im priznávajú alebo v budúcnosti priznajú veľké mocnosti alebo západné štáty.*“⁵³ Plenárne zasadnutie 31. mája vošlo do dejín ako vzbura malých spojencov, ktorí však jednoznačne ťahali za kratší koniec. Georges Clemenceau a Woodrow Wilson argumentovali, že dohodové a pridružené mocnosti vyhrali vojnu a sú zodpovedné za trvalý mier. Wilson jasne vyjadril, že budúci mier budú garantovať veľmoci a „*je pre nás nemožné garantovať tie územné usporiadania, ktoré nepovažujeme za spravodlivé a nemôžeme súhlasiť s ponechaním prvkov nepokoja, ktoré – ako usudzujeme – porušujú svetový mier.*“⁵⁴

Po uzavretí prímeria a počas prvého polroka 1919 tlač v západných krajinách neprestala prinášať niekedy pravdivé, ale často prehnané tvrdenia nielen o krvavých incidentoch, ale aj o krutých pogromoch najmä na pomedzí východnej Haliče a Ukrajiny, kde ešte neustala občianska vojna a vojna o hranice. Túto otázku sa usiloval dať na pravú mieru napríklad slavista Ernest Denis, expert vo francúzskom Comité d'Etudes. Spracoval materiál *La question juive sur le territoire de la*

51 LUNDGREN-NIELSEN, Kay. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference*. Odense : University Press, 1979, s. 341-348.

52 MILLER 1925, s. 26-27.

53 SCHRAMM 1995, s. 308.

54 Tamže, s. 308.

Pologne historique, ktorý sa našiel v materiáloch Komisie Spoločnosti národov. Bránil Poliakov pred zovšeobecňujúcimi obvineniami z antisemitizmu a poukazoval na pozitívne príklady vzájomného spolužitia, hoci neskrýval, že určité prejavy antisemitizmu boli a sú v Poľsku prítomné. Jasne sa vyjadril proti poskytnutiu politickej autonómie Židom. Podľa neho by sa tak v Poľsku utvorila skupina, ktorá by sa dištancovala od spoločenského a štátneho života, riadila by sa len podľa vlastného práva a rešpektovala by len vlastných predstaviteľov. To by bolo kontraproduktívne a pravdepodobne by podľa neho viedlo len k ďalším nepokojom a útokom na židovské obyvateľstvo.⁵⁵

Otázka, či bude menšinám priznaná právna subjektivita, patrila k základným problémom úvah o koncepcii rodiaceho sa systému aj v máji a júni 1919. Konečná odpoveď politikov, diplomatov a expertov dohodových krajín na túto požiadavku bola záporná: malo ísť o rovnoprávnosť a ochranu jednotlivca, ktorý mal mať právo združovania a kolektívneho presadzovania vlastných potrieb.

Paderewski si vyžiadala čas na spracovanie písomnej odpovede na návrh menšinouj zmluvy.

Vo vopred pripravenom memorande, ktoré na upomínanie veľmocí odovzdal mierovej konferencii 15. júna, zopakoval svoje ubezpečenie, že Poľsko sa správa rovnako ku všetkým svojim občanom. Ohradil sa proti článku 93 mierovej zmluvy s Nemeckom, pretože by na jeho základe Poľsko muselo súhlasiť so zasahovaním dohodových mocností do svojich vnútorných záležitostí. Použil pri tom historickú argumentáciu a zdôraznil, že aj delenie Poľska bolo dôsledkom zasahovania veľmocí do záležitostí týkajúcich sa náboženských menšín. Protestoval v prvom rade proti sústavnej kontrole Ústavy Poľskej republiky a jej konštitučných zákonov veľmocami. Poľsko sa zaviazalo poskytnúť štátne občianstvo všetkým svojim obyvateľom, ale uviedlo tiež, že sa nechce viazať garantovanými menšinovými záväzkami, pretože ak minority budú cítiť vonkajšiu podporu, povzbudí to ich sťažnosti proti Poľsku. Väčšinové obyvateľstvo na to bude reagovať podráždene, čo povedie k stálemu napätiu. Namietal aj proti tomu, že víťazní spojenci nerátajú s ochranou poľskej menšiny v Nemecku. Zvlášťne židovské školstvo a privilégia v záležitostiach osvety hodnotilo poľské memorandum ako nebezpečné pre jednotu štátu.⁵⁶

Poľské argumenty prerokovala Rada štyroch 17. júna 1919 a dokonca aj David Lloyd George, ktorý ich na zasadnutí prezentoval, ich považoval za dôležité a hodné pozornosti. Došlo však len k celkom malým zmenám v pripravovanej menšinouj zmluve s Poľskom. Napríklad jidiš mal byť len pomocným jazykom v základných školách židovskej menšiny. Záväzky týkajúce sa nemeckej menšiny v Poľsku sa mali vzťahovať len na územie, ktoré bolo pred Veľkou vojnou súčasťou Nemeckej ríše. Projekt odpovede na Paderewského memorandum opäť vypracovala Komisia pre nové štáty a menšiny. Po jeho prerokovaní v Rade štyroch

55 Tamže, s. 301-302, 323.

56 MILLER 1925, text poľského memoranda s. 170-179.

23. júna došlo aj na odpoveď, ktorú dostal Paderewski o deň neskôr. Podpísal ju Georges Clemenceau ako predseda mierovej konferencie, išlo však o odpoveď Najvyššej rady konferencie na základe konsenzu expertov a štátnikov víťazných mocností, najmä Francúzska, USA a Veľkej Británie. Odpoveď Poľsku z 24. júna 1919 sa odvolala na medzinárodnoprávnu prax 19. storočia, najmä na ustanovenia Berlínskeho kongresu: podľa nich sa zaužívalo, že štát, ktorý získava medzinárodné uznanie, je povinný rešpektovať niektoré zásady vládnutia a záväzky formou medzinárodných dohôd. Odpoveď sa neobmedzovala na ochranu náboženských menšín, ale upozorňovala aj na celkom novú situáciu, ktorá si vyžadovala nové opatrenia: „Územia, prechádzajúce k Poľsku alebo k iným štátom, nevyhnutne zahrnujú početné obyvateľstvo, ktoré rozpráva jazykom inej rasy a nie tej, ku ktorej bude pripojené. Dlhé roky nepriateľstva tieto rasy výrazne rozdelili. Dúfame, že sa ľahšie zmieria so svojou novou situáciou, ak budú od začiatku vedieť, že dostanú potrebné záruky ochrany proti *nespravodlivosti alebo útlaku. Môžeme dokonca dúfať, že samotná existencia týchto záruk konkrétne napomôže vytúžené zmierenie a nebude potrebné tieto záväzky ďalej posilňovať*“.⁵⁷

Odpoveď trvala na tom, aby Poľsko poskytlo svojim židovským občanom zvláštne záruky. Zároveň Clemenceau výslovne uviedol, že tieto klauzuly dohodovej zmluvy s Poľskom neznamenaajú uznanie Židov ako autonómneho alebo zvláštneho politického spoločenstva vnútri poľského štátu. Vyučovanie iného ako poľského jazyka nesmelo napomáhať rozvíjať separatizmus menšín a poľský štát mal dostať právo zaviesť povinné vyučovanie poľštiny do všetkých škôl na vlastnom území. Novým prvkom pri ochrane menšín bolo ich garantovanie Spoločnosťou národov.

Paderewski sa 26. júna 1919 opäť dožadoval reciprocity pri ochrane nemeckých menšín v Poľsku a poľských v Nemecku. Prioritou však bolo, aby Nemecko vôbec podpísalo mierovú zmluvu. Nemecká delegácia sa vo svojej odpovedi z 29. mája 1919 postavila proti poľskému koridoru, spochybnila pripojenie Horného Sliezska k Poľsku a zároveň sa vyjadrila aj k menšinovej problematike. Požadovala medzinárodnú ochranu „národných“ menšín v rámci Spoločnosti národov. Žiadala, aby mierová zmluva obsahovala určité záruky pre nemecké menšiny, ktoré sa v dôsledku územných zmien ocitnú v inom štáte (najmä v Poľsku). Vyslovila želanie, aby sa utvorila kultúrna autonómia na územiach obývaných menšinou a vyslovila ochotu zachovávať rovnaké zásady voči cudzím menšinám na svojom území. Návrh mierovej zmluvy bol výsledkom ťažko hľadanej zhody medzi americkými, britskými a francúzskymi predstavami, preto ho veľmoci 16. júna 1919 vrátili Nemecku bez zmien a s ultimátnou žiadosťou o podpis. Rozhodli však, že v Hornom Sliezsku sa bude konať plebiscit a ubezpečili Nemecko, že sú „*pripravené poskytnúť nemeckým menšinám záruky týkajúce sa vzdelávania, náboženstva a kultúry na tých územiach, ktoré budú oddelené od Nemecka a prejdú pod právomoc štátov vytvorených (mierovými) zmluvami. Tieto záruky*

⁵⁷ Tamže, s. 215-222, list Clemenceaua Paderewskému 24. 6. 1919. Príloha C k 21. schôdzi Komisie pre nové štáty.

*budú pod ochranou Spoločnosti národov.*⁵⁸ To vysvetľuje prijaté riešenie, podľa ktorého menšinová zmluva s Poľskom zaväzovala tento štát rešpektovať práva nemeckej menšiny len na území, ktoré predtým patrilo Nemecku. Záruky sa netýkali napríklad nemecky hovoriacich občanov na území bývalej Kongresovky. V snahe získať nemecký podpis na mierovej zmluve mocnosti nepožadovali, aby sa Nemecko zaviazalo rešpektovať práva svojich poľsky hovoriacich občanov. Zároveň upokojovali Paderewského tým, že podobné záruky budú od Nemecka žiadať pri jeho vstupe do Spoločnosti národov. V roku 1926, keď sa rokovalo o vstupe Nemecka do Spoločnosti národov, veľmoci sľub daný Poľsku nespĺnili. Pozícia Nemecka vo svete bola už natoľko silná, že si vtedy úspešne nárokovalo stále miesto v Rade Spoločnosti národov a blokovalo rovnakú žiadosť Poľska. O ochrane poľsky hovoriacich nemeckých občanov sa už nehovorilo. V júni 1919 situácia Poľska, ktoré ešte nemalo stanovené všetky hranice, mu nedovoľovala, aby sa ďalej vzpieralo, preto menšinovú zmluvu zároveň s Versailleskou zmluvou s Nemeckom 28. júna 1919 podpísalo. Získalo tak medzinárodnoprávne uznanie piatich veľmocí a na oplátku sa zaviazalo, že bude prijímať len také zákony, ktoré nebudú v rozpore s jeho menšinovými záväzkami.⁵⁹ Na celom území Poľska platili klauzuly týkajúce sa židovského školstva, kultúry a charitatívnych spolkov. Jeden špeciálny článok zaručoval občanom židovského vyznania právo na rešpektovanie ich sviatočného dňa aj zo strany súdnej moci a štátnej správy. Poľsko sa okrem iného zaviazalo, že v sobotu nebude organizovať ani parlamentné voľby, ani voľby do miestnej samosprávy.

Československá problematika sa v komisii dostala na program až po odsúhlasení poľského „vzoru“ zmluvy medzi spojencami a novým štátom. Ale už predtým sa o riešení problematiky menšín diskutovalo na pôde Komisie pre česko-slovenské záležitosti. Na rozdiel od Poľska v nej židovská problematika nezohrávala nijakú úlohu. „Rabovačky“ boli záležitosťou týkajúcou sa konca októbra a začiatku novembra 1918; v prvej polovici roka 1919 západná tlač neobviňovala Československo z antisemitizmu. Z hľadiska bezpečnosti Československa znepokojoval najmä vysoký počet etnických Nemcov v Českých krajinách. Pôvodne sa rávalo s tým, že ich počet sa zníži tým, že využijú možnosť opcie pre Rakúsko alebo Nemecko.⁶⁰ Československo bolo v chýlostivej situácii najmä kvôli konfliktu s Maďarskou republikou rád, ktorý vypukol v súvislosti s vojenským obsadzovaním „územia Rusínov na juh od Karpát“ (oficiálny termín, ktorý mierová konferencia v Paríži používala pre neskoršie ustálený názov Podkarpatská Rus) v rámci hraníc, o ktorých už dlhšie rokovala teritoriálna Komisia pre česko-slovenské záležitosti na mierovej konferencii. Územie obsadili rumunské a československé vojská pod velením dohodových, najmä francúzskych generá-

58 SDN, R 1613, 41/116/116.

59 Obsah poľskej menšinovej zmluvy bližšie FERENČUHOVÁ, Bohumila. Ochrana národnostných menšín v Spoločnosti národov a československá politika. In BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (ed.) *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakladatelství Albis international*, 2006, s. 115-116.

60 Pozri FERENČUHOVÁ, Bohumila. Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovanie o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In ŠVORC, Peter – HARBULOVIČ, Ľubica (ed.) *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov : Universum, 1999, s. 246.

lov. Bolo to pred podpísaním mierovej zmluvy s Rakúskom a Maďarskom a definitívnym určením československo-maďarskej hranice. Kým vojenské velenie Dohody bolo nútené rokovať o demarkačnej čiare medzi rumunskými a československými ozbrojenými silami, Rada ministrov zahraničných vecí Dohody požiadala 5. mája Komisiu pre česko-slovenské záležitosti, aby jej oznámila, akú podobu by mala mať podľa predbežných mierových podmienok rusínska autonómia. Komisia sa zišla 15. mája 1919 a na rokovanie zavolala aj Edvarda Beneša. Ten zasadil problém do všeobecného menšinového kontextu. Vysvetlil, že československá vláda mieni podporovať všetky trendy vývoja k federálnej organizácii celého štátu, ale zatiaľ by bolo podľa neho predčasné prijať konkrétny decentralizačný plán. Bol ochotný rokovať o zvláštnom štatúte s Rusínmi, nie však s inými menšinami.⁶¹ Francúzsky zástupca Jules Laroche podobné riešenie považoval za precedens neželanej žiadosti Rakúska, aby pripravovaná Saint-germainská zmluva zabezpečila zvláštny štatút aj pre českých Nemcov. Britský zástupca navrhol, aby autonómia Rusínov tvorila súčasť zvláštny zmluvy medzi spojencami a Československom, s čím Beneš súhlasil. Komisia pre česko-slovenské záležitosti ho požiadala, aby predložil písomné memorandum o tom, akú podobu zvláštného štatútu je československá vláda ochotná poskytnúť rusínskemu obyvateľstvu. Požadovaný návrh dostala o dva dni neskôr. Československý návrh zo 17. mája zdôraznil skutočne výnimočné postavenie, ktorého sa malo územiu Rusínov dostať. Kontrastoval s ním plán na centralizáciu jadra republiky, ktorá sa mala deliť na kraje riadené krajským náčelníkom, pričom krajské rady, ktoré mu mali pomáhať, mali mať len administratívnu a kontrolnú funkciu.⁶² Dňa 20. mája Komisia pre česko-slovenské záležitosti odporúčala Rade ministrov zahraničných vecí, aby sa memorandum o právnom postavení Rusínov na juh od Karpát, ktoré predložil čs. minister zahraničných vecí, stalo základom vzťahov medzi Československou republikou a Rusínmi. V tom istom čase Beneš odovzdal mierovej konferencii aj nótu s československým programom riešenia národnostnej otázky.⁶³

Československo sa ukázalo voči požiadavkám veľmocí týkajúcich sa menšín ústretovejšie ako Poľsko a Rumunsko. Na 10. schôdzi Komisie pre nové štáty a menšiny, ktorá sa konala 20. mája 1919 na Quai d'Orsay, Philippe Berthelot prečítal Benešovu nótu o národnostnom usporiadaní Československej republiky. Hneď v prvom článku sa uvádzalo, že čs. vláda hodlá usporiadať štát na základe národných práv a švajčiarskych konštitučných zásad, rešpektujúc zároveň špecifické české podmienky. V ďalších sa sľubovalo zavedenie všeobecného volebného práva, pomerné zastúpenie národností v parlamente a slobodné používanie iných jazykov v školstve, administratíve aj na súdoch. V ôsmom článku stálo, že oficiálnym jazykom bude čeština, v zahraničí bude štát známy ako česko-

61 KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. In Československá historická ročenka 1997, s. 66; Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris (AMAE), Commission des affaires tchéco-slovaques, Procès verbal No 12, Séance du 15 mai 1919, s. 104-107.

62 *La Paix de Versailles 10 1932*, s. 71-73.

63 DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František (ed.) *Dokumenty československé zahraniční politiky. A/2/1. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR, 2001, s. 324, dokument 204.

-slovenský, v praxi však nemčina bude druhým rovnoprávnym jazykom krajiny. Čs. vláda totiž chce v každodennom živote vyhovieť svojmu obyvateľstvu, a preto zavedie podobný liberálny režim ako Švajčiarsko.⁶⁴

Členovia komisie konštatovali, že prísluby idú ďalej, ako vôbec môžu od Československa žiadať.⁶⁵ V stanovisku Komisie pre nové štáty a menšiny sa uvádzalo, že najzávažnejším problémom pre Československo bude približne trojmiliónová nemecká menšina. Nemci v Čechách mali do roku 1918 privilegované postavenie a dominantný vplyv v štáte, bolo to vysoko rozvinuté a schopné obyvateľstvo, nie bez agresívnych prejavov. „*Je jasné*“, konštatovala správa komisie, že „*prosperita a možno aj existencia nového štátu bude závisieť od toho, či sa mu podarí integrovať Nemcov ako ochotných občanov.*“ Písalo sa v nej aj to, že riešenie tejto obrovskej úlohy má dosah na konštitučný charakter štátu a množstvo jeho inštitúcií, a bolo preto lepšie „*ponechať ho na samotných Čechov*“. So zreteľom na Benešove sľuby o liberálnom prístupe k menšinám a nemeckej menšine zvlášť sa komisia rozhodla nevenovať zvláštnu pozornosť tejto najvplyvnejšej a najorganizovanejšej československej menšine, ale uspokojiť sa len s najvšeobecnejšími zásadami, ktoré Československo bezpochyby prijme bez akýchkoľvek výhrad.⁶⁶ Pokiaľ išlo o autonómiu Rusínov, „*Komisia sa vo svojom návrhu klauzúl úzko pridržiavala návrhov a do značnej miery aj aktuálnych slov pána Beneša; v niektorých prípadoch sú však až priveľmi detailné a komisia myslí, že nie je potrebné ani želatelné zmluvne zaväzovať Česko-Slovenský štát až do presných detailov.*“⁶⁷

Výsledkom práce komisie, ktorá zasadala do septembra 1919, boli jednak návrhy na články o ochrane menšín v mierovej zmluve s Nemeckom, Rakúskom a Bulharskom, jednak príprava tzv. minoritných zmlúv s Poľskom (podpísaná 28. júna 1919 vo Versailles), s Československom (podpísaná v Saint-Germain-en-Laye 10. septembra 1919), s Kráľovstvom SHS (akceptovalo ju deklaráciou 5. decembra 1919), s Rumunskom (podpísaná v Paríži 9. decembra 1919) a s Gréckom (podpísaná v Sèvres 10. augusta 1920), ktoré tvorili základ medzinárodnej ochrany menšín po prvej svetovej vojne. Materiály 64 zasadnutí komisie boli publikované.⁶⁸

V mierovej zmluve medzi spojeneckými a združenými mocnosťami a Rakúskom podpísanej 10. septembra 1919 v Saint-Germain-en-Laye sa Československo v článku 57 zaviazalo, že prijme vo zvláštnej zmluve ustanovenia o ochrane záujmov tých obyvateľov krajiny, ktorí sa od ostatných líšia rasou, jazykom a vyznaním. Na základe tohto záväzku bola vypracovaná zvláštna zmluva medzi hlavnými spojeneckými a združenými mocnosťami a Československom podpísaná zároveň so Saint-germainskou mierovou zmluvou, ktorá podrobnejšie rozvádzala

64 MILLER 1925, s. 6-70; Pozri tiež KUBU, Eduard. Cíle a handicapy politiky Edvarda Beneše ve Společnosti národů. In BENEŠ – KOVÁČ – LEMBERG 2006, s. 58-62.

65 FERENČUHOVÁ 2006, s. 90-91.

66 Annex (B) to eleventh meeting Report No.3, Czecho-Slovakia, In *La Paix de Versailles 10*, 1932, s. 123.

67 Tamže, s. 123.

68 Tamže.

všeobecné ustanovenia mierovej zmluvy s Rakúskom týkajúce sa ČSR, jej povinností ako nástupníckeho štátu vrátane záväzkov voči vlastnému menšinovému obyvateľstvu. Obidve zmluvy v plnom rozsahu prevzal československý právny poriadok zákonmi 507 a 508 Zb. z. a n. z 31. decembra 1921.⁶⁹

V jej preambule sa konštatovalo, že „*spojenie, ktoré bolo predtým medzi starým kráľovstvom českým, markrabstvom moravským a vojvodstvom sliezkym na jednej a ďalšími územiami bývalého mocnárstva rakúsko-uhorského na druhej strane navždy úplne prestalo [...], že národy Čiech, Moravy a časti Sliezska, ako aj národy Slovenska sa z vlastnej vôle rozhodli spojiť a aj sa spojili trvalým spôsobom za tým účelom, aby utvorili jednotný, zvrchovaný a samostatný štát zvaný Československá republika, ku ktorým sa pripojili aj národy Rusi [vo francúzskom origináli „Ruthénie“] na juh od Karpát“.*⁷⁰

V zmluve bol uplatnený historický princíp, vôľa národov – čiže sebaurčovacie právo, a tiež potvrdenie uznania republiky ako už existujúceho suverénneho štátu zo strany víťazných veľmocí. Ďalšie články tejto zmluvy obsahovali záruky rovnakého zaobchádzania so všetkými občanmi štátu bez rozdielu rasy (národnosti), náboženstva a jazyka. Československo sa zaviazalo v prvom článku, že „*ustanovenia obsiahnuté v článku 2 až 8 tejto hlavy budú uznané za základné zákony, že žiadny zákon, žiadne nariadenie, ani žiadny úkon úradný proti nim nebude mať moc“.*⁷¹ Zaručilo právo na život, na osobnú slobodu a tiež slobodu vyznania pre všetkých svojich občanov bez rozdielu pôvodu, národnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Ďalšie záväzky sa týkali štátneho občianstva: občanmi ČSR sa mali stať bez akýchkoľvek formalít všetci nemeckí, rakúski a uhorskí štátni príslušníci žijúci v čase uvedenia zmluvy do platnosti na územiach, ktoré pripadli Československu. Títo však mali dostať právo opcie, ktoré mohli využiť do dvoch rokov od uvedenia zmluvy do platnosti; v takom prípade sa mali presťahovať do 12 mesiacov do krajiny, ktorú si zvolili, pričom si mohli v pôvodnej krajine ponechať nehnuteľný majetok a vziať so sebou všetky hnutelnosti. Československý návrh, aby sa v zmluve výslovne uviedlo, že s majetkom budú môcť nakladať „*za rovnakých podmienok ako československí štátni príslušníci“*, Komisia pre nové štáty a menšiny odmietla ako nepotrebný. Článok štyri stanovil, že ak sa niekto narodil na československom území, stačilo to na získanie štátneho občianstva v tom prípade, ak dotýčny nemal občianstvo inej krajiny. Československo malo pripomienky aj k týmto zásadám a dosiahlo niektoré upresnenia a obmedzenia záväzkov týkajúcich sa štátneho občianstva, ich väzbu na bydlisko či domovské právo.⁷² Bez výhrad sa zaviazalo rešpektovať v teórii i v praxi rovnosť každého občana pred zákonom, rovnaké poskytovanie občianskych aj politických práv a rovnakú šancu na uplatnenie bez zreteľa na pôvod (rasu,

69 MOSNÝ, Peter. *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2001, s. 17-18.

70 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, částka 134, vydáno 31. prosince 1921, s. 2301. V českém úradnom preklade uverejnenom až po prijatí Ústavy ČSR sa na rozdiel od originálneho textu uvádza názov republiky jedným slovom, bez spojovníka.

71 Článok 1 zákona č. 508/1921 *Zbierky zákonov a nariadení*.

72 Podrobná právna analýza por. MOSNÝ 2001, s. 19-20.

národnosť), náboženstvo či jazyk. Československým občanom, ktorí patrili k rasovým, náboženským alebo jazykovým menšinám, sa zaručovalo rovnaké právo ako iným československým občanom zakladať, riadiť a kontrolovať na vlastné náklady charitatívne, náboženské a sociálne inštitúcie a školy a slobodne v nich používať vlastný jazyk a praktizovať svoje náboženstvo. Zvláštne články zmluvy sa týkali menšinových jazykov a zakazovali obmedzovať ich používanie v osobnom živote a v obchode, pri náboženských úkonoch, v tlači, publikáciách a na verejných zhromaždeniach. Pred súdom sa príslušníkom menšín zaručovalo právo používať svoj jazyk v písomnom aj ústnom prejave. Článok deväť sa vzťahoval na mestá a okresy, kde žili početní občania, hovoriaci iným jazykom ako česko-slovenským. V tom prípade im zmluva zaručovala školy s vlastným vyučovacím jazykom, vláda však mala právo nariadiť v nich povinné vyučovanie češtiny. Menšiny mali právo využívať v proporčnej miere verejné (štátne či lokálne) fondy vo svoj prospech na vzdelávanie, cirkevné účely alebo dobročinnosť. Druhá kapitola začínala článkami 10 – 13, venovaným autonómnemu štatútu Podkarpatskej Rusi, a posledný 14. článok zmluvy stanovil, že záruky, týkajúce sa osôb patriacich k rasovým, náboženským a jazykovým menšinám, predstavujú záväzky medzinárodného záujmu, ktoré bude garantovať Spoločnosť národov. Nebudú sa môcť meniť bez súhlasu väčšiny Rady Spoločnosti národov. Československo v ňom vyjadrilo súhlas s tým, že každý člen Rady bude mať právo oznámiť Spoločnosti národov porušenie (infración) alebo nebezpečenstvo porušenia prijatých záväzkov, a s tým, že Rada bude ďalej postupovať podľa vlastného uváženia a podľa okolností vyberie vhodné a efektívne prostriedky ďalšieho postupu. Prípadný spor bol považovaný za spor medzinárodného charakteru a mohol byť predložený na posúdenie Stáleho súdu medzinárodného práva podľa článku 14 Paktu Spoločnosti národov.

Československo bez väčších námietok začlenilo svoje záväzky do ústavy. Na rozdiel od terminológie Spoločnosti národov šiesta hlava ústavy uzákonila ochranu „národných“, náboženských a rasových menšín a navyše podľa článku 134 „akýkoľvek spôsob násilného odnárodňovania je nedovolený“, pričom nezachovávanie tejto zásady môže zákon prehlásiť za konanie trestné.⁷³ Československá ústava v súlade s tradičným stredoeurópskym chápaním stotožnila národnosť s jazykom, nemenovala výslovne jazykové menšiny, ale zahrnula ich do pojmu „národných menšín“.

Systém ochrany národnostných menšín prešiel po podpísaní mierových zmlúv ďalším vývojom v každodennej praxi na pôde Spoločnosti národov. Táto sa podujala garantovať v prvom rade ochranu osôb patriacich k „rasovým, náboženským a jazykovým menšinám“ v nových alebo podstatne zväčšených štátoch stredno-východnej Európy. V oficiálnych dokumentoch Spoločnosti národov sa nepoužíval dnes zaužívaný anglický termín „national minority“ či francúzsky „minorité nationale“.

73 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, 2, Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 116, dokument 194.

Ešte pred ratifikáciou zmlúv s menšinovými záväzkami a uplatnením ich garantovania zo strany Spoločnosti národov začali prichádzať do Ženevy telegramy, listy aj objemné publikácie so sťažnosťami na postavenie menšín v nových štátoch. Početné dokumenty, ktoré prichádzali do menšinovej sekcie sekretariátu Spoločnosti národov jasne ilustrovali závažnosť zmien, ktoré sa obyvateľstva silno a osobne dotýkali. Najzávažnejšie boli sociálne problémy späté so stratou existenčných istôt určitých skupín obyvateľstva. V Československu súviseli najmä s rozsiahlou agrárnou reformou. Množstvo ľudí aj z Československa sa Spoločnosti národov sťažovalo, že po rozpade habsburskej monarchie im ani jeden z nástupníckych štátov nechcel z rôznych administratívnych dôvodov priznať štátne občianstvo. Pridávali sa k tomu existenčné problémy súvisiace s neplatením starobných a invalidných dôchodkov. Ani jedna z petícií, ktoré na tieto okolnosti upozorňovali, nebola na sekretariáte Spoločnosti národov odložená bez zodpovedajúcej právnej analýzy či postup vlády nebol v rozpore s menšinovými záväzkami. Pritom účelom nebol postih, ale hľadanie riešení s tým cieľom, aby sa situácia nových štátov v súvislosti s existenciou menšín nevyostrila. Od jesene 1920 sa sťažnosti v súlade s uznesením Rady Spoločnosti národov považovali za petíciu s informačnou hodnotou, čiže nie za súdnu „žalobu“, čo často nechápali právnici vlád so záväzkami, ale ani tí, na ktorých sa obracali menšinoví petenti. Rozhodnutie o ďalšom postupe zostávalo v kompetencii členov Rady, menšinová sekcia sekretariátu však zohrávala dôležitú úlohu pri zhromažďovaní, analýze a vyhodnocovaní materiálov a tiež v styku s vládami štátov s menšinovými záväzkami. Vykonávala akúsi poradenskú službu už na začiatku legislatívneho procesu v nástupníckych štátoch, pri príprave zákonov týkajúcich sa štátneho občianstva, školstva, používania jazykov, agrárnej reformy a podobne. Skúmala nielen na základe menšinových petícií, ale aj novinových správ a informácií, ktoré si vyžiadala od vlád, či pripravované zákony nie sú v rozpore s ich menšinovými záväzkami. Aj prácu právnych expertov v menšinovej sekcii (Erik Colban, Pablo de Azcárate a iní) môžeme priradiť k humanitárnemu a transnárodnému obratu – precitnutiu – počas vystupovania z prvej svetovej vojny. O iných písali napríklad Dzovinar Kévonian či Jean-Michel Guieu, alebo Bruno Cabanès.⁷⁴

Problematické zostáva uplatňovanie ochrany menšín v 30. rokoch 20. storočia, keď sa Spoločnosť národov nedokázala rozhodne postaviť proti tým štátom, ktoré už od roku 1933 diskriminovali židovskú menšinu, najmä po prevzatí politickej moci v Nemecku nacistami. Franz Bernheim, ktorý našiel útočisko pred prenasledovaním v Prahe, podal 12. mája 1933 v Spoločnosti národov petíciu, ktorá obsahovala závažné fakty o porušovaní občianskych práv, diskriminácii a ohrození rasovej menšiny v Nemecku. Československo a Poľsko sa vtedy spoločne pokúsili uplatniť na pôde Spoločnosti národov štvrtú rezolúciu Rady Spoločnosti národov z roku 1922, podľa ktorej mali všetky štáty rešpektovať práva

74 CABANES, Bruno. *The Great War and the Origins of Humanitarianism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014; KEVONIAN, Dzovinar. Les juristes, la protection des minorités et l'internalisation des droits de l'homme. In *Relations internationales*, 149, 1, 2012, s. 57-22; GUIEU, Jean-Michel. Les juristes français, la Société des Nations et l'Europe. In BARIÉTY, Jacques (ed.) *Aristide Briand, la Société des Nations et l'Europe, 1919 - 1932*. Strasbourg : Presses universitaires, 2007, s. 185-199.

príslušníkov menšín aspoň na úrovni všeobecných zásad rovnakého zaobchádzania a nediskriminácie. Prijatie rezolúcie valného zhromaždenia zablokovalo Nemecko aj Taliansko, ktoré čoskoro Spoločnosť národov opustili.⁷⁵

Prežívanie posledných dní po prvej svetovej vojne na Slovensku, v Českých krajinách či vo Francúzsku bolo odlišné. Na Slovensku neistota pretrvávala dlho, nenájdeme tu jednoznačných víťazov a porazených, vinníkov a nevinných. Z národného hľadiska môžeme chápať vznik Československej republiky ako oslobodenie a cestu k demokracii pre všetkých, aj pre príslušníkov menšín. Zo sociálneho hľadiska život ostal ťažký. Generácia tých, čo sa narodili niekoľko rokov po ukončení druhej svetovej vojny, vníma posledných sto rokov ako súčasnosť aj preto, že posledné dni prvej i druhej vojny im sprostredkovali priamo rodičia a starí rodičia, bolo by ich teda treba skúmať v rovine pamäti a zabúdania, pripomínania či zakrývania niektorých stránok histórie. V dedinských kronikách a rodinných spomienkach zalovili niektorí autori beletrie až po dlhých rokoch. Rôzne postavy románu Alfonza Bednára *Hromový zub* si nevdojak pripomínajú „rabovačky“ a bezprostredné odvety za ne. „*Ponáhľala sa, myslela na hrubý orechový konár. (Dubovania ešte spomínajú, ako sa bála toho orecha. Od rabovačiek ju desil najmä spodný hrubý konár, plúca a srdce jej zasekoval strachom)*“: [...] „*Karácsonyi pomaly zašiel za Hasalov orech, zastal, sedel v aute a díval sa na spodný, najhrubší konár. Tu vraj viseli ôsmi, pomyslel si. Šiesti len tak naslepo, dvaja naostro – koho sa opýtať, kto? Vojna má veľmo hrubý, veľmo dlhý chvost*“.⁷⁶ Tiene dvoch obesených bez súdu nezmiznú z pamäti dediny ani potom, keď sa jej obyvatelia rozhodnú tristoročný orech, na ktorom sa tak stalo, zoťat' a vyklčovať aj s koreňmi.

75 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Silné a slabé stránky medzinárodnej ochrany menšín: od Spoločnosti národov k Európskej únii. In ŠRAJEROVÁ, Olga (ed.) *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*. Opava : Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě, Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při Evropském informačním středisku UK v Praze, 2001, s. 47-63.

76 BEDNÁR, Alfonz. *Hromový zub*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1964.

Cituj:

FERENČUHOVÁ, Bohumila. Vystúpenie z Veľkej vojny prostredníctvom práva. Československo, jeho menšiny a ich ochrana v Spoločnosti národov. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 50-73. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.
 Oddelenie novších dejín
 Historický ústav SAV,
 P. O. Box 198,
 Klemensova 19,
 814 99 Bratislava
histfere@savba.sk

Vystúpenia z druhej svetovej vojny

Robert Frank

Abstract:

FRANK, Robert: Exiting World War II.

In his study the author deals with the exiting World War II from several viewpoints. First he analyses the heritage from the exiting World War I, that is those efforts which did not succeed after 1918, but became an inspiration for the post-1945 period, such as the international influence of the United States, the international justice system, the foundation of the UN and European integration. In the second part he focuses on the specifics of the exiting World War II such as the occupation, brutality and the global dimension. To conclude, he puts the exiting World War II into the context of the whole of the duration of the Cold War. Both of the conflicts which preceded and succeeded World War II thus significantly affected its complicated exiting.

Keywords: exiting wars, First World War, World War II, Cold War, European integration

Pojem „vystúpení z vojny“ vypracovali historici za posledných dvanásť rokov, najmä historici prvej svetovej vojny, medzi ktorých patrí Stéphane Audoin-Rouzeau. Neobmedzuje sa na bývalé „povojnové obdobie“ ani na „následky vojny“, klasické pojmy, ktoré odkazujú na statický prístup k „dôsledkom konfliktov“ z demografického, hospodárskeho, sociálneho, politického a geopolitického hľadiska. Ide o dynamickejšie „*pochopenie procesu demobilizácie spoločností, armád, štátov a hospodárstiev*“, analyzovanie konkrétneho spôsobu, akým civilné a vojenské obyvateľstvo prežíva prechod od vojnového k mierovému stavu,¹ opísanie spôsobu, akým spoločnosti vnímajú sociálne, kultúrne, hospodárske, politické, medzinárodné zmeny spôsobené vojnou, ktorá sa skončila. Treba si uvedomiť, že vnímanie týchto zmien zas môže pozmeniť ich dosah. Je tiež potrebné zmerať rozsah a trvanie stôp po vojne – fyzických, morálnych a pamäťových.

Každý konflikt tak má viacero druhov „vystúpení“, ktorých chronológia je premenlivá. Zvlášť to platí pre druhú svetovú vojnu. Vystúpenia z nej môžeme postupne datovať od roku 1945 do 90. rokov, dokonca až po roku 2000. O niektorých z nich sa „premýšľalo“ počas samotného konfliktu po zohľadnení skúseností z predchádzajúcej vojny. Iné sú vo vzťahu k tejto skúsenosti z rokov 1914 – 1918 autonómne. Ďalšie sú napokon narušené, či dokonca oneskorené vplyvom neskoršieho svetového vývoja, ktorý bol poznačený najmä novým typom vojny, studenou vojnou. To je jedna z typických črt vystúpení z druhej svetovej vojny: sú situované medzi dvoma konfliktmi a vplýva na ne tiež vojny 1914 – 1918, pričom zároveň sa prekrývajú so začiatkom americko-sovietskej konfrontácie.

¹ FLATEAU, Cosima. Les sorties de guerre. Une introduction. In *Les Cahiers Sirice*, 2016/3, č. 17.

Tieň rokov 1914 – 1924

Vystúpenie z druhej svetovej vojny je v mnohých ohľadoch vystúpením z prvej svetovej vojny, akoby problémy spôsobené vystúpením zo zrážky z rokov 1914 – 1918 boli zle vyriešené alebo boli v rokoch 1931 – 1943 spochybnené a riešenie našli vo vyústení konfliktu 1939 – 1945 (alebo 1937 – 1945, ak chronológiu stanovíme podľa Ázie, a nie podľa Európy). Na toto vystúpenie z vojny sa nazerá na základe ponaučení z rokov 1914 – 1918 a 1919 – 1920.

Nemožnosť návratu k impériám a nové víťazstvo národných štátov

Vojnový nacionalizmus talianskeho fašizmu a nemeckého nacizmu bol síce katastrofický, no myšlienka „národa“ nie je po ukončení konfliktu spochybnená. Tretia ríša so svojou zločinnou a krvavou expanziou potvrdila zlý obraz impérií. Deštrukcia Hitlerovej „novej Európy“ sa tiež vo veľkej miere diala prostredníctvom obnovenia štátov vytvorených alebo znovuvytvorených v rokoch 1918 – 1920 a prostredníctvom potvrdzovania konca impérií v Európe. Dochádzalo však k určitým úpravám. Poľsko stratilo svoje východné regióny obývané najmä Nepoliakmi v prospech ZSSR a jeho Bieloruskej a Ukrajinskej republiky; kompenzáciu získalo na západe v Sliezske a Pomoransku na úkor Nemecka. Boli obnovené zmiešané štáty vzniknuté po prvom svetovom konflikte, akým je Československo, ktoré stratilo Podkarpatskú Rus, a Juhoslávia. Tá sa zmietala v občianskej vojne: Mihailovič, srbský monarchista a nacionalista, ktorý chcel z tejto krajiny urobiť „Veľké Srbsko“, prehral a bol popravený na príkaz Tita, komunistu chorvátskeho a slovinského pôvodu, ktorý mal, naopak, v pláne federálnu republiku vyváženejšiu než medzivojnové kráľovstvo, v ktorom mali Srbi hegemoniu.

Zmluvy z rokov 1919 – 1920 vytvorili nové štáty, no nevyriešili otázku národnostných menšín. V roku 1914 žilo v Európe 60 miliónov obyvateľov pod nadvládou určitej ríše a väčšiny, s ktorou sa nestotožňovali alebo mali problém sa s ňou stotožniť. V roku 1920 malo 30 miliónov obyvateľov napriek koncu impérií a uplatňovaniu národnostného princípu s cieľom zmeniť európsku geopolitickú konfiguráciu stále postavenie „národnostnej menšiny“. Po roku 1945 došlo k pokusom vyriešiť problém hromadným presťahovaním obyvateľstva: východní Poľiaci boli z území anektovaných ZSSR vytlačení na západ do nového Poľska; milióny Nemcov pochádzajúcich z území pričlenených k Poľsku boli vytlačení do Nemecka rovnako ako sudetskí Nemci, ktorí opustili Čechy.²

Váha nemeckej otázky

Čo urobiť s Nemeckom? Historik Jacques Bainville zahorúca opisoval situáciu po prvom svetovom konflikte a tvrdil, že víťazi sa dopustili veľkej chyby tým, že zastavili nepriateľstvo príliš skoro, že nepočúvali maršala Focha, ktorý chcel prekročiť Rýn a tiahnuť na Berlín, aby bolo víťazstvo úplné a nesporné. Rovnako písal, že bolo veľmi slabou stránkou Versailleskej zmluvy z roku 1919, ktorá

² Po prvej svetovej vojne bol jediným príkladom hromadného presťahovania obyvateľstva presun Grékov z Malej Ázie po grécko-tureckej vojne, po ktorom nasledovala výmena medzi Grékmi a Turkami stanovená Lausanskou zmluvou z roku 1923.

bola výsledkom kompromisu medzi víťazmi, to, že „*nebola dostatočne tvrdá v tom, v čom bola tvrdá, a nebola dostatočne mierna v tom, v čom bola mierna*“. Jej tvrdosť ponížovala Nemcov a hrozilo, že ich bude udržiavať v duchu odplaty; a jej miernosť im dávala prostriedky na odplatu, keby o ňu mali záujem. To napokon spôsobilo znepokojenie Francúzov, ktorí požadovali striktné uplatňovanie zmlúv a dlho aj úplné splatenie reparácií. V rokoch 1943 až 1946 sa Spojenci pustili presne opačnou cestou: na začiatku chceli byť extrémne tvrdí, aj keby mali neskôr svoje pozície zmierniť. Na konferencii v Casablance v januári 1943 Američania a Briti rozhodli, že vojna sa môže skončiť len bezpodmienečnou kapituláciou Hitlerovho režimu, s čím Sovietski súhlasili. Spojenci chápali ponaučenie z roku 1919: nacistickému Nemecku treba dať pocítiť, že je porazené, preto boli na začiatku stanovené mimoriadne tvrdé podmienky: úplná okupácia, významná strata území, reparácie najmä v prospech ZSSR. Počas „vystúpenia z vojny“ a v prospech začínajúcej studenej vojny sa však západní okupanti ukázali byť zhovievavejší, keď uprednostnili rekonštrukciu svojich okupačných zón, ako aj vytvorenie demokratickej Nemeckej spolkovej republiky, z ktorej urobili svojho spojenca.

Váha Spojených štátov pri vystúpení z vojny

Spojené štáty po dvoch svetových konfliktoch výrazne posilnili svoju moc, vplyv a schopnosť rozhodovať. Po prvej vojne, od roku 1920, sa relatívne stiahli z medzinárodnej scény. Neboli členmi Spoločnosti národov napriek tomu, že ich prezident Woodrow Wilson ju navrhol a podporoval: nepodarilo sa mu dosiahnuť, aby Kongres ratifikoval mierové zmluvy obsahujúce články, ktorými bola Spoločnosť národov vytvorená. V postavení najsilnejšej svetovej veľmoci odmietali hrať túto úlohu Veľkého, a ako povedal minister zahraničných vecí Charles Evans Hughes v roku 1922, neboli ochotné niesť „*bremeno svetového diania*“.³ Prispeli tak k destabilizácii medzinárodného systému v medzivojnovom období a vytvorili v ňom trhlinu, ktorú využil Hitler.

Američania sa po roku 1945, opäť na základe ponaučenia z vystúpenia z prvej vojny, tentoraz rozhodli zostať v popredí diania a podieľať sa na regulovaní medzinárodných vzťahov. Franklin Roosevelt urobil všetko preto, aby Kongres akceptoval jeho projekt Organizácie spojených národov. Krajina prijala úlohu prvej svetovej veľmoci o to viac, že sa rýchlo profilovalo napätie vo vzťahu so sovietskym spojencom z obavy, žeby mohol ovládnuť Európu, a z presvedčenia, že je potrebné „kročiť“ jeho expanzívne sklony. Z tohto pohľadu je slávny prejav ministra zahraničných vecí Georgea Marshalla z 5. júna 1947 presným opakom prejavu Charlesa Evansa Hughesa z roku 1922.⁴

Váha práva: Spoločnosť národov, OSN a medzinárodná justícia

Počas vystupovaní z oboch vojen sa víťazi usilovali, aby bolo právo a spravodlivosť ústredným bodom medzinárodných vzťahov s cieľom zachovať mier. Spoločnosť

3 Prejav republikánskeho ministra zahraničných vecí Charlesa Evansa Hughesa v Newhavene (Connecticut) 29. decembra 1922.

4 Prejav demokratickeho ministra zahraničných vecí Georgea Marshalla na Harvarde 5. júna 1947.

národov bola bez Spojených štátov napriek niekoľkým krátkodobým úspechom príliš slabá na to, aby mala trvalý úspech. Po roku 1945 sa zdalo, že OSN na tom nebola lepšie: čoskoro bola zablokovaná v dôsledku súperenia dvoch veľmocí. Stále však existovala, bola referenciou v mnohých oblastiach medzinárodného práva a javila sa byť platformou na vyjadrenie „globálneho názoru“, či dokonca „medzinárodnej legitimacy“, ktorú priznávala (1991) alebo nepriznávala (2003) vojenským zásahom proti diktátorovi ohrozujúcemu mier.

Vítazi chceli aj „spravodlivosť“ pre „zodpovedných“ alebo „vojnových zločincov“. Po prvom svetovom konflikte sa im nepodarilo zorganizovať proces proti Viliamovi II. napriek tomu, že bol upravený v článku 227 Versailleskej zmluvy, lebo Holandsko, do ktorého utiekol, ho odmietlo vydať. V každom prípade by konfigurácia vtedajšieho práva komplikovala súdne stíhanie cisára. Potom bolo niekoľko nemeckých vojakov postavených pred súd na základe článku 228 tej istej zmluvy „pre skutky v rozpore s vojnovými zákonmi a zvyklosťami“: z procesu, ktorý sa začal pred vrchným ríšskym súdom v Lipsku v máji 1921, sa stala fraška. Po druhej svetovej vojne to bolo úplne inak. V norimberskom procese (1945 – 1946) súdili vysokých nacistických hodnostárov, ktorí boli postavení pred medzinárodný súd ustanovený víťazmi nielen za zločiny proti mieru a vojnové zločiny, ale aj za „zločiny proti ľudskosti“ definované a spresnené v priebehu procesu, čo znamenalo začiatok novej právnej éry a posilnenie medzinárodného práva. Tokijský proces (1946 – 1948), v ktorom súdili vysokých japonských vojenských veliteľov, mal menší dosah možno preto, že cisár Hiro Hito, ktorého chceli Američania ochrániť, doň nebol zahrnutý: ušetriť cisára znamenalo ušetriť japonský ľud; Japonsko sa v dôsledku toho nepustilo do skutočného morálneho prehodnocovania, ktoré Nemci boli ochotní uskutočniť. Predsa sa však začala nová právna éra. OSN svojimi rezolúciami 94, 95 a 96 z 11. decembra 1946 potvrdila norimberské a tokijské princípy, pričom zároveň spresnila definíciu jedného zo zločinov proti ľudskosti a použila nové slovo, ktoré krátko predtým vytvoril Lemkin, „genocída“: „*odopretie práva na existenciu celým skupinám osôb rovnako ako zabitie je odopretie práva na existenciu jednotlivcov*“.⁵ Následne rezolúcia 260 A (III) schválená 9. decembra 1948, v predvečer prijatia Všeobecnej deklarácie ľudských práv, stanovila vytvorenie Medzinárodného trestného súdu, ktorý má súdiť osoby obžalované z genocídy. Tento MTS uvidel svetlo sveta až v roku 1998. Vystúpením z druhej svetovej vojny sa však otvorilo pole možností a začala sa revolúcia v medzinárodnom práve: mohlo vyjsť zo svojho štátneho a medzištátneho rámca a stať sa nadnárodným a celosvetovým, keď išlo o stíhanie extrémnych trestných činov.

V oblasti medzinárodného humanitárneho práva boli pokroky dosiahnuté vytvorením Červeného kríža a Ženevskej konvencie z roku 1864 a následne Ženevskej konvencie z roku 1906 na návrh Haagskej konferencie z roku 1899 zablokované Veľkou vojnou. Po vystúpení z nej sa zdalo, že situácia bola na mŕtvom bode s výnimkou Ženevskej konvencie o osude zajatcov z roku 1926. Po skúsenosti z druhej svetovej vojny dochádzalo k jednoznačnému pokroku *ius in bello*:

5 PRATT, Valéry. Juger la guerre : Nuremberg et la restauration de l'état de droit mondial. In AGLAN, Alya – FRANK, Robert (ed.) 1937 – 1947. *La guerre-monde, 2*. Paris : Gallimard, 2015.

Ženevské konvencie z 12. augusta 1949 išli omnoho ďalej v oblasti osudu ranených, zaobchádzania so zajatcami a ochrany civilného obyvateľstva.

Váha štátu, váha sociálnej otázky, nový sociálny štát

Dva svetové konflikty zmenili štát v Európe a Amerike a jeho vzťah k hospodárstvu, ako aj k spoločnosti. Zasahovanie štátu do hospodárskych a sociálnych záležitostí sa výrazne posilnilo. Liberálne krédo *laissez-faire* a *laissez passer* (nechajte podnikaniu voľný priebeh) muselo urobiť ústupky realite vyplývajúcej z požiadaviek na mobilizáciu ľudí, zdrojov, zariadení, zbraní, duší a myslí.

Bol tu však jeden rozdiel. V 20. rokoch európske krajiny nemali ďaleko od prijatia sloganu, ktorý republikánska strana použila v Spojených štátoch: *Return to normalcy!*⁶ A tento návrat k normálnosti bol najmä návratom k hospodárskemu liberalizmu bez bŕzd, bez regulácie, čo bezpochyby prispelo k prasknutiu finančnej bubliny a krachu Wall Street v októbri 1929, z čoho vyplynula svetová recesia v 30. rokoch. V dôsledku nej osoby s rozhodovacou právomocou pripustili viac štátnych zásahov do hospodárstva: *New Deal* Franklina D. Roosevelta; britská politika opätovného ozbrojovania; hospodárska, sociálna politika a politika národnej obrany Ľudového frontu; Keynesove nové myšlienky; pričom nepočítam skúsenosti so štátnymi zásahmi vo fašistickom Taliansku a nacistickom Nemecku.

S obnovením mieru po roku 1945 už prinajmenšom v Európe neexistoval tento reflex „návratu k normálnosti“ a návratu k čistému hospodárskemu liberalizmu. To bolo očividné vo východnej Európe, kde bol nastolený komunizmus. Platilo to však aj v liberálnej, demokratickej a kapitalistickej západnej Európe, ktorú prenasledoval strašiak roku 1929. Prevládli keynesiánske myšlienky. Prax išla niekedy ešte ďalej so znárodňovaním vo Veľkej Británii a vo Francúzsku. Robilo sa všetko preto, aby „vystúpenie z vojny“ nevyústilo do svetovej hospodárskej krízy.

To isté platilo pre sociálnu politiku: štáty si zobrali ponaučenie z vystúpenia z prvej svetovej vojny. V tomto ohľade bol zaujímavý britský prípad. Aby vláda Lloyd Georgea udržala morálku na fronte a v zázemí počas Veľkej vojny, prisľúbila, že po víťazstve prijme reformy v prospech najchudobnejších. Keďže v 20. rokoch tieto sľuby neboli splnené, v rokoch 1939 až 1945 vládla v krajine ostražitosť a nedôvera. Vo Veľkej Británii sa vojna veľmi rýchlo začala nazývať *the people's war*, akoby bolo potrebné, aby „ľud“ po jej ukončení mal dobrú spomienku na vodcov. Nečudo, že Beveridgeova správa o sociálnom zabezpečení mala v roku 1942 taký úspech. Rovnako nečudo, že Winston Churchill, otec víťazstva, napriek svojej obrovskej popularite prehral vo voľbách v júli 1945 proti labouristom: muž vojny sa nejavil ako muž, ktorý by v danej situácii dokázal reagovať na túžby mierovej spoločnosti, vyvodit' dôsledky z tejto *people's war* a nedopustiť sa chýb 20. rokov. *Labour Party* po roku 1945 skutočne posilní *Welfare State*. To isté platí pre Francúzsko, kde dočasná vláda Francúzskej republiky pod vedením generála de Gaullea prijala mnohé myšlienky programu Národnej rady odboja, okrem iného

6 Prejav republikánskeho kandidáta na prezidenta Spojených štátov Warrena G. Hardinga 14. mája 1920.

myšlienku vytvorenia sociálnej poisťovne. Vystúpenie z vojny prinieslo mnohé sociálne zmeny aj inde v Európe: agrárne reformy vo východnej Európe spôsobia zánik veľkostatkov a stáročných spoločenských tried, ktoré s nimi boli spojené: *junker* vo východnom Nemecku a *magnáti* v Maďarsku.

Vystúpenie z vojny prostredníctvom európskej jednoty (20. roky a 40. – 50. roky)

Vystúpenia z dvoch vojen urobili z európskej jednoty aktuálnu tému. Prvé vystúpenie vojny bolo zásadné, lebo transformovalo starú „myšlienku Európy“ vyhradenú niekoľkým zriedkavým básnikom, prorokom a politikom na nové „európske vedomie“, t. j. na pocit nevyhnutnosti a naliehavosti (už to nie je len „myšlienka v ovzduší“) spoločný pre široké hospodárske, intelektuálne a politické elity. Na tomto základe vznikli prvé „európske hnutia“ so sieťami spájajúcimi podnikateľov, spisovateľov, mužov zo všetkých strán (s výnimkou krajnej pravice a krajnej ľavice). Tento pocit nevyhnutnosti dobre vyjadrila kniha Gastona Riou s naliehavým názvom *Zjednotiť sa, alebo zomrieť*, ktorý spresnil hlavným motívom: ak sa Európa nedokáže zjednotiť, bude druhá svetová vojna. Kniha bola napísaná v roku 1929. Vyústením tohto prvého európskeho vedomia založeného na dvoch naliehavých požiadavkách (mier a odmietanie úpadku Európy) bolo zblíženie medzi Gustavom Stresemannom a Aristidom Briandom, potom prejav Aristida Brianda v Spoločnosti národov 5. septembra 1929 a nakoniec Briandov plán Európskej federálnej únie z mája 1930. Tento plán nemal pokračovanie. A druhá svetová vojna naozaj vypukla.

Je pochopiteľné, že druhé vystúpenie z vojny prinieslo druhé európske vedomie a druhé európske hnutie založené na troch pilieroch, z ktorých dva boli rovnaké ako v 20. rokoch (túžba po mieri a posadnutosť úpadkom), a pridala sa k nim potreba demokracie. Európa, ktorá sa mala vybudovať, musela byť demokratická: zatiaľ čo Briandov plán bol navrhnutý všetkým krajinám kontinentu (okrem ZSSR) vrátane pravicových autoritatívnych režimov a fašistického Talianska, demokracia bola po roku 1945 nevyhnutnou podmienkou vstupu do európskej organizácie, v dôsledku čoho bola európska jednota bez komunistickej Európy neúplná. Po mnohých peripetiách sa budovanie Európy skutočne začalo v roku 1950 so Schumanovou deklaráciou o Európe uhlia a ocele, ktorú akceptovalo šesť krajín. Francúzsko, ktorému sa v predchádzajúcich rokoch nepodarilo dohodnúť s britským spojencom na naštartovaní európskej jednoty, sa nakoniec dohodlo s bývalým nepriateľom, Nemcami, na spustení tejto iniciatívy: z tohto hľadiska bol rok 1950 skutočne jedným z vystúpení z druhej svetovej vojny, či dokonca jedným z vystúpení z oboch svetových vojen súčasne: Schuman a Adenauer uspeli tam, kde Briand a Stresemann nechali dielo vo veľkej miere nedokončené.⁷

⁷ FRANK, Robert – BOSSUAT, Gérard (ed.) *Les identités européennes au XXe siècle : convergences, diversités et solidarités*. Paris : Publications de la Sorbonne, 2004.

Osobitosti vystúpenia z druhej svetovej vojny

Mnohé aspekty vystúpenia alebo vystúpení z druhej svetovej vojny majú črty, ktoré úzko súvisia s priebehom tohto konfliktu.

Ničenie a utrpenie: znovu vybudovať a napraviť

Masa mŕtvych (okolo 60 miliónov, t. j. šesťkrát viac ako v prvej svetovej vojne), padlí v boji, ale aj, čo je nevidanejšie, milióny mŕtvych civilov, rozsah ničivej sily mimoriadne „urbicídnej“ vojny s mestami úplne zdevastovanými bombardovaním, s presťahovaným obyvateľstvom, najmä počas tohto veľkého európskeho malstrómu v roku 1945, bremeno hladu a nedostatku, to bol celý rad utrpení a tráum, ktoré v dovtedy nepoznanej miere poznačili Európu a východnú Áziu. Tieto skutočnosti sú príliš dobre známe na to, aby som ich tu rozvádzať.

Vystúpenie z vojny teda prebiehalo prostredníctvom fázy nápravy hmotných škôd, ktorá trvala prinajmenšom do začiatku 50. rokov. Čas nedostatku bol tiež dosť dlhý: napríklad prídelové lístky boli vo Francúzsku zrušené v roku 1949, vo Veľkej Británii na začiatku 50. rokov. Týmito aspektmi sa zaoberá klasická historiografia „povojnového obdobia“. Problematika „vystúpení z vojny“ sa okrem toho zaujíma o váhu tohto utrpenia a tráum a o spôsob, akým dotknuté osoby vstúpili do mieru. Trvá to určitý čas, a teda datovanie už nie je úplne rovnaké ako datovanie „povojnového obdobia“. Vrátim sa k tomu, keď sa budem zaoberať otázkou spomienok.

Vystúpenie z nemeckej, talianskej a japonskej okupácie a vystúpenie z režimov, ktoré kolaborovali s okupantom

„Okupácia“ bola rozšírenou skutočnosťou v rokoch 1937 – 1945 rovnako ako kolaborácia s okupantom a nastolenie vlád, ktoré boli voči nemu zhovievavé. Okupácia sa skončila niekedy otvorenou občianskou vojnou (Juhoslávia, Čína) alebo často skrytou či len slovnou občianskou vojnou. Súdne a mimosúdne „čistky“ boli jedným z procesov tohto zúčtovania. Aj v tomto prípade dochádzalo k amnestiám odsúdených za „kolaboráciu“ či „zradu“ na začiatku 50. rokov.

S „vystúpením z vojny“ súvisela aj otázka postavenia odbojárov v spoločenskom a politickom živote v momente prechodu do mierového stavu. Mnohí síce mali dôležitú úlohu, „pokrokové“ myšlienky odboja boli síce zohľadnené vo veľkých reformách po roku 1945, nedá sa však povedať, že by sa dostávali k moci. „Hrdinovia“ naháňali strach a návrat k mieru, k normálnosti si vyžadovalo skôr obyčajných mužov vzbudzujúcich dôveru. V západnej Európe znova vstúpili do politiky tradičné strany, často v zmenenej podobe, zatiaľ čo mnohí bývalí odbojáři rezignovali. Na východe často, nie však vždy, vnútorných komunistických „odbojárov“ odsunú nabok alebo „eliminujú“ „ovplyvnení Moskvou“ (aktivisti, ktorí boli počas okupácie svojej krajiny v ZSSR): Gomuľku odsunie Bierut v Poľsku v roku 1948; Rajka „odstráni“ Rákosi v Maďarsku v roku 1949;⁸ v Českosloven-

⁸ Rovnako vo Francúzsku Thorez proti Tillonovi a Martymu v roku 1952. Naopak, v Rumunsku v roku 1952 zvíťazí Gheorghiu-Dej, „odbojár“ uväznený počas vojny, nad židovkou Anou Paukerovou „ovplyvnenou

sku v roku 1952 Gottwald „ovplyvnený Moskvou“ „odstráni“ Clementisa (počas vojny bol v Londýne), ale aj Slánskeho napriek tomu, že aj on bol ovplyvnený Moskvou prinajmenšom do roku 1944, keď sa zúčastňoval na oslobodení Slovenska.

Vystúpenie z druhej svetovej vojny: prvé „brutalizujúce“ vystúpenie?

Po roku 1918 naďalej panovala „kultúra vojny“ a brutalizácia stále vládla mysliam, čo spôsobilo krehkosť demokracií a umožnilo zrod troch totalít – fašizmu, komunizmu a nacizmu.⁹ U istého Ernsta Jüngera dokonca pozorujeme estetizáciu vojny. Veľká vojna však priniesla aj opak, t. j. „kultúru mieru“ dostatočne živú na to, aby verejná mienka podporovala Spoločnosť národov aspoň dovtedy, kým neukázala svoje slabé stránky, a aby vznikli silné pacifistické hnutia 20. a 30. rokov.¹⁰ „Kultúra vojny“ a „kultúra mieru“ si skrátka v tomto období navzájom konkurovali. Po roku 1945 „kultúra mieru“ úplne zvíťazila nad „kultúrou vojny“. Dokonca aj Ernst Jünger, ktorý už uprednostňoval rozjímanie pred opojením z boja, sa stal mužom mieru a zmierenia medzi Francúzskom a Nemeckom.

Brutalizujúce vystúpenie bezpochyby nebolo úplné: komunizmus vychádzal z konfliktu posilnený, a hoci už nikto neoslavoval vojnové násilie, revolučné násilie obrátené dovnútra, a nie za hranice, malo stále svojich adeptov v Európe, Ázii, Afrike a Latinskej Amerike.

Váha spomienok: začiatok vystúpenia z okupačných syndrémov až okolo roku 2000

Spomienky na druhú svetovú vojnu sú omnoho komplexnejšie než spomienky na prvú. V oboch prípadoch sú ich súčasťou spomienky na násilie. Spomienky na prvý konflikt sa však usilujú zjednotiť spoločnosti a národy v uctievaní mŕtvych; naopak, spomienky na druhý konflikt sa ich usilujú rozdeliť tam, kde vyčíňala nemecká, talianska a japonská okupácia.

Francúzsky prípad je dobre známy vďaka „vichystickému syndrómu“,¹¹ ktorý bol spojený najprv s obdobím potláčania vichystickej minulosti a kolaborácie s okupantom v rokoch 1955 – 1971 a potom s obdobím „návratu potláčaného“ v 70. rokoch, po ktorom nasledovalo obdobie „posadnutosti“ udalosťami okupácie. „Vystúpenie zo syndrómu“ bolo veľmi oneskorené a neúplné a nastane po roku 2000.

Všade v kontinentálnej Európe boli spomienky rozhárané, lebo bolo veľmi ťažké začleniť do národných príbehov epizódy kolaborácie a režimov, ktoré boli spoluvinníkmi alebo satelitmi hitlerovského Nemecka. Nové štáty vzniknuté po

Moskvou“, ktorá bola obvinená z „kozmpolitizmu“.

9 MOSSE, George. *De la Grande Guerre au totalitarisme : la brutalisation des sociétés européennes*. Paris : Hachette littératures, 1999.

10 GUIEU, Jean-Michel. *Le rameau et le glaive : les militants français pour la Société des Nations*. Paris : Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 2008.

11 ROUSSO, Henry. *Le syndrome de Vichy, 1944 – 1987*. Paris : Le Seuil, 1987; CONAN, Eric – ROUSSO, Henry. *Vichy, un passé qui ne passe pas*. Paris : Fayard, 1993.

prvej svetovej vojne neunikli týmto spomienkovým nezhodám po druhom konflikte. Niesli svoj podiel viny na rozpade týchto štátov v 90. rokoch po inom „vystúpení“, vystúpení komunizmu: Chorváti a Srbi na jednej strane a Česi a Slováci na druhej strane rozhodne nemali rovnaké spomienky na druhú svetovú vojnu.

Dnes Európska únia pozná tieto rozpory: 8. máj 1945, deň nemeckej kapitulácie, sa nepripomína všade. Tento dátum predstavuje koniec nacistickej nočnej mory pre väčšinu Európanov. Neplatí to však pre tri pobaltské štáty, Estónsko, Lotyšsko a Litvu, lebo tento deň im pripomína začiatok sovietskeho zlého sna.

Vystúpenie z „vojny-sveta“

Druhá svetová vojna bola svetovejšia ako prvá, lebo sa na nej zúčastnili rozsiahlejšie časti planéty. Navyše počas Veľkej vojny bola vojna vo východnej Ázii úplne oddelená od vojen v Európe a od solúnskeho frontu, zatiaľ čo počas druhého konfliktu Spojené štáty od roku 1941 predstavovali spojovník medzi európskou vojnou a ázijskou vojnou, medzi bitkami v Atlantickom a Tichom oceáne. V rokoch 1914 až 1918 sa nakoniec svet vo vojne stotožnil s Európou a zapojil sa do bojov za európske otázky. Bojovníci, ktorí prišli z Afriky alebo Ázie, neboli plnohodnotnými aktérmi, nakoľko boli podriadení. Prizma koloniálnych impérií maskovala vnímanie sveta a udržiava Európu v centre. Prvá svetová vojna bola ešte vojna Európy-sveta, Európy, ktorá sama seba považovala za svet. Počas druhej svetovej vojny boli metropoly okrem Veľkej Británie odrezané od svojich kolónií a prestíž kolonizátorov, ktorí boli v roku 1940 porazení, prudko klesala. Konflikt tentoraz vytvoril „svet sám osebe“, ktorého všetky časti boli prepojené a Európa bola len jednou časťou tejto planetárnej pavučiny: najmä v kolóniách dochádzalo k uvedomovaniu si celého radu vecí. Vystúpenie z tejto vojny-sveta bolo teda poznačené určitou deuropeizáciou sveta, čo v nasledujúcich rokoch potvrdilo rozsiahle dekolonizačné hnutie.

Interferencia medzi vystúpením z vojny-sveta a začiatkom studenej vojny

Zákon gigantov a bipolárny svet

Veľké európske krajiny a Japonsko stratili postavenie veľmocí v prospech dvoch gigantov, ktorí odteraz vo svete určovali zákon: Spojené štáty a ZSSR.¹² Zmenil sa celý niekoľkostoročný medzinárodný systém: európsky systém v mnohých ohľadoch pretrvával napriek tomu, že sa transformoval, už však nereguloval svetové dianie, ktoré bolo teraz v rukách dvoch supervelmocí. Ich „veľké spojenectvo“ nevydržalo; pokusy o kondomínium stroskotali a od roku 1947 stáli proti sebe v „studenej vojne“, čo sa prekrývalo s vystúpením z druhej svetovej vojny. Táto interferencia mala niekoľko dôsledkov.

Nie je nič prekvapivé na tom, že Spojené štáty sa po druhej svetovej vojne stali supervelmocou. Táto krajina už ako prvá priemyselná krajina od 90. rokov 19.

12 GIRAULT, René – FRANK, Robert – THOBIE, Jacques. *La loi des géants, 1941 – 1964*. Paris : Masson, 1993.

storočia a líder vo finančnej a obchodnej oblasti po Veľkej vojne začala proces hospodárskej a kultúrnej amerikanizácie. Po roku 1945 Američania prijali úlohu politického lídra, ktorú mohli alebo mali hrať už predtým. Skutočnou novinkou po vystúpení z vojny bol posun vpred sovietskej sily, ktorej vojenská prítomnosť v strednej a východnej Európe formovala v jej prospech veľkú zónu vplyvu v tomto regióne. Prečo a ako sa táto obyčajná zóna zmenila na blok satelitných krajín? Bol to výsledok úmyselnej vôle Stalina, ktorá vysvetľuje americké obavy a spôsobila rozchod dvoch veľmocí? Vytváral si ZSSR ďalšie záruky v dôsledku pôsobenia rôznorodých strachov?¹³ Diskusia je ešte otvorená, ale vystúpenie z druhej svetovej vojny a začiatok studenej vojny sa spojili do jedného prúdu, ktorý rozdelil Európu na dve časti a Nemecko na NSR a NDR. Vystúpenie z konfliktu rokov 1939 – 1945 trvalo aj po začiatku studenej vojny, a teda prebiehalo odlišne na východe a na západe. Ako som uviedol, západ sa vrátil k snu o európskej jednote z 20. rokov, aby sa pokúsil definitívne vymaniť zo stavu vojny. Uskutočňovať ho však začne len západná Európa a „inú Európu“ (podľa výrazu Czesława Miłosza) ponechala sovietskej kontrole.¹⁴

Pokiaľ ide o právne a diplomatické hľadisko, v Paríži boli vo februári 1947 podpísané mierové zmluvy s bývalými spojencami Nemecka (Taliansko, Fínsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko) tesne pred vypuknutím studenej vojny. Tá však znemožnila takýto mier s Nemeckom. Postupimské dohody z augusta 1945 skutočne upravili postavenie tejto krajiny. Potvrdili štyri okupačné zóny a predpokladali jednotné Nemecko. V rokoch 1947 – 1948 sa však ukázalo, že to nebolo možné. Dohody dočasne stanovovali západnú hranicu na Odre a Nise, o ktorej chcel Západ znova rokovať pri prijímaní mierovej zmluvy. Tá však prijatá nebola v dôsledku americko-sovietskej konfrontácie. Dohody boli podpísané len medzi jednotlivými „Nemeckami“ a ich novými spojencami buď na východe, alebo na západe. Až vďaka *Ostpolitik* Willyho Brandta podpísalo NSR v rokoch 1970 až 1973 nie mierovú zmluvu, ale dvojstranné medzinárodné zmluvy, ktoré vyrovnávali účty druhej svetovej vojny s príslušnými najdôležitejšími komunistickými krajinami: ZSSR, NDR, Poľskom a Československom. Záverečným aktom Helsinskej konferencie v roku 1975 sa stalo viacstranným jedno zo spoločných ustanovení týchto zmlúv, konkrétne „neporušiteľnosť hraníc“ vrátane hranice na Odre a Nise: tridsať rokov po konflikte sa konečne uzavrela dohoda, ktorou štáty súhlasili s tým, že nebudú pomocou sily meniť územné hranice, ktoré ním boli stanovené. Takto sa v prospech „uvolnenia“ spustilo právne vystupovanie z druhej svetovej vojny.

Druhé „brutalizujúce“ vystúpenie: 70. roky

Sedemdesiate roky bezpochyby predstavujú dôležitý zvrät prinajmenšom v Európe. Hospodárska kríza, ktorá sa začala v rokoch 1973 – 1974, koniec „slávnych tridsiatich“ (30 rokov silného hospodárskeho rastu po 2. svetovej vojne), ná-

13 SOUTOU, Georges-Henri Soutou, *La guerre de cinquante ans. Les relations Est-Ouest 1943 – 1990*. Paris : Fayard, 2001.

14 MIŁOSZ, Czesław. *Une Autre Europe*. Paris : Gallimard, 1964.

stup hromadnej nezamestnanosti v nasledujúcich desaťročiach skoncuje s optimizmom, s vierou v budúcnosť. Táto kríza budúcnosti ovplyvnila marxizmus na západe i na východe dlho pred pádom komunizmu: počas niekoľkých rokov hospodárske neúspechy východoeurópskych režimov, opakujúce sa nepokoje v Poľsku, „Solženicynov efekt“, dostupné informácie o drámach čínskej kultúrnej revolúcie a o masakroch spáchaných Červenými kmérmí spôsobili úplnú diskreditáciu ideológií sľubujúcich „žiarivú budúcnosť“ za cenu údajne dočasného porušovania ľudských práv. Slogany, podľa ktorých „účel svätí prostriedky“ a „keď sa rúbe les, lietajú triesky“, sa stávali jednoducho neznesiteľnými. Mnoho aktivistov revolúcie sa transformovalo na aktivistov za ľudské práva, napríklad bývalý „lavičiar“ Bernard Kouchner. „Vojnové násilie“ prestalo byť legitímne po roku 1945 po odhalení Dachau a Osvienčimu; teraz prestalo byť legitímne „revolučné násilie“ po mediálnom a oneskorenom odhalení gulagov. Sedemdesiate roky boli skutočne definitívnym vystúpením, prinajmenšom v hlavách, tohto dlhého cyklu „brutalizácie“ spusteného dvoma svetovými vojnami.

1990: vyriešenie nemeckej otázky a právne vystúpenie z dvoch vojen: druhej svetovej vojny a studenej vojny

Po páde Berlínskeho múru 9. novembra 1989 rýchlo prebehol proces zjednotenia Nemecka, ktorý sa završil 3. októbra 1990. Otázka, či boli nemecké hranice vrátane hranice na Odre a Nise len „neporušiteľné“, ako stanovovali zmluvy z roku 1970, alebo či sa stanú „nedotknuteľnými“, bola vyriešená o niekoľko týždňov skôr Moskovskou zmluvou z 12. septembra 1990. Táto „zmluva dva plus štyri“ podpísaná dvoma nemeckými vládami a štyrmi okupačnými veľmocami, „zmluva o konečnom usporiadaní vo vzťahu k Nemecku“, stanovila, že hranice sú „konečné“. Uzatvorila diskusie a potvrdila právne vystúpenie z dvoch vojen súčasne, druhého svetového konfliktu a konfrontácie medzi východom a západom.¹⁵

Vojna rokov 1939 – 1945 mala rozličné „vystúpenia“ rozvrhnuté v rámci dlhého obdobia a prepletené s dynamikou konfliktov, ktoré ju obkolesovali – prvej svetovej vojny a studenej vojny. Spôsobila mimoriadne významné traumy, trvalé spory a syndrómy, ktoré je ťažké upokojiť. Teraz na začiatku 21. storočia sa však spomienky na tento konflikt začínajú upokojuvať a analýzy historikov v tomto smere sa zhodujú. Naopak, v poslednom čase proti sebe stoja rozličné historiografické interpretácie Veľkej vojny,¹⁶ prinajmenšom vo Francúzsku, hoci nemala taký negatívny účinok na národné spomienky. Pokiaľ ide o vystúpenie z studenej vojny, nie je úplné, keďže po nej stále existujú stopy najmä v strednej

15 SOUTOU 2001.

16 Niektorí historici ukazujú, že vojaci „vydržali“ predovšetkým vďaka „patriotickému súhlasu“: AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – BECKER, Annette, *14 – 18, retrouver la guerre*. Paris : Gallimard, 2000. Naopak, iní kritizujú tento pojem „súhlas“ a radšej zdôrazňujú váhu „donútenia“ zo strany vojenských a civilných orgánov: ROUSSEAU, Frédéric. *Guerre censurée : une histoire des combattants européens de 14 – 18*. Paris : Seuil, 1999; CAZALS, Rémy. 1914 – 1918: oser penser, oser écrire. In *Genèses*, č. 46, marec 2002.

a východnej Európe. Aký paradox: podarilo sa druhej svetovej vojne, vojne medzi dvoma vojnami, dnes ako jedinej vyrovnáť svoje účty napriek tomu, že bola brutálnejšia a zanechala hlbšie rozkoly?

Z francúzštiny preložila Kornélia Ševčíková

Cituj:

FRANK, Robert. Vystúpenia z druhej svetovej vojny. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 74-85. ISSN 1337-6861.

...

Robert Frank
Emeritný profesor
Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne
frank.robert9@gmail.com

Trauma z vojny aj po vojne*

Katarína Mešková Hradská

Abstract:

MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína: The Trauma from War that Continued after the War.

Antisemitism was part of the anti-Jewish policy of the "ľudák" regime in Slovakia during World War II. Deportations to the concentration camps in occupied Poland meant that the overwhelming majority of the Slovak Jewish community was wiped out. Shortly after the war, two groups of Holocaust survivors were formed. One group, in an effort to prevent their descendants from learning the truth about what they had been through, kept their past secret. On the contrary, the other group felt an inner need to talk about the concentration camps. Even decades later, the succeeding generation of children still experienced the trauma suffered by their loved ones. It has become their own trauma, because they have found themselves in a situation where they, too, have to come to terms with the Holocaust, with the past which is merciless and which has a common denominator for both generations: being impacted by Jewishness.

Keywords: holocaust, persecution of Jews, Jews, grief and trauma, Slovak republic (1939-1945)

Ked' istá žena s vytetovaným číslom na predlaktí po rokoch zverejnila svoje svedectvo o tom, ako vnímala blížiac sa nebezpečenstvo vojny a čo neskôr prežila v koncentračnom tábore, bez váhania povedala, že zlyhanie štátu, systému, jednotlivca i celej spoločnosti dovedlo ľudstvo do obrovskej katastrofy s nezodpovednými následkami. Ona sama patrila k tým, ktorí po vzniku autonómneho Slovenska v októbri 1938 pozorne sledovali nárast protižidovských nariadení smerujúcich k potupnému vylúčeniu Židov zo všetkých oblastí ekonomického, politického a spoločenského života.

Vzhľadom na závažnosť témy ponúkam niekoľko poznámok k súvislostiam, ktoré na Slovensku viedli k nastoleniu a prehlbovaniu totalitného režimu s výraznými fašizoidnými prvkami a k ich dôsledkom, ktoré boli pre židovskú komunitu fatálne.

Strach z nepoznaného

V októbri 1938, keď sa Slovensko stalo autonómnu súčasťou Československej republiky, Židia na Slovensku prešli do ďalšej etapy svojej existencie, ktorá znamenala koniec viac-menej pokojného spolužitia židovskej minority s väčšinovou časťou spoločnosti. Atmosféra relatívne pokojného života v mestách i na vidieku a tolerancia s ňou spojená sa stali minulosťou v okamihu, keď Židia začali byť chápaní ako potenciálna hrozba a nebezpečenstvo, a keď na povrch vyplávali príznaky dovtedy latentného antisemitizmu. Strach a obavy zo Židov pramenili

* Táto štúdia je vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0066/16 Politické, ekonomické a kultúrne elity židovskej komunity na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.

nielen z nevedomosti, nepoznania dejín a kultúry Židov, ale aj z predpojatej národnej horlivosti početnej skupiny obyvateľstva, ktorí v Židoch videli prekážku „slovenských národných snáh“. Poukazovali na to, že Židia dávali mestám cudziu, neslovenskú tvár a stali sa elementom, ktorý pripomínal „bývalé otroctvo“ v podobe maďarskej nadvlády. Vytýkalo sa im, že hoci žijú z práce slovenského ľudu, necítia s ním, nepodporujú jeho národné snahy, nezúčastňujú sa slovenského života, ignorujú národné slávnosti, divadlá a kultúru vôbec. Zaznievali však aj (ojedinelé) argumenty, že za takto chápaný „židovský problém“ niesla určitý diel zodpovednosti samotná slovenská spoločnosť, a to tým, že nevytvárala dostatočné podmienky na to, aby sa Židia mohli prirodzeným spôsobom zapájať do spoločenského i kultúrneho života. Namiesto je však aj otázka, či sa Židia chceli dobrovoľne integrovať do slovenskej spoločnosti. Problém asimilácie, splynutia so slovenskou spoločnosťou, celkom prirodzene vyústil do debát o tom, či a do akej miery si sami Židia zodpovedajú otázky, kam patria, resp. nakoľko budú schopní vzdorovať tlaku propagandy, ktorá ich obviňovala z maďarizácie, z ich hospodárskej priority až po úžerníctvo a zalkoholizovanie Slovákov. Formovanie profilu židovského obyvateľstva bolo ovplyvnené aj pomalým prenikaním ideí sionizmu na Slovensko. Tento moderný židovský nacionalizmus sa na Slovensku chápal inakšie ako v Čechách, pretože slovenské židovstvo bolo z väčšej časti ortodoxné, konzervatívne a sionizmus odmietalo. Zástancovia perspektívneho vybudovania židovského štátu v Palestíne museli čeliť nepriateľstvu (alebo nepochopeniu?) časti židovskej populácie, počnúc ortodoxnými a končiac asimilantmi. Ich vzájomná netolerancia sa prehlbovala a nedovolila im zjednotiť sa na spoločnom postupe nielen v období po vzniku 1. ČSR, ale aj v neskoršom období.

Vzostup antisemitizmu

Československá republika existovala už dvadsať rokov, keď nacizmus v Nemecku prerástol do brutálneho antisemitizmu. Slovenskí Židia na túto skutočnosť zareagovali neobyčajne spontánne, a to odmietnutím všetkého nemeckého, čím vyslovili podporu nemeckým Židom. Bolo to však to jediné, čo mohli urobiť. Zakrátko sa totiž oni samotní ocitli v novej situácii. Vývoj nasledujúcich udalostí upozornil na výrazné zmeny, ktoré boli reakciou na razantný politický nástup katolícky a nacionálne orientovanej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS), ktorá sa stala uzurpátorom politickej moci. Základy liberálnej spoločnosti, ktorú počas 1. ČSR charakterizovala vzájomná tolerancia i korektný vzťah k menšinám vrátane židovskej, sa po prebratí moci do rúk tejto štátostrany veľmi rýchlo zbúrali. Na pozadí všeobecne známych protižidovských zásahov možno definovať vzostup antisemitizmu na Slovensku a jeho vplyv na vzrastajúce napätie medzi majoritnou časťou spoločnosti a židovskou minoritou.

Po nevydarených rokovaníach v Komárne z októbra 1938 o revízii južných hraníc Slovenska,¹ kde Jozef Tiso ako najvyšší predstaviteľ autonómneho Slovenska

¹ Rokovania v Komárne sa uskutočnili 9. – 13. októbra 1938 a Jozef Tiso bol čs. vládou poverený vedením delegácie. Vzhľadom na rýchly vývoj situácie nebola čs. delegácia dostatočne pripravená, resp. nemala vypracovanú koncepciu, navyše nebola schopná argumentačne čeliť oveľa skúsenejším maďarským politikom.

zaznamenal svoj prvý politický neúspech, a po následnej Viedenskej arbitráži sa situácia ešte viac vyostřila. Za stratu slovenského územia, ktoré pripadlo Maďarsku, a za odsun takmer milióna obyvateľov sa rýchlo našiel vinník. Vládnuca politická strana obvinila za vzniknutú situáciu Židov, ktorých (nielen) dobová tlač označila za promaďarsky orientovaných, keďže deň pred rozhodnutím arbitrážnej komisie sa pred bratislavským hotelom Carlton zúčastnili na protislovenskej demonštrácii. Tiso sa stotožnil s dobovou protižidovskou propagandou (v zmysle, že keď sú Židia nespokojní, nech si teda idú tam, kde si myslia, že im bude lepšie) a 4. novembra 1938, teda dva dni po arbitrážnom rozhodnutí, nariadil premiestnenie nemajetných Židov zo Slovenska do odstúpených území. Zároveň bohatí Židia s majetkom nad pol milióna korún mali byť dočasne internovaní, aby nemohli opustiť územie Slovenska. Ešte v ten istý večer Tiso, zrejme pod dojmom z rozhovorov s niektorými politickými súputníkmi, zmenil svoje vlastné nariadenie. Deportácie sa mali vzťahovať len na Židov-cudzincov (Maďarov, Poliakov, Nemcov aj Rumunov) a na Židov-bezdomovcov. Vyvezení Židia sa však vďaka administratívnym zmätkom dostali do zúfalej situácie. Úrady si ich postrkovali z jedného územia na druhé, až sa ocitli na „území nikoho“. Nikto ich nechcel a nepatrili nikomu. Tiso si za krátky čas uvedomil dôsledok tejto zmätočnej situácie a postrk Židov o tri dni na to ďalším svojím rozhodnutím zrušil. Bol to jeden z prvých atakov, ktorý bol vyústením protižidovských fóbií Tisovej administratívy i jeho samotného, ale v každom prípade to bola prvá skúsenosť z organizovania vyvážania Židov z územia Slovenska.²

Útoky voči Židom sa týmto neskončili. Naopak, politické a štátoprávne pomery, ktoré od jesene 1938 na Slovensku panovali, jednoznačne smerovali k totalitnému usporiadaniu štátu. Židia, ktorých počet po Viedenskej arbitráži klesol asi zo 140 tisíc na 90 tisíc, sa stali objektom tzv. riešenia židovskej otázky. Pri jej analýze vystupuje do popredia citlivá otázka postojov väčšinovej spoločnosti, ktoré odzrkadľovali reálny stav vzťahov majority k židovskej menšine. Určovali ich sociálne, nacionálne, ako aj náboženské faktory, ktoré okrem najvyšších politických reprezentantov podporovala aj antisemitská propaganda. Väčšinové obyvateľstvo sa k židovskej otázke stavalo spočiatku laxne, pasívne, no aj napriek tomu ju vnímalo cez prizmu nápravy predchádzajúcich hospodárskych a nacionálnych krívd, ktoré údajne Židia napáchali na väčšinovom obyvateľstve. Keď v decembri 1938 ulice Bratislavy zaplavili gardistické uniformy, ľudia posilnení vybičovanou protižidovskou propagandou rozbíjali okná, likvidovali výklady židovských obchodov a na steny domov čarbali protižidovské heslá. Paradoxne, Alexander Mach adresoval slová kritiky tým, ktorí boli pri protižidovských výtržnostiach najaktívnejší. Karhal ich za to, že židovský majetok, ktorý plienili, mohol raz prejsť do rúk kresťanských, a že teda de facto zničili slovenský majetok, čím ochudobnili sami seba.

2 Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Univerzum, 1999; NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie. Dokumenty*. Bratislava : Židovská náboženská obec, 2001; NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016.

Súčasť štátnej politiky

Po vzniku Slovenského štátu v marci 1939, keď sa Slovensko definitívne stalo satelitným štátom Nemecka, dostal antisemitizmus podobu štátnej politiky. Ešte viac sa prehĺbilo systematické protižidovské ťaženie, ktoré podporovala aj stranícka a vládna propaganda. Klasický obraz Žida, ktorý podľa ľudáckej tlače nebol človekom, len sa mu zďaleka podobal, dopĺňali prejavy exponentov ľudáckeho režimu. Židov označovali za kšeftárov a rozkrádačov majetku slovenských rodín, za nepriateľov mladého slovenského štátu a doslova za „otvorenú ranu na tele slovenského národa“.

Protižidovskú politiku ľudáckeho režimu na Slovensku, ktorá v tomto období nevychádzala z rasových kritérií, ale z tradičných sociálnych, nacionálnych a náboženských stereotypov, rámcovala rozsiahla legislatíva. Jej výsledkom boli zákony, no najmä desiatky vládnych nariadení vrátane tých, ktoré boli koncipované ako nariadenia s mocou zákona. V rozhlasovom prejave, ktorý odznel v deň vzniku nového štátu³, Jozef Tiso vyhlásil, že vláda už v tom čase mala vypracovaný návrh zákona o židovskej otázke. Išlo o protižidovské právne predpisy vrátane právnej definície pojmu Žid, ktoré vypracoval ešte v januári 1939 zriadený tzv. Sidorov komitét. Mesiac po vzniku Slovenského štátu, keď sa z protižidovskej politiky stala vládna doktrína, prvá slovenská vláda nadviazala na činnosť Sidorovho komitétu a predložila vládne nariadenie č. 63, v ktorom definovala pojem Žid na základe konfesijného prístupu. V podstate išlo o určenie toho, kto je na Slovensku Židom, aby v neskoršom slede udalostí mohol byť takýto jedinec perzekvovaný a vytesnený na okraj spoločnosti. V krátkom časovom období boli prijaté desiatky právnych predpisov, ktoré obmedzovali občianske, majetkové i ľudské práva Židov. Židia boli vylúčení z aktívnej vojenskej služby so zbraňou a z verejných služieb. Bol obmedzený počet Židov, ktorí mohli vykonávať povolanie lekára či lekárnik a štátne orgány im odňali tisíce živnostenských oprávnení. Začal sa tiež proces vyvlastňovania a prevodu majetku Židov do vlastníctva nežidov. Vďaka divokej a štátom riadenej arizácii židovského majetku začali byť spauperizovaní Židia vylučovaní zo spoločnosti. Pre štát sa stali obrovským sociálnym problémom, ktorý sa – podľa nemeckého poradcu pre riešenie židovskej otázky Dietera Wislicenyho – dal riešiť len jediným spôsobom, a to „vystáňovaním zo Slovenska vo veľkom formáte“.⁴ Cieľavedomá vládna protižidovská politika, ako aj činnosť niektorých štátnych inštitúcií, ktoré mali v kompetencii vyradovanie Židov z hospodárskeho života, dostala konkrétnu podobu. Vďaka nadpráci slovenských štátnych inštitúcií, ktorí si ju nechali odobriť svojím nemeckým „tútorom“, táto politika vyústila do deportácií Židov do koncentračných a vyhladzovacích táborov v okupovanom Poľsku, čo malo za následok zlikvidovanie takmer celej židovskej komunity.

3 FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (ed.) *Jozef Tiso: Prejavy a články (1938 – 1944)*, 2. Bratislava : Historický ústav SAV a AEP, 2007, s. 100-102, dokument 52.

4 Známy je jeho výrok: „Keď sa Židom vezmú obchody a majetok, musí sa pre nich v nejakom zmysle nájsť ventil a takýmto ventilom by malo byť vystáňovanie vo veľkom formáte.“ HRADSKÁ, Katarína. *Nemeckí poradcovia a riešenie židovskej otázky na Slovensku. Prípady Wisliceny*. Bratislava : AEP, 1999.

Podoby antisemitizmu

Na Slovensku, podobne ako aj v okolitých krajinách, mal antisemitizmus kresťanskú (Židia zabili Krista), národnú (Židia nie sú Slováci, pretože inklinujú k Maďarom), hospodársku (Židia vykorisťujú Slovákov), ale aj politickú podobu, ktorá Židov označovala za ľavicovo orientovaných. Kresťanská rovina antisemitizmu bola základom dvoch koncepcií riešenia židovskej otázky, ktoré sa vytvorili v rámci vládnucej strany. Tzv. umiernení (pod vedením prezidenta J. Tisu) chceli obmedziť pôsobenie Židov na 4 % podľa princípu *numerus clausus* a radikáli (V. Tuka, A. Mach) sa chceli Židov zbaviť urýchlene a za každú cenu. Tukovo krídlo strany bolo s riešením židovskej otázky nespokojné a jeho reprezentanti videli v radikálnom postupe proti židovským občanom prostriedok na získanie väčšieho vplyvu vo vláde, ale aj možnosť upevniť si svoje pozície vo vzťahu k nacistickému Nemecku. Obidve súperiace strany mali veľa spoločného nielen vo verbálnej rovine. Spoločného mali predovšetkým nepriateľa – Žida a svojim prívržencom, ale predovšetkým Nemcom, chceli dokázať, že sú stúpenkami nekompromisného riešenia židovskej otázky, teda vylúčenia Židov z hospodárskeho i spoločenského života Slovenska.

Vlastné predstavy o riešení židovskej otázky mali aj polovojenské Hlinkove gardy. Okrem vulgárnej a primitívnej protižidovskej propagandy, ktorá mala svoje korene v nacistickej ideológii, príslušníci Hlinkových gárd organizovali pogromy voči židovským občanom, okrádali ich, vytvárali pre nich dočasné pracovné strediská a samovoľne vydávali protižidovské nariadenia.

K radikálnej zmene v riešení židovskej otázky došlo v lete 1940, a to po salzburských rokovaníach najvyšších slovenských a nemeckých predstaviteľov. Nemci vtedy presadili nielen personálne zmeny v slovenskej vláde, ale aj svoje požiadavky na zavedenie režimu národného socializmu. Jedným z hlavných atribútov pronacistického trendu bolo radikálne riešenie židovskej otázky so všetkými hospodárskymi, spoločenskými a napokon aj morálnymi dôsledkami.

Slovenskí Židia sa ocitli v rovnakej situácii ako Židia v ostatných krajinách, kde Hitler uplatňoval svoju moc a nechal ich deportovať. Predsa však možno hovoriť o istých špecifikách. Deportácie sa s takmer jeden a pol ročnou prestávkou realizovali v dvoch vlnách.⁵ Počas prvej vlny sa deportácie odohrávali v čase, keď Slovensko nebolo obsadené nemeckými vojskami, ale dobrovoľne dalo svojich Židov k dispozícii Nemcom a zaplatilo za každého z nich 500 ríšskych mariek ako tzv. vysídľovací poplatok. A navyše – deportácie sa uskutočňovali prostredníctvom vlastných mocensko-represívnych štruktúr (Hlinkove gardy, policajné a žandárske zložky a mnohí funkcionári HSĽS). V oboch vlnách sa deportácie týkali asi 70 tisíc Židov. Prežilo len niekoľko sto z nich.⁶

5 Prvá vlna deportácií sa uskutočnila od marca do októbra 1942, druhá po vypuknutí povstania na jeseň 1944 a skončila sa na jar nasledujúceho roka.

6 O deportáciách Židov zo Slovenska pozri LIPSCHER, Ladislav. *Židia v Slovenskom štáte (1939 – 1945)*. Bratislava : Print-Servis, 1992; KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Veda, 1992; NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005; HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan a kol. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2016.

Židia vnímali vojnu cez tragédiu, ktorá postihla ich samotných, ale aj milióny ďalších obetí. Vojnu stotožňujú s holokaustom. Na tomto mieste je celkom prirodzená otázka, ako si Židia uvedomili situáciu, v ktorej sa ocitli, ako na ňu reagovali a čo mohli a mali urobiť, aby zabránili genocíde. Tieto otázky sú (nielen z môjho pohľadu) zásadné, a ešte stále vytvárajú priestor na rozličné dohady a špekulácie o tom, ako sa Židia všemožne vyhýbali deportáciám, pričom sa s určitou iróniou (viac-menej pejoratívnou) niektorí jednotlivci vyjadrovali aj o tom, ako Židia podplácali úradníkov zodpovedných za deportácie a ako predávali sami seba, len aby sa zachránili. Je známe, že v štátom vytvorenej a kontrolovanej Ústredni Židov, ktorá bola akousi modifikáciou židovských rád pôsobiacich v krajinách obsadených nemeckými vojskami, sa hneď po odchode prvých transportov do okupovaného Poľska sformovala skupina ľudí s cieľom nielen sledovať priebeh vládneho riešenia židovskej otázky, ale aj aktívne zasiahnuť do už rozbehnutého kolotoča. Úradníci nemali ľahkú pozíciu, pretože boli pod vplyvom a tlakom vlády, ktorá výrazne ovplyvnila ich kompetencie. To, že v Pracovnej skupine, čo bola ilegálna zložka spomínanej židovskej centrály, vypracovali a čiastočne aj realizovali plán záchrany nielen slovenských, ale aj európskych Židov, nemá v histórii holokaustu obdobu. Svedčí to o nadľudských výkonoch realizovaných pod psychickým vypätím, uvedomujúc si pritom zložitost' situácie a komplikácie, ktoré so záchrannými akciami súviseli.⁷

Mohli teda najvyšší predstavitelia židovskej komunity a židovského odboja urobiť pre svojich súvercov niečo reálne (nie fiktívne), aby ich po zvyšok života nemusela prenasledovať trauma z vojny a z toho, že ich „kolaborácia“ s nemeckým poradcom pre židovskú otázku bola vlastne zbytočná? Niet pochýb o tom, že záchranné akcie, ktoré organizovala Pracovná skupina pod vedením Gizi Fleischmannovej, vyvolali reakciu západného sveta, aj keď nie takú, akú Židia na Slovensku očakávali. Trauma, ktorú slovenskí Židia prežívali, znásobovali otázky, čo všetko vrcholní predstavitelia slovenského židovstva vedeli o deportáciách, čo všetko svojim súvercom povedali a čo urobili, respektíve neurobili pre to, aby zabránili prehĺbovaniu tragédie. Svoju osobnú tragédiu a traumy z vojny aj po vojne prežívali tí, ktorí mali relatívne blízko k reálnym možnostiam situáciu ovplyvniť a zvrátiť, a predsa sa im to nepodarilo. Rabín M. Weissmandel, ktorému sa počas transportu na jeseň 1944 podarilo utiecť z vagóna, v ktorom však zanechal svoju početnú rodinu, si tento krok do smrti neodpustil. V jednom svojom emotívnom prejave z americkej emigrácie veľmi ostro kritizoval Spojencov a vytýkal im, že zlyhali, pretože európskych, a teda aj slovenských Židov nechali napospas osudu.⁸ A Fleischmannová? Až na sklonku svojho života, nepoučená zo svojej vlastnej prehry, pochopila, že jej „rokovací partner“ – nemecký oficier Wisliceny – si zo Židov urobil dobre platený kšeft, keď zinkasoval desaťtisíce dolárov za sľuby, ktoré nikdy nesplnil.⁹

7 Pozri HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských aj európskych Židov*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec, 2003; HRADSKÁ, Katarína. *Návrat nežiaduci*. Bratislava : Marenčin PT, 2012.

8 BOK, Petr – ŠMOK, Martin. *Mezi zaslepenými bláznů*. Dokumentárny film, ČT Praha 1999. Dostupné na internete <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1001340822-mezi-zaslepenymi-blazny/299322223520002/>

9 Fleischmannová bola deportovaná do Osvienčimu zo Serede v októbri 1944, kde bola zavraždená. Pozri HRADSKÁ 2012; HRADSKÁ, 1999.

Povojnový antisemitizmus

Takmer 70 tisíc slovenských Židov bolo deportovaných do koncentračných a vyhladzovacích táborov. Pre tých, čo prežili, sa vojna neskončila ani po máji 1945. Pokračovala ďalej, hoci už v inom prostredí a iným spôsobom.

Tí, ktorí sa roky dívali spoza ostnatých drôtov na svoju smrť a útrapy koncentračných táborov akoby zázrakom a silou viery prežili, vrátili sa späť do svojich domovov. Ich návraty „domov“ sprevádzal vnútorný boj samých so sebou i s okolitým prostredím, do ktorého sa chceli vrátiť. Ešte dlho sa nevedeli zmieriť s tým (a niektorí tak neurobili ani do konca života), že prišli o svoje rodiny, že ich domy, v mnohých prípadoch aj obchody a živnosti si privlastnili arizátori, ktorí sa svojho nadobudnutého majetku nemienili vzdať. Navrátilci z táborov sa pri žiadostiach o navrátenie majetku dovoľávali nielen práva, ale aj elementárnych zásad etiky a morálky. Ich žiadosti o vrátenie majetku sa v spoločnosti stretli nezriedka s nepochopením, s averziou časti spoločnosti, ktorá sa k Židom ešte stále stavala odmietavo.

Povojnová nenávisť časti slovenskej spoločnosti voči Židom prerástla do početných antisemitských prejavov. Niektoré mali lokálny charakter a odohrávali sa v rámci „zlých susedských a medziľudských vzťahov“, pričom preživší boli konfrontovaní otázkami typu „Ako je to možné, že ste sa vrátili?“ „Prečo sa vás vrátilo viac ako vás bolo deportovaných?“ Verbálne útoky dopĺňali spory o vrátenie prevažne hnutelného majetku, a hoci tieto spory trvali relatívne dlho, po čase ustúpili do stratena, pretože tí, čo prežili, nemali dostatok síl ani prostriedkov, aby sa dovolali svojho práva. Situáciu, v ktorej sa ocitli, navyše prekonávali s predtuchou, že nastupujúca povojnová spoločnosť nezohľadní traumy, ktorú prežili, čo sa napokon v mnohých prípadoch aj potvrdilo. Navyše bremeno nastupujúcej komunistickej ideológie bolo pre mnohých také ťažké, že nastal masový exodus predovšetkým židovských intelektuálov, ktorí si nenašli miesto v novej povojnovej spoločnosti. Etnológ Peter Salner, ktorý sa zaoberal aj fenoménom povojnovej emigrácie, vo svojej štúdii – citujúc izraelskú historičku Channu Jablonka – uvádza, že len do Izraela v rokoch 1948 – 1949 emigrovalo vyše 8000 Židov zo Slovenska.¹⁰

Prejavy povojnového antisemitizmu na Slovensku boli zaznamenané už na jeseň 1945. Pre Židov to bolo pokračovanie utrpenia, pretože zo strany väčšinového obyvateľstva boli znova vystavení nielen verbálnemu, ale aj fyzickému násiliu. V Topoľčanoch, niekdajšej bašte ľudáckeho režimu, malo židovské obyvateľstvo ešte pred vojnou silné hospodárske zázemie. Ich majetok prešiel v arizácii do „kresťanských rúk“. Keďže väčšina z topoľčianskych Židov holokaust neprežila, obrovským šokom pre arizátorov bolo, keď sa do mesta pár židovských občanov predsa len vrátilo. Stali sa terčom otvorenej nenávisti, ktorá koncom septembra 1945 vyvrcholila do protižidovského pogromu. Jeho priebeh načrtneme len v skratke: objektom protižidovského besnenia sa stal židovský lekár, ktorý v miestnej kláštornej škole očkovoľ kresťanské dievčatá. Rýchlo sa rozšírila správa, že používal

10 SALNER, Peter (ed.) *Premeny židovskej identity po holokauste*. Bratislava : Zingt Print, 2011, s. 80.

pri tom otrávenú látku. Táto absurdná zvesť spôsobila, že rozvášnený dav žien a matiek vyvolal davovú psychózu, ktorá po niekoľkých hodinách prerástla do otvoreného protižidovského ataku. Po niekoľkohodinovom pogrome zostalo 47 zranených. Najväčšie následky niesol zmienený židovský lekár. Hústku Židov, ktorí sa v meste zdržiavali, ľudia potom vyzývali, aby urýchlene opustili Topoľčany, pretože v nich stále videli potenciálnu hrozbu. Signifikantné je, že ešte aj takmer po 60 rokoch od tohto incidentu niekoľkí obyvatelia Topoľčan, ktorí si pogrom pamätajú, pred televíznymi kamerami schvaľovali protižidovské besnenie. Dokumentárny film, ktorý v roku 2004 o pogrome vznikol, vedenie Slovenskej televízie pôvodne stiahlo z vysielania z obavy, aby nebolo vidieť, že miestni pamätníci pogrom ani po rokoch neodsúdili, čo napovedá o ich stotožnení sa s antisemitizmom a potláčaním ľudských práv a slobôd. Po protestoch laickej i odbornej verejnosti dokument napokon televízia odvysielala aj s diskusiou, ktorá vyvolala vášnivé reakcie.¹¹

V tieni topoľčianskeho pogromu bol dlhé roky menej známy pogrom, pri ktorom vyhasli životy mladých židovských chlapcov a dievčat. Za vykonávateľov vražd na severovýchodnom Slovensku na prelome novembra a decembra roku 1945 boli označení banderovci. Boli to príslušníci oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády, ktorí v rôznych vlnách prenikali aj do uvedeného regiónu Slovenska, kde sa najviac prejavovali komplikované povojnové pomery. Najväčšia tragédia sa odohrala v obci Kolbasov. Banderovci tu vtrhli do domu židovského krajčira Mendela Pollaka a zavraždili jedenásť mladých ľudí, ktorí sa v tom čase v dome nachádzali. Masaker náhodou prežila len 14-ročná dievčina.¹² Pre oba pogromy je príznačné, že vtedajšia vládna moc sa ich usilovala viac-menej zatajiť. V prípade Topoľčan sa táto tragédia umlčať až tak nedala, pretože sa stala predmetom vnútorných rozporov dvoch politických subjektov, ktoré pogrom politicky zneužívali.

Trauma z vojny aj po vojne

Už krátko po vojne sa vytvorili dve skupiny preživších holokaustu. Jedna, v snahe zabrániť tomu, aby sa ich potomkovia dozvedeli pravdu o tom, čo prežili, svoju minulosť zamlčovala. Druhá skupina, naopak, cítila vnútornú potrebu o koncentračných táboroch hovoriť. Nastupujúca generácia ich detí aj s odstupom desaťročí prežívala traumou svojich blízkych. Stala sa ich vlastnou traumou, pretože sa dostali do situácie, keď sa aj oni musia vyrovnávať s holokaustom, s minulosťou, ktorá je nemilosrdná a ktorá má pre obe generácie spoločného menovateľa: postihnutie židovstvom.

11 Bližšie KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In *Studia historica Nitraensia*, roč. 8, 1999, s. 85-97; LONČÍKOVÁ, Michala. Coming back home? Anti-Jewish Violence in Slovakia after the Holocaust. In BENZ, Wolfgang – MIHOK, Brigitte (ed.) „*Juden unerwünscht*“. *Anfeindungen und Ausschreitungen nach dem Holocaust*. Berlin : Metropol Verlag, 2016, s. 191-212.

12 Bližšie ŠMIGEL, Michal. Vraždy Židov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 – Kolbasovská tragédia. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTROVÁ, Daniela (ed.) *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Ševt, 2008, s. 181-192.

Generácia, ktorá prežila holokaust, bola zasiahnutá na najcitlivejšom mieste. Stratou vlastnej identity, rozsah prežitej krutosti spolu s pocitom absolútnej bezmocnosti, ako aj spomienky na blízkych, ktorí boli zavraždení v plynových komorách – to všetko u väčšiny preživších spôsobilo celkom prirodzenú reakciu: uzavretie sa do seba samých a vytesnenie pamäti, v ktorej sa ukrývali spomienky na zažité. Trauma z holokaustu mala za následok ťažký vnútorný prejav vo forme bezdôvodných obvinení, ktorých pôvod tkvie v zúfalstve a hneve nad stratou blízkych i neznámych. Jehuda Bauer, profesor Hebrejskej univerzity v Jeruzaleme, nazýva týchto preživších ako „*zatrpknutých auschwitských zachránencov*“ a dodáva, že je úplne zbytočné sporiť sa s týmto hnevom, pretože nemá oporu v logike a ani v argumente, ktorý by traumou z holokaustu zmiernil. Hoci v prípade veľkej väčšiny preživších má motivácia pre embargo na tému holokaust odlišné dôvody, všeobecne platí, že je badateľný nepomer slov vypovedaných na margo toho, čo sa stalo, vo vzťahu k udalostiam a ich následkom. Za rozhodujúci moment pokladám, keď si v rozdielnom časovom horizonte ten-ktorý jedinec uvedomil pominuteľnosť svojho života, no zároveň si uvedomil aj dôležitosť a význam svedectiev určených svojim potomkom, a to aj napriek tomu, že svedectvá sa vzhľadom na svoju krutosť javia ako nevypovedateľné. Rozsah krutosti, ktorá sa dotkla každého z nich, má viacero rovín. Preto ešte počas svojho života mnohí neboli vôbec ochotní a ani schopní hovoriť o traume, ktorú prežili, a všetko nevypovedané si vzali so sebou do hrobu. Vyrovnávanie sa s minulosťou malo u nich za následok nielen ukrývanie sa pred svojím okolím a prežívanie vo vlastnom vnútornom „*gete*“, v ktorom mlčanie o sebe samom budovalo hradbu voči okolitému svetu vrátane najbližšej rodiny. Nie je ojedinelé, že práve táto trauma bola pre niektorých aj dôvodom, prečo svoje židovstvo po vojne zapreli a viac sa k nemu nepriznali. Nechceli mať nič spoločné so svojou vlastnou minulosťou, ale ani s ostatnými príslušníkmi komunity, ktorých (vrátane seba samých) dokonca vnímali ako príčinu rozpútania najväčšieho inferna v dejinách ľudstva. Sebaobviňovanie spojené s otázkou „*Prečo som prežil/la ja, keď ostatní boli povraždení?*“ bolo spojené aj s nedôverou voči majoritnej časti spoločnosti, teda tej, ktorá ich zbavila identity a akýchkoľvek práv. Navyše realita, ktorá mala na svedomí stratu identity, praobyčajných ľudských a morálnych hodnôt a následný odchod do koncentráku, bola pre všetkých natoľko neprijateľná, že po návrate z koncentračného tábora sa rozhodli emigrovať, len aby viac nemuseli vysloviť slovo gardista, či mená Šaňo Mach alebo Jozef Tiso. Určitým paradoxom je, že niektorí posledné roky svojho života dobrovoľne prežili v Nemecku, ktoré bolo pôvodcom protižidovskej štvance. Nemecký novinár a autor početných kníh poľského pôvodu Henryk Broder, ktorého matka prežila Auschwitz a otec Buchenwald, svojím článkom Postihnutí židovstvom v magazíne *Der Spiegel* rozprúdil v 80. rokoch nekonečné diskusie o tom, ako mohli Židia vôbec emigrovať do Nemecka, tam žiť a tam aj zomrieť.

Osobitnú skupinu tvoria deti, ktoré prežili holokaust. Sú to v pravom zmysle slova deti holokaustu. Otrasejší prívlastok sa s nimi už ani nemôže spájať. Ved' čo môže byť pre deti horšie ako zážitky, na ktoré nie a nie zabudnúť? Prežili holokaust, aby po celý život nosili v sebe spomienky ťažké ako balvan. Neverím, že

niektoré z nich dokázalo zabudnúť na stratené detstvo, na hračky zakopané kde-si v záhrade, ku ktorým sa už nikdy nevrátili, na rodičov a priateľov, blízkych aj vzdialených, na ich hlas, dotyky a pohladenia. Po návrate z koncentrákov vyrástli v dospelých ľuďoch. Ich skúsenosti z prežitia koncentračného tábora mali za následok zvláštny jav. Individuálna pamäť u niektorých vytlačila spomienky na úplný okraj a tí, ktorí to nedokázali, nezriedka sa vzdávali svojich vlastných (budúcich) rodín a detí, pretože v podvedomí nosili najväčšiu traumu zo svojho predčasne strateného detstva.

Aj na Slovensku možno zo skupiny obetí holokaustu extrahovať pomerne silnú časť tých, ktorí už prekonalí vedomie, že sa fyzicky nesmú viac skrývať a že treba odhaľovať predovšetkým svoju dušu. Ich istotou je, že historicky sú už zdokumentované udalosti, ktorých aktérmi boli a aj sú práve oni. Poskytli svedectvá, ktoré majú z historického i ľudského hľadiska obrovskú hodnotu. Z ich strany si to vyžadovalo veľkú dávku odvahy a duševnej sily. Tieto výpovede sú obsiahnuté nielen v podobe nakrútených svedectiev, ktoré skupina etnológov a historikov spracovala aj pre potreby Yalskej univerzity, ale sú k dispozícii aj v mnohých memoárových knihách, ktoré majú silný psychologický či psychohygienický náboj pre celú komunitu aj pre okolitú spoločnosť.¹³ Toto odreagovanie v podobe poskytnutia svedectiev má prechodne uľavujúci účinok zbavujúci traumy. Povedané inými slovami: spomienky, ktoré sa vynorili, bolo treba najskôr pochopiť a spracovať, aby sa mohli stať súčasťou aj dnešného každodenného života. Táto úloha stojí predovšetkým pred potomkami obetí holokaustu. Aj nimi sa už na Slovensku psychológovia seriózne zaoberajú, pretože tvoria významnú súčasť kolektívnej pamäti. Analyzujú ich ako „fenomén druhej generácie v kontexte transgeneračného prenosu traumy.“¹⁴ Rozumejú ňou psychické stavy, resp. reakcie, ako sú úzkosť, hanba i zlosť, ktoré vznikajú pod vplyvom neustálej konfrontácie s bolestivou minulosťou svojich rodičov. Druhá generácia, ale už aj nastupujúca tretia generácia, je židovstvom tak isto postihnutá ako ich predkovia. Žiada sa mi však uviesť krátky dôvetok: medzi príslušníkmi druhej generácie (až na isté výnimky) prevláda silné puto so židovstvom, pretože si uvedomujú svoju židovskú identitu, ako aj rozsah tragédie, o ktorej sa v rodine otvorene hovorilo. Na druhej strane potomok, ktorý bol síce mlčaním chránený pred „postihnutím židovstvom“, ale disponuje obrovským množstvom informácií, ku ktorým sa dostal akoby v predtuche alebo vďaka profesionálnemu záujmu o dejiny holokaustu, musel nevyhnutne prejsť svojím vlastným utrpením, svojou vlastnou traumou, aby prekonal šok z prívalu informácií a aby si vedel zodpovedať otázky, ktoré sa týkali nielen jeho vlastného vnútorného sebadefinovania.

Holokaust teda nezapríčinil trápenie a nespôsobil traumu len vtedy, keď sa odohrával, ale spôsobuje ju v podstate stále. Svetoznámy psychiater Viktor Frankl

13 SCHWALBOVÁ, Margita. *Vyhasnuté oči*. Bratislava : Marenčin PT, 2011; HRABOVECKÁ, Hilda. *Ruka s vytetovaným číslom*. Bratislava : Marenčin PT, 1998; SALNER, Peter a kol. *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997; VRZGULOVÁ, Monika (ed.). *Videli sme holokaust*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2002; HRADSKÁ, Katarína – SCHWALBOVÁ, Margita. *Žila som životy druhých*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2001; ŠKODOVÁ, Júlia. *Tri roky bez mena*. Bratislava : Osveta 1962 a ďalšie vydania.

14 Touto problematikou sa zaoberá aj slovenská psychologička žijúca v Prahe Michaela Hapalová.

vo svojej najpredávanejšej knihe o skúsenostiach zo života za ostnatým drôtom skonštatoval: „Život v koncentračnom tábore nepochybne utvoril priepasť do najhlbších hĺbok človeka.“¹⁵ Z týchto hĺbín sa aj po rokoch ťažko vychádza. Ešte stále však tomuto procesu napomáha bezprostredný kontakt s tými, ktorí holokaust prežili – či už v koncentračných táborech, alebo ako ukryvané deti – a zanechali za sebou posolstvo pre nasledujúce generácie. Kolektívna pamäť minulosti je vďaka tomu spätá so súčasnosťou a prostredníctvom nej aj s budúcnosťou. Natíska sa však otázka: Môžeme sa skutočne spoľahnúť na to, že holokaust je už minulosťou? Historické skúsenosti nás poučajú o tom, že trauma z vojny aj po vojne je životnou skúsenosťou, ktorá je síce nezaplateľná, ale zároveň je trpká a bolestná a hlavne nekonečná. Dovolím si preto s pomocou amerického historika Timothy Snydera sformulovať záver, že pre Židov sa vojna neskončila a že poučenie z holokaustu, z tejto obrovskej traumy, nás ešte len čaká. Holokaust nie je totiž iba históriou, ale aj varovaním zároveň.¹⁶

15 FRANKL, Viktor Emanuel. *Napriek tomu povedať životu áno (Psychológ prežíva koncentračný tábor)*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1998 (5 vydaní v češtine a slovenčine).

16 Bližšie pozri SNYDER, Timothy. *Čierna zem (holokaust ako história a varovanie)*. Bratislava : Premedia, 2015.

Cituj:

MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Trauma z vojny aj po vojne. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 86-96. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histrad@savba.sk

Medzi mierom a vojnou: Maďarsko v rokoch 1944 až 1945 z pohľadu bežných ľudí

Historiografický prehľad

Gusztáv Kecskés D.

Abstract:

KECSKÉS D., Gusztáv: Between Peace and War: Hungary in 1944-1945 – Bottom View. A Historiographical Survey.

The appreciation of the year 1945 began almost immediately after the war, and lasts until today, while generating strong tensions in both public life and historiography in Hungary. Debates concerning the politics of memory were crystalized especially about the question if 1945 represented a liberation (of the German yoke) or an occupation (by the Soviets). Recent research, of which this contribution summarizes the results, has considerably enriched the literature with new points of view on the intermediate period of 1944 – 1945. The new historical projects are interested, by inclusion of unexploited sources so far (memories of the daily people, accounts of the survivors of the deportation, letters of the prisoners of war etc.) to the experiences and strategies of the individuals and various groups during the war and the subsequent post-war period which was moving towards the establishment of a communist dictatorship.

Keywords: Hungary, historiography, post-war society, World War II, strategies of survival

Hodnotenie udalostí roku 1945 sa začalo prakticky ihneď po vojne a trvá podnes. Doposiaľ neprestáva vyvolávať napätie a vyhrotené vášne tak v maďarskom verejnom živote, ako aj v historiografii. Diskusie týkajúce sa politiky pamäti sa vyvinuli predovšetkým v súvislosti s otázkou, či rok 1945 znamenal oslobodenie (spod nemeckého jarma) alebo skôr okupáciu (Sovietskym zväzom). V mojom príspevku sa pokúsím zodpovedať nasledujúce otázky:

Ako jednotlivci vnímali chaotické časy vojny a povojnového obdobia? Ako prežitie udalosti ovplyvnili ich postoje, svetonázor a identitu? Aké individuálne a skupinové stratégie sa vyvinuli v reakcii na tieto výzvy?

Historický výskum daného obdobia komplikujú viaceré faktory. Kolektívna historická pamäť maďarského obyvateľstva je poznačená neobyčajne vysokým napätím: z traumatických skúseností konca druhej svetovej vojny a nasledujúceho obdobia – vrátane násilných činov spáchaných okupačnou Červenou armádou a deportácií státisícov ľudí do Sovietskeho zväzu – sa za desaťročia trvania komunistickej diktatúry stali tabuizované témy. Vládna politika po roku 1948 predpísala jedinú koncepciu historickej pamäti, podľa ktorej Sovietsky zväz zohral výlučne úlohu osloboditeľov.¹ Každoročné rituálne oslavy štvrtého apríla, teda „oslobodenia“ Maďarska v roku 1945, mali ako najväčší oficiálny sviatok túto

¹ CSIKÓS, Gábor – KISS, Réka – KOVÁCS, József Ö. (ed.) *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest : MTA BTK; NEB, 2017, s. 7-8.

konceptiu zdôrazňovať. V súvislosti so sovietskou okupáciou väčšiny územia strednej a východnej Európy vnímal nielen Západ, ale aj historici všetky tieto krajiny už v roku 1945 ako homogénny celok. Ignorovali ich špecifické charakteristiky a rôzne historické tradície. Hodnotenie obdobia rokov 1945 až 1949 historikov stále rozdeľuje.²

Až do prelomu rokov 1989 – 1990 prístupy historikov boli zásadnou mierou určované politickými zreteľmi. Vykryštalizovali sa dve základné koncepcie. Zástancovia prvej vychádzajú z toho, že rok 1945 znamenal začiatok demokratickej obrody, ktorú zničilo uchopenie moci komunistami. Pozitívne hodnotia zánik horthyovského režimu (napríklad prerozdelenie veľkostatkov), ktorý umožnil väčšiu sociálnu mobilitu.³ V tejto koncepcii rozlišuje Zsombor Bódy dva výklady. Prívrženci prvého vidia šance na rozvoj demokracie v zápase antikomunistických síl. Podľa nich túto možnosť prekazili vonkajšie sily (obzvlášť sovietska vojenská prítomnosť).⁴ Zástancovia druhého výkladu tvrdia, že v rozvoji demokracie zohrali jasne pozitívnu úlohu ľavicové sily vrátane komunistov. Aj oni tvrdia, že príčinou prerušenia tohto procesu bol vonkajší faktor, podľa nich však týmto faktorom bola studená vojna.⁵

Podľa druhej koncepcie predstavujú roky 1945 až 1948 len nástupnú fázu komunistickej diktatúry, počas ktorej vedenie komunistickej strany uskutočňovalo scenár vopred pripravený Moskvou.⁶ Táto debata odráža politický diskurz doby: niektoré spoločenské skupiny a organizácie predstavuje v pozitívnom svetle ako „nositeľov nádeje“; zatiaľ čo iné charakterizuje ako „potenciálne zdroje nebezpečenstva“.⁷ V štúdiu uverejnenej koncom roku 1945 samotný István Bibó predpokladal, že povojnová koalíčná vláda bude pôsobiť dlhodobo, čím sa vytvorí predpoklad na vznik „tretej demokratickej cesty“.⁸

Pokiaľ ide o „náboženské kontroverzie“ v súvislosti s rokom 1945, ktoré sa oživilo po zmene režimu, György Litván zdôraznil význam historických výskumov a propagáciu ich výsledkov v spoločnosti.⁹ Nové výskumy politických dejín po

2 PALASIK, Mária. *Parlamentarizmus a diktatúra (1944 – 1949)*. Budapest : Országgyűlés Hivatala, 2017, s. 10.

3 BÓDY, Zsombor. Két totalitarizmus között? Az 1945 – 48-as évek. In *Kommentár*, 2008, č. 3, s. 61.

4 CSICSERY-RÓNAY, István – CSERENYÉY, Géza. *Koncepciók per a Kisgazdapárt szétzűzésára, 1947*. Budapest : 1956-os Intézet, 1998; GÁBOR, Róbert. *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen*. Budapest : Századvég, 1999. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

5 HUSZÁR, Tibor. Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In *Bibó István: Válogatott tanulmányok*, 3. Budapest : Magvető, 1986, s. 385-535. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

6 UNGVÁRY, Krisztián. Magyarország szovjetizálásának kérdései. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest : Osiris, 2002, s. 279-308. Citované podľa BÓDY 2008, s. 61.

7 BÓDY 2008, s. 61.

8 BIBÓ, István. A magyar demokrácia válsága. In *Valóság*, 1945, č. 4, október – december, (dostupné online) <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/167.html>. Citované podľa BALOGH, Róbert. Dezső, a diktátor. Élelmiszerellátás és a vidék-város viszony a második világháború után: a tiszántúli sertésgazdaság példája. In BARTHA, Eszter – BEZSENYI, Tamás (ed.) *Egy másik Kelet-Európa: Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére. Kelet-Európai Tanulmányok*, 8. Budapest : ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2017, s. 173.

9 LITVÁN, György. Újrakezdés, szakítás és folytonosság Magyarországon (1945 – 1948). In GLATZ, Ferenc (ed.) *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1993, s. 269-276. Citované podľa BÓDY, Zsombor – HORVÁTH, Sándor (ed.) *1944/1945: társadalom*

roku 1990 sa skôr prikláňajú v prospech druhej koncepcie, teda „predurčenej“ evolúcie. Podľa Györgya Gyarmatiho bola dominancia Maďarskej komunistickej strany (Magyar Kommunista Párt) – napriek prvotnej úlohe Nezávislej malorolníckej strany (Független Kisgazdapárt) – inštitucionalizovaná už v roku 1946.¹⁰ László Borhi po analýze vzájomného pôsobenia veľkých mocností na území Maďarska dospel k záveru, že v Maďarsku prevládala diktatúra Spojeneckej kontrolnej komisie, teda sovietska nadvláda, už v roku 1945.¹¹

Najnovšie výskumy, ktorých niektoré závery predkladám, zásadnou mierou obohatili literatúru o nové pohľady na prechodné obdobie rokov 1944 – 1945.¹² Nové historické výskumy sa zaujímajú o skúsenosti jednotlivcov a zoskupení počas vojny a v provizórnom nadchádzajúcom období, ktoré sa v Maďarsku vyvíjalo smerom k nastoleniu komunistickej diktatúry. Pracujú s doposiaľ nepreskúmanými zdrojmi (napr. spomienky bežných ľudí, osobné denníky, *Historia Domus*,¹³ vnútorná korešpondencia cirkví, správy ľudí, ktorí utiekli z deportácií, listy vojnových zajatcov). Neskúmajú len roky 1944 – 1945, ale „vojnové obdobie“ v širšom slova zmysle od konca tridsiatych rokov po koniec rokov štyridsiatych. Tieto výskumy identifikujú viaceré dôležité tendencie, ktoré sa začali už pred druhou svetovou vojnou a ktorých kontinuita sa po roku 1945 neprerušila, hoci v nich môžeme pozorovať isté zmeny (napr. v pláne štátnej správy prerozdelenia bytov).

Na lepšie porozumenie politického a ekonomického kontextu vymenujem niektoré skutočnosti charakteristické pre Maďarsko na prelome rokov 1944 – 1945.¹⁴ Od augusta 1944 do apríla 1945 bolo územie Maďarska dejiskom vojenských operácií. V dôsledku bojov, ako aj skazy národného majetku nemeckými jednotkami, Stranou šípových krížov (Nyilaskeresztes Párt), ale tiež rekvizícií sovietskymi a rumunskými jednotkami, stratilo Maďarsko ekvivalent päťnásobku celkového národného príjmu z roku 1938 a 40 % majetku štátu. Okolo 60 % infraštruktúry – cesty, železnice, mosty, garáže a železničné depá – ako aj tretina budov, boli zdemolované. V priebehu druhej svetovej vojny sa maďarská po-

a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, s. 7-8.

10 GYARMATI, György. A parlamentarizmus korlátai és annak következményei az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenységére. In *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944 – 45.* Budapest : Politikatörténeti Alapítvány, 1995, s. 152-170; GYARMATI, György. Harc a közigazgatás birtoklásáért. In *Századok*, 1996, č. 3, s. 497-572. Citované podľa BALOGH 2017, s. 174.

11 BORHI, László. *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the Soviet Union and the United States.* Budapest; New York : Central European University Press, 2004. Citované podľa BALOGH 2017, s. 174.

12 Odvolávam sa najmä na dve zbierky štúdií: BÓDY – HORVÁTH 2015 a CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017. Zvlášť chcem upozorniť aj na význam výskumov Tamása Starka o deportáciách do ZSSR a výskumy Andrey Petóovej o znásilneniach spáchaných sovietskymi vojakmi v rokoch 1944 – 1945.

13 *Historia Domus* je v rímskokatolíckej cirkvi zaužívaný latinský termín pre knihu vo forme denníka, ktorý zvyčajne viedol kňaz o udalostiach vo farnosti alebo v kláštore. Nezachytávala striktnie iba historické udalosti, ale aj subjektívne komentáre.

14 V tejto časti textu som sa opieral o prácu TÓTH, István György (ed.) *Mil ans d'histoire hongroise. Histoire de la Hongrie de la Conquête jusqu'à nos jours.* Budapest : Corvina-Osiris, 2003, predovšetkým o nasledujúce kapitoly: ROMSICS, Ignác. L'époque Horthy – (1920 – 1944/45), s. 545-597 ; GYARMATI, György. La Hongrie de la Deuxième Guerre mondiale jusqu'à nos jours – (1944/45 – 2000), s. 601-681. Pozri aj: PALASIK, Mária. *Chess Game for Democracy. Hungary between East and West, 1944 – 1947.* Montreal : McGill-Queens's University Press, 2011. Najmä kapitola 2 : The Transition Period: From War to Peace, s. 8-46.

pulácia, ktorá pôvodne predstavovala 14,5 milióna obyvateľov, znížila o 6,5 %, teda o 900 tisíc osôb (z toho takmer pol milióna židov). Pokiaľ ide o Budapešť, na vytvorenie predstavy o krutosti bojov a množstve mŕtvych stačí spomenúť, že v pamätiach nemeckých účastníkov bojov sa Budapešť často označuje za druhý Stalingrad. Hlavné mesto, ktoré sa na dva mesiace zmenilo na dejisko pouličných bojov, sa ocitlo prakticky v troskách. Z iniciatívy a s pomocou Sovietskeho zväzu bolo 22. decembra 1944 v Debrecíne zvolené dočasné Národné zhromaždenie. Komunistická strana, ktorá podľa vlastných odhadov disponovala len tromi tisíckami členov, v ňom bola zastúpená takmer 40 % poslancov. Na západe krajiny boje trvali ešte niekoľko mesiacov a agónia vlády Ferenca Szálasiho, ktorý sa ukrýval na území Rakúska, sa predĺžila až do konca marca 1945.

Provizórna maďarská vláda podpísala zmluvu o prímerí 20. januára v Moskve. Prímerie určilo politické, vojenské a ekonomické rámce spoločenských zoskupení a jednotlivcov až do parlamentných volieb 4. novembra 1945 a do podpísania mierovej zmluvy v Paríži 10. februára 1947. Tá do závažnej miery obmedzila reálnu suverenitu štátu, pretože – takisto ako v prípade iných porazených krajín – ustanovila v Maďarsku Spojeneckú kontrolnú komisiu, ktorá mala dozerať na dodržiavanie a správne uplatňovanie zmluvy.¹⁵ Komisii v Maďarsku predsedal sovietsky maršal Kliment Jefremovič Vorošilov, ktorý niekoľkokrát zakázal zvolanie dočasného Národného zhromaždenia, hoci zmena režimu si vyžadovala čo najrýchlejšie riešenie základných otázok fungovania štátu. Zmluva uložila Maďarsku obrovské vojnové reparácie, ktoré dosahovali výšku 30 % hrubého národného produktu z rokov 1945 a 1946.

Reorganizácia administratívy znamenala veľmi protichodný proces. Na územiach, ktorými prechádzala frontová línia už na jeseň 1944, sa bez pôsobenia parlamentu a vlády striedali medzivládia rôznych lokálnych orgánov – nazývaných „národné komisie“. Boli to fóra, ktoré mali za cieľ politickú reorganizáciu a zároveň plnili administratívnu úlohu. Novú políciu ihneď od jej založenia ovládla komunistická strana.

Ako na všetky tieto zásadné zmeny reagovali jednotlivci? Keďže zatiaľ nemáme k dispozícii celkový pohľad spracovaný v monografiách, pokúsim sa zhrnúť niektoré výsledky prebiehajúcich výskumov. Sústredme sa najskôr na otázku násilia v Maďarsku a na to, ako ho vnímali obeť a svedkovia.

Gergely Kunt na základe osobného denníka osemnásťročného dospievajúceho dievčaťa pochádzajúceho z katolíckeho prostredia strednej spoločenskej vrstvy skúmal vplyv protizidovských rasových zákonov, vplyv deportácií a teroru Šípových krížov.¹⁶ Autor paralelne skúmal viacero ďalších podobných denníkov, ktoré dobre odrážajú stereotypy a reakcie rodinného prostredia. Vo všeobecnosti

15 CSEH, Gergő Bendegúz – VIDA, István (ed.) *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary*. Budapest : MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2000.

16 KUNT, Gergely. A nyilasterror hatása egy kamaszlány elítéleteire. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 35-52. Pozri KUNT, Gergely. The Self-Reflexive Anti-Semitism of a Young Hungarian Woman during and after World War II (1940 – 1947). In *Holocaust. Study and Research*, 2015, č. 8, s. 59-80.

títo mladí ľudia (ktorí sa považovali za kresťanov) považovali diskriminačné zákony proti židom a zakladanie get za oprávnené opatrenia, ktorých cieľom bolo vo vlastnom záujme židov ich vydelenie zo spoločnosti. To spôsobovalo rozšírené presvedčenie, že „maďarskí kresťania“ žijú pod nadvládou židov. Ale teror, ktorý strana Šípových krížov po tom, ako sa v októbri 1944 dostala k moci, ako aj správy o príšerných masakroch v budapešťianskych uliciach napokon spôsobili radikálnu zmenu vo vnímaní autorky denníka. Ich brutálne činy jednoznačne odsúdila. Po prvý raz pocítila súcit so židovskými obeťami. Ale ďalšie denníkové záznamy predsa len ukazujú, že táto vlna súcitu bola dočasná a jej predsudky voči židom sa nezmenili. Dospela k záveru, že oprávnené opatrenia s cieľom vytlačiť židov na okraj spoločnosti sa napokon ukázali ako zbytočné.

Balázs Czetz pracuje s verejnými záznamami, predovšetkým úmrtnými listami a pamäťami s cieľom zrekonštruovať lokálnu skúsenosť so sovietskou okupáciou v župe Fejér.¹⁷ Župa bola dejiskom nepretržitých vojenských operácií takmer štyri mesiace. Chaotická situácia umožnila väčšiu anonymitu páchatel'ov násilných skutkov. Morálne zábrany sa celkom rozplynuli, zbrane boli dostupné vo veľkom množstve, ľudský život stratil cenu atď. Bojujúce strany, Nemci aj Sovieti, masovo páchali voči civilistom násilie, či už išlo o krádeže, nútené práce, vraždy. Podľa autentických spomienok sovietski vojaci celkom bez zábran vstupovali do súkromných domov aj verejných budov a brali stadiaľ, čo sa im zachcelo. Zastavovali civilistov na ulici a oberali ich o cennosti, hodinky či peniaze a pod. Sovieti sa dopúšťali zločinov najmä individuálne alebo v malých skupinách. István Sántha uvádza, že podľa zvyklostí Červenej armády boli po víťaznej bitke povolené tri dni plienenia. Išlo najmä o užívanie alkoholu, znásilňovanie, ničenie a krádež cenných predmetov.¹⁸

Aj deportácia Maďarov do sovietskych táborov nútených prác zanechala v kolektívnej pamäti obyvateľstva bolestné stopy. Podľa výskumov Tamása Starka¹⁹ bolo do Sovietskeho zväzu v dvoch vlnách odvedených asi 600 tisíc osôb vrátane 200 tisíc civilistov. Spravidla dva-tri dni po okupácii Sovieti vo väčších obývaných zónach zhromaždili ľudí pod zámienkou upratovacích prác (tzv. malenkaja rabota – drobná práca). Po obliehaní Budapešti uvádza maršal Rodion Jakovlevič Malinovskij vo svojej správe 138 tisíc vojnových zajatcov – počet skutočných vojnových zajatcov (Nemcov aj Maďarov) bol pritom maximálne 40 tisíc. Druhá deportácia o jeden až dva mesiace neskôr už prebiehala oveľa systematickejšie. Sovietske jednotky mali predbežne transportovať kontingenty väzňov z presne určených oblastí. Cieľom bolo jednak zabezpečiť pracovnú silu pre ZSSR a jednak

17 CZETZ, Balázs. A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében a közigazgatási iratok tükrében, 1944 – 1947. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 69-96.

18 SÁNTHA, István. A front emlékezete. A Vörös hadsereg kötelékében tömegesen és fiatalkorúakon elkövetett nemí erőszak kérdése a Dél-Vértesben (előtanulmány). In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 127-162.

19 STARK, Tamás. Ethnic Cleansing and/or Collective Punishment: Soviet Policy Toward the Prisoners of War and Civilian Internees in the Carpathian Basin, 1945 – 1955. In VÁRDY, S. Bela – TOOLEY, Hunt (ed.) *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. New York : East European Monographs, Columbia University Press, 2003. s. 488-502; STARK, Tamás. „...Akkor azt mondták kicsi robot”. *A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközp, 2017. Pozri aj: LENDVAI TIMÁR, Edit (ed.) *Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboráiban, 1945 – 1954*. Érd : Magyar Földrajzi Múzeum, 2016.

kolektívne potrestať Maďarov. Maďarské poriadkové jednotky sa často podieľali na násilnom zaháňaní väzňov do zapečatených nákladných vagónov. Do jedného vagóna nahnali šesťdesiat osôb, z ktorých transport do cieľa neprežilo 10 až 20 %. Podľa maďarských zdrojov sa do Maďarska vrátilo okolo 330 až 380 tisíc väzňov, mnohí z nich ťažko chorí. O svojich traumatických skúsenostiach museli mlčať. Maďarské úrady viedli zoznamy civilistov aj vojnových väzňov a tento termín používala aj komunistická tlač. Po návrate dostali legitimáciu vojnového väzňa. Na starosti ich malo oddelenie „vojnových väzňov“ Ministerstva sociálnych vecí.

Andrea Petőová skúmala sexuálne násilie sovietskych vojakov v Budapešti a jeho dôsledky. Študovala dokumentáciu zdravotných stredísk pre pohlavné choroby a inšpekčnú medicínu a pracovala aj s výskumnými metódami orálnej histórie.²⁰ Vzhľadom na tabu spojené s týmto druhom zločinu existuje len málo pramenného materiálu. Odhady uvádzajú okolo 50 až 200 tisíc prípadov s veľmi ťažkými následkami. V zdravotných strediskách masovo stúpili požiadavky na interrupciu (podľa nemeckých zdrojov otehotnelo približne 20 percent znásilnených žien). Po prvýkrát sa dala za týchto okolností interrupcia v Budapešti podstúpiť bezplatne a radikálne to zmenilo kontrolu pôrodnosti. Národný výbor v Budapešti zrušil zákaz interrupcie 14. februára 1945. V dôsledku znásilnení sa šíрили aj mnohé pohlavné choroby. Podľa inšpekčných lekárskejších správ infekcie kvapavkou a syfilisom stúpili trojnásobne. Liečba týchto ochorení bola takisto dostupná zadarmo. Paralelne s normalizáciou situácie začala sexuálna výchova vo veľkom demystifikovať sexualitu. Psychologické traumy obetí sa však nikdy nepodarilo vyliečiť, pretože znásilnené ženy boli o svojej traume často nútené mlčať kvôli obavám zo straty povesti „slušnej ženy“. Veľmi často sa im vyčítalo, že sa lepšie neskryli. O znásilneniach sovietskymi vojakmi neexistujú žiadne súdne záznamy, keďže sovietska armáda nepatrila pod jurisdikciu okupovanej krajiny. V čase studenej vojny sa akékoľvek negatívne zmienky o Červenej armáde považovali za nevyhovujúce politické stanovisko.

Podobu perzekúcie nemeckého obyvateľstva v Maďarsku dobre ilustruje štúdia Györgya Rittera.²¹ Autor porovnáva písomné pamäti jednej nemeckej ženy z roku 1994 a rozhovor, ktorý sa s ňou uskutočnil o dvadsať rokov neskôr na tému jej zdrvujúcich skúseností v rokoch 1945 až 1950. Štúdia ukazuje, akým spôsobom represie proti Nemcom po skončení druhej svetovej vojny (internácie, nútené práce) podlomili jej morálku. Násiliu sa pokúšala vyhnúť hlbšou identifikáciou s majoritnou maďarskou spoločnosťou. Spájala ju s ňou rovnaká psychologická vzbura proti systému komunistického násilia a represívnej ideológie. Strach z komunistickej moci však pretrval.

20 PETŐ, Andrea. Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. In *Történelmi Szemle*, 1999, č. 1-2, s. 85-107. Pozri tiež PETŐ, Andrea. Memory and Narrative of Rape in Budapest and Vienna in 1945. In BESSEL, Richard – SCHUMANN, Dirk (ed.) *Life After Death. Approaches to a Cultural and Social History of Europe During the 1940s and 1950s*. Washington : Cambridge University Press, 2003, s. 129-148.

21 RITTER, György. Egy bakonyi német asszony emlékezete a „háború borzalmairól“. Memoár és oral history összehasonlítás. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 53-70.

Jednako sa však našlo niekoľko faktorov, ktoré dôsledky násilia zmierňovali. Obzvlášť postoj cirkví, ktorý podrobili analýze Lázár Vértesi²² a Gábor Bánkuti.²³ Obaja bádatelia skúmali *Historia Domus*. Je to základný zdroj lokálnej dokumentácie dôsledkov sovietskej okupácie (násilné činy a pod.), keďže verejná správa sa zrútila a významná časť miestnych činiteľov utiekla. Ale nižší klérus, ktorý podliehal nariadeniam hlavného prímasa a biskupa v Pécsi, ostal aj naďalej na svojom pôsobisku. Táto skutočnosť v radoch obyvateľstva výrazne nahromadila morálny kapitál. Podobne sa zachovala aj kalvínska cirkev. Obnovenie náboženských obradov, ako aj pravidelné zvonenie kostolných zvonov, znamenali po chaotickej vojenskej situácii pre ľudí kontinuitu s minulosťou a postupnú normalizáciu každodenného života. To napokon chceli dosiahnuť aj Sovieti. Vo všeobecnosti platilo, že sovietske jednotky blížiac sa k hraniciam dediny vítal vždy kňaz. Dôstojníci (minimálne niektorí) sa zväčša ubytovali v budove fary. Kňazi niekedy pôsobili ako sprostredkovatelia medzi okupantmi a obyvateľmi obce. Zaujímavé je pozorovanie, že v cirkevnom prostredí nespôsobila sovietska okupácia kolektívnu traumu, pretože vedenie katolíckej cirkvi klérus na príchod Červenej armády cieľavedome pripravovalo (až po mučenie).

Aké individuálne a skupinové stratégie boli naplánované v záujme prežitia a obnovenia každodenného života v odpovedi na nové výzvy, ktoré vyplynuli z drastických udalostí rokov 1944 – 1945? Uvedme si niekoľko príkladov.

Zsombor Bódy vo svojom texte analyzuje autobiografiu istého 92-ročného muža (vznikla v roku 2006), ktorý pracoval ako robotník, neskôr ako technik a napokon ako úradník v technickej správe.²⁴ Autor autobiografie pracoval v automobilovej továrni v Budapešti. Počas vojny a po nej bol oddaným členom Sociáldemokratickej strany (Szociáldemokrata Párt). Dokument veľmi jasne ilustruje, ako rok 1944 a obsadenie Budapešti zabránili „normálnemu“ fungovaniu spoločnosti. Jednotlivci náhle stratili všetky obvyklé životné podmienky. Rodina alebo spoločenstvo viac nedokázali riadiť dodržiavanie bežných životných noriem. Týmto by sa vari dalo vysvetliť rozpútanie násilia a celková strata morálnych zábran, ktoré viedli napríklad ku krízam manželstva a k vzostupu partnerskej nevery. Neexistencia verejných zdrojov obživy radikálne zmenila spôsoby potravinového zásobovania a výživy. Podľa autora autobiografie mu nevyhnutnú obživu poskytoval práve automobilový závod, v dôsledku čoho sa jeho väzba na zamestnávateľa významne posilnila. Zároveň pozorujeme, že sa ešte väčšmi zintenzívnili väzby jednotlivcov na politické strany. Pri riešení prekážok každodenného života (napr. ako nájsť zamestnanie, ubytovanie, zohnať kurivo) už bežné spôsoby nepostačovali. V stave ustavičnej spoločenskej pohotovosti sa ako jediné stabilné inštitúcie, ktoré jednotlivcom poskytovali podporu, ukazovali politické strany. V roku 1945 existovalo viacero významných politických

22 VÉRTESI, Lázár. Frontátvonulás a Pécsi Egyházmegyében a Historia Domusok tükrében. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 379-409.

23 BÁNKUTI, Gábor. A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 412-424.

24 BÓDY, Zsombor. A második világháború magyar társadalma egy önéletrajz tapasztalati horizontján. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 15-33.

strán: Nezávislá maloroľnícka strana, Sociálnodemokratická strana, Komunistickej strane atď. Je známe, že komunistické sily neskôr iné strany vytlačili, ale význam politickej strany ako organizačnej štruktúry pretrval.

Netta Nagyová skúmala pramene k lokálnym dejinám a spomienky obyvateľov vo vidieckom prostredí.²⁵ V dôsledku zrušenia sa systému výživy verejnosti nastal obrovský nedostatok základných potravín (ktoré sa na lokálnej úrovni neprodukovali) a potrieb dennej spotreby (soľ, cukor, zápalky, petrolej, ošatenie). Od decembra 1944 sa zároveň zásadne znížili zásoby potravín v mestách. Na vidieku peniaze v tomto období nemali žiadnu hodnotu a prestali fungovať ako platobný prostriedok. Celoštátny prídellový systém v roku 1945 ešte neexistoval. Jediným provizórnym riešením sa stal výmenný obchod (napr. vykrmená hus za zimný kabát), čierny obchod a tajné ukrývanie potravín. Tieto fenomény miestne vedenie do istej miery tolerovalo ako spôsob potravinového zásobovania obyvateľstva. Transakcie uskutočňovali predovšetkým „zmenári“ pochádzajúci z miest. Na takúto situáciu najviac doplácali mestskí obyvatelia v hmotnej núdzi.

Napokon sa sústreďme na skupinovú stratégiu správcov domov. Máté Rigó skúmal postavenie a situáciu domových správcov v siedmom budapeštianskom obvode v rokoch 1930 – 1940.²⁶ Išlo o obvod s najpočetnejším židovským obyvateľstvom. Pracoval predovšetkým s výpoveďami z roku 1945, ktoré vznikli počas vypočúvaní domovníkov spomínaného mestského obvodu. Veľmi často práve oni zohrávali rozhodujúcu úlohu v praktickom vykonávaní protižidovských rasových zákonov a mnohí z nich podľahli korupcii. Po vojne začal odborový zväz domovníkov a jeho noviny *Házfelügyelő* (Domovník) podporovať komunistickú stranu. Dá sa to pripísať skutočnosti, že správcovia domov, ktorí v období holokaustu spolupracovali s režimom, dostali len malé tresty a zo situácie vyviazli bez ujmy. Neskôr sa téma aktívnej účasti domových správcov na prenasledovaní židov systematicky tabuizovala. Komunistická strana Maďarska uvádzala, že povolanie domovníka sa považovalo za dôverné postavenie, a preto sa od jeho vykonávateľov očakávala absolútna oddanosť.

Na záver môžeme konštatovať, že historické výskumy prechodného obdobia rokov 1944 a 1945 sa museli vyrovnávať so závažnými komplikáciami. Historici boli nútení čeliť traumatickým skúsenostiam z obdobia sovietskej okupácie, ktorá trvala viac ako 45 rokov. Bolo nevyhnutné prekonávať skreslenia historickej pamäti jednotlivými režimami a korigovať medzinárodné historiografické nepresnosti týkajúce sa začiatku a príčin studenej vojny. Tu uvedené výskumy, ktoré vychádzali z prístupu „zdola“, môžu hlbkovejšie a realistickejšie predstaviť ťažké obdobie, v ktorom boli jednotlivci nútení reagovať na mnohé ťažké

25 NAGY, Netta. „Sérthetetlen volt a mezsgye, szent volt a föld?“. *Gazdák és újbirtokosok a Homokhátságban a szovjet megszállás idején*. In CSIKÓS – KISS – KOVÁCS 2017, s. 577-615. Pozri NAGY, Netta. Peasant behaviour forms and survival techniques in villages of the Homokhátság region in the years of compulsory produce delivery, 1945 – 1956. In *Acta Ethnographica Hungarica*, 2013, 58 (1), s. 37-56.

26 RIGÓ, Máté. „Hétköznapi emberek“ és a holokauszt. In BÓDY – HORVÁTH 2015, s. 93-118; RIGÓ, Máté. Ordinary women and men: superintendents and Jews in the Budapest yellow-star houses in 1944 – 1945. In *Urban History*, 2013, 40, č. 1, s. 71-91.

situácie vlastnými silami. Ukazuje sa, že na priemerného človeka nevplývali len dejinné zmeny, ale že pôsobenie individuálneho aktéra a spoločnosti bolo vzájomne podmienené. Jednotlivci, akokoľvek podriadení a zraniteľní, mali istý priestor svojprávneho konania. „Obyčajní ľudia“ a ich zoskupenia, ich očakávania, strachy a stratégie prežitia takisto vplývali na sociálny a politický proces formovania komunistickej diktatúry v Maďarsku v druhej polovici 40. rokov 20. storočia.

Z francúzštiny preložila Silvia Ruppeltdová

Cituj:

KECSKÉS D., Gusztáv. Medzi mierom a vojnou: Maďarsko v rokoch 1944 až 1945 z pohľadu bežných ľudí. Historiografický prehľad. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 97-105. ISSN 1337-6861.

...

Kecskés D. Gusztáv
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
1453 Budapest, p.o.b. 33.
kecskes.gusztav@btk.mta.hu

Antikomunistický odboj v Poľsku v rokoch 1944 – 1947: Banditi alebo hrdinovia?

Marek Mikołajczyk

Abstract:

MIKOŁAJCZYK, Marek: Anti-Communist Resistance in Poland from 1944–1947: Bandits or Heroes? The purpose of the article is to present the fate of the so-called “indomitable” soldiers [żołnierze wyklęci] and their myth, cultivated from 1989 onwards. In 1945, these soldiers, refusing to accept new orders in a country led by communists supported by the USSR, decided to continue the fight. At the end of the war there were 120,000-180,000 of them out of which 13,000-17,000 fought in partisan units. Two years later, there were only about 2,000 of them left. They represented different social groups and attitudes. Among them there were former soldiers of the Home Army [Armia Krajowa], but also people who were associated with the extremely nationalistic organization, the National Armed Forces [Narodowe Siły Zbrojne]. In the time of the Polish People’s Republic, they were all considered as bandits and fascists. After 1989, when interest in the anti-communist armed underground was revived, the myth of unrelenting soldiers, soldiers who had been cursed, doomed, was born. The “Indomitable” Soldiers National Remembrance Day [Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych] was established in 2011. However, the assessment of “indomitable” is far from unambiguous. There were patriots, righteous people among them whose fate was often tragic. But there were also those who were ready to cooperate with the Germans or who were responsible for the deaths of innocent people.

Keywords: “indomitable” soldiers, Armia Krajowa, Poland, World War II, post-war society, anti-communism

Prílivom výskumných prác, ktorý sa začal koncom 90. rokov 20. storočia a dozrel v prvom desaťročí nového tisícročia, nanovo ožil nepokoj obdobia, ktoré nasledovalo bezprostredne po druhom svetovom vojenskom konflikte. Dnes už veľa autorov zastáva názor, že pre mnohých Európanov koniec druhej svetovej vojny neznamenal príchod mieru, ale, naopak, začiatok nových kríz, ktoré boli v niektorých prípadoch sprevádzané veľkým násilím. Veľká časť populácie musela na každodennej báze čeliť vyhnanstvu, vraždám, okupácii, znásilneniam, nenávisťi a pomste.

Tony Judt vo svojom monumentálnom diele *Povojnová Európa: história po roku 1945* dokazuje, že bezprostredne po vojne bola Európa politicky a sociálne veľmi nestabilná.¹ Západ musel čeliť politickým konfliktom, vo Francúzsku a Taliansku mali veľký vplyv komunisti. Bolo nevyhnutné opäť vybudovať všetky štátne inštitúcie. Európske obyvateľstvo prežívalo na hranici hladomoru. Na východe vystriedali Nemcov Sovieti. Išlo o oslobodenie alebo o novú okupáciu? Alebo o akýsi druh medzivládia? Britský spisovateľ a historik Keith Lowe vo svojej

¹ JUDT, Tony. *Après-guerre, une histoire de l'Europe depuis 1945*. Paris : Armand Colin, 2007. Vyšlo v slovenskom preklade v roku 2007 vo vydavateľstve Slovart.

knihe *Krutý kontinent, Európa krátko po druhej svetovej vojne* opisuje starý kontinent, ktorý je zmietaný násilím a ktorého široké vrstvy obyvateľstva stále odmietajú prijať skutočnosť, že vojna sa skončila. Kriminalita závratne stúpa, hospodárstvo sa prepadá. Dôraz kladie najmä na zvrátenú morálku a nenásytnú túžbu po pomste, trpké dedičstvo vojnového konfliktu.²

V roku 1945 väčšina Poliakov považuje vojnu za skončenú. Nie bez váhania a pochybností sa pripravujú uznať a prijať novú realitu. Po rokoch vojny sa chcú ľudia v mieri vrátiť do normálneho života, sústrediť sa na svoje osobné a profesionálne ciele. Inú, oveľa menej početnú skupinu Poliakov tvoria tí, ktorí aktívne podporujú nový poriadok. Konajú tak z viacerých pohnútok. Sú medzi nimi starí komunisti z čias pred vojnou, verní svojim ideálom, ako aj oportunisti, najmä mladí ľudia pochádzajúci zo znevýhodneného prostredia, ktorých láka možnosť rýchleho kariérneho postupu. Napokon je tu tretia skupina – ľudia, ktorí nemienia prijať novú realitu Poľska v područí Sovietskeho zväzu. Nie sú ochotní podriaďiť sa novej okupácii a sú odhodlaní pokračovať v odboji, tentoraz proti inštitúciám a zástupcom komunistického systému uvaleného a podporovaného Moskvou.³ Stanú sa z nich „prekliati vojaci“. Ich odhodlanie, minimálne spočiatku, umocňuje nádej, že Západ im proti ZSSR príde na pomoc. Očakávajú prepuknutie tretej svetovej vojny. Ich boj je však onedlho márnny. Drvivá väčšina bojovníkov sa preto vzdá života v ilegalite a zvolí návrat do normálneho života, čo sa pre mnohých skončí zle. Od roku 1947 čoraz menej početná zvyšná hŕstka pokračuje v odboji bez veľkých ilúzií.

Komunistická propaganda považovala ľudových členov odboja proti komunistickému systému a sovietskej nadvláde po dlhé roky za zločincov. Po roku 1989 boli spoločnosťou objavení nanovo a postupne sa zmenili na hrdinov – na nepoddajných, „prekliatych vojakov“. Začal sa šíriť ich kult. Boli to však skutočne hrdinovia bez bázne a hany, ozajstní rýdži vlastenci, ktorí položili život za nezávislosť Poľska? Niektorí historici, ktorí sa roky venujú výskumu ich príbehov, odmietajú túto verziu ako zjednodušujúcu a redukovanú. Berúc do úvahy všetky rozmery a celú zložitosť obdobia, ktoré nasledovalo po skončení druhej svetovej vojny, preto ponúkajú oveľa hlbšiu a predovšetkým kritickejšiu analýzu.

2 LOWE, Keith. *L'Europe barbare, 1945 – 1950*. Paris : Perrin, 2013. Vyšlo v slovenskom preklade v roku 2014 vo vydavateľstve Premedia.

3 V tej súvislosti je nutné si uvedomiť, že vojenský antikomunistický odboj vo východnej Európe po roku 1945 nebol výlučne poľským fenoménom. Bol to rovnako prípad západnej Ukrajiny, kde sa angažovanosť v antikomunistickom odboji v rokoch 1944 – 1950 odhaduje na 400 tisíc ľudí. Takisto sa to týka pobaltských krajín: v Litve v období rokov 1944 – 1956 bojovalo proti komunistickému režimu asi 100 tisíc osôb, v Estónsku a Lotyšsku okolo 20 – 40 tisíc osôb. V Lotyšsku navyše podobne ako v Poľsku nebola podoba odboja rovnaká; LAAR, Mart. *Wojna w lesie. Wojna Estończyków o przetrwanie 1944 – 1956*. Kraków : Egis, 2008; MOTYKA, Grzegorz – WNUK, Rafał – STRYJEK, Tomasz – BARAN, Adam F. *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944 – 1953*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012.

Zavedenie komunistického režimu v Poľsku v rokoch 1944 – 1945

V roku 1939 bolo Poľsko obsadené nacistickým Nemeckom a Sovietskym zväzom.⁴ Poľská vláda opustila krajinu a odišla do exilu vo Francúzsku, po porážke Francúzska Hitlerom v roku 1940 do Londýna. Zo zahraničia začala poľská exilová vláda na území okupovaného Poľska organizovať administratívne, politické a vojenské štruktúry poľského podzemného štátu. S cieľom prevziať kontrolu nad všetkými aktívnymi podzemnými vojenskými silami vznikla 14. februára 1942 Krajinská armáda – Armia Krajowa (AK). Táto najväčšia ozbrojená odbojová organizácia mala vo svojom vrcholnom období okolo 300 tisíc vojakov.⁵ Napriek tomu sa však, najmä z politických dôvodov, niektoré vojenské sily odmietli podrobiť AK a poľskej exilovej vláde v Londýne. Išlo najmä o komunistické jednotky a nacionalistickú extrémnu pravicu.

Od roku 1943 si poľská vláda začala uvedomovať, že poľské územie oslobodí Sovietsky zväz. Rozhodla sa preto paralelne s AK zorganizovať elitnú odbojovú sieť pod názvom Nezávislosť – Niepodległość (NIE). Jej vedenie bolo zverené generálovi Augustovi Emilovi Fieldorfovi alias „Nil“. Ale vzhľadom na Varšavské povstanie, ktoré prepuklo 1. augusta 1944, a na vlnu zatýkania, ktorá v dôsledku toho postihla vedúcich predstaviteľov podzemného štátu, sa štruktúry NIE nikdy nevytvorili.⁶

V januári 1944 prekročila sovietska armáda východnú hranicu Poľska platnú pred 1. septembrom 1939.⁷ Príkazy londýnskej vlády vychádzali z toho, že v momente vstupu Sovietov na poľské územie ostane AK v ilegality. Ale na mieste sa generál Tadeusz „Bór“ Komorowski, ktorý v tom čase AK velil, rozhodol inak. Chcel, aby jednotky AK vystúpili z ilegality a pred Sovietov predstúpili priamo ako reprezentanti Poľského štátu. Zmyslom bolo v mene londýnskej poľskej vlády prevziať kontrolu na poľskom území oslobodeným sovietskou armádou.⁸ Ale keď chceli plán realizovať, boli odzbrojení a rozpustení. Osud veliteľov bol často tragický: padli do rúk NKVD a boli deportovaní do ZSSR.⁹

Dvadsiateho júla 1944 prekročili sovietske a poľské jednotky rieku Bug, ktorá teraz tvorila novú hranicu medzi Poľskom a ZSSR. Vtedy začal Stalin s podporou poľských komunistov zavádzať v Poľsku komunistický systém. Sovieti etablovali zložitý represívny aparát a s pomocou Poliakov ochotných prijať ich nadvládu založili v júli 1944 v Lubline Poľský výbor národného oslobodenia (Lublinský výbor). Výbor predstieral politickú pluralitu, ale v skutočnosti ho od začiatku ovládali

4 Vo všeobecných otázkach o situácii v Poľsku počas druhej svetovej vojny a prevzatí moci komunistami dobre poslúži dielo BUHLER, Pierre. *Histoire de la Pologne communiste. Autopsie d'une imposture*. Paris : Karthala, 1997, s. 21-225.

5 PACZKOWSKI, Andrzej. *Pół wieku dziejów Polski 1939 – 1989*. Warszawa : PWN, 1996, s. 69-75.

6 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 142.

7 Sovietske partizánske jednotky začali na území východného Poľska pôsobiť už v polovici roku 1942; PACZKOWSKI 1996, s. 110-111.

8 Táto otázka zásadne rozdeľovala poľskú vládu v Londýne; pozri BŁAŻYŃSKI, Zbigniew (ed.) *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939 – 1945*. Londyn : Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1994, s. 275-276.

9 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 134-141.

komunisti, ktorí zaujali všetky zásadné pozície od obrany po bezpečnostný aparát. Oficiálny program Lublinského výboru bol blízky programu londýnskej vlády, ktorý predstavila niekoľko mesiacov predtým. Ale jeden zásadný rozdiel existoval: londýnska vláda vystupovala proti zmene východnej hranice Poľska v prospech Sovietskeho zväzu.¹⁰

Po zriadení Lublinského výboru sa situácia exilovej poľskej vlády v Londýne veľmi skomplikovala. V tylé frontu malo Poľsko tvár okupovanej krajiny, hoci sovietsku armádu tu a tam ľudia vítali kvetmi. Politické a vojenské štruktúry založené na poľskom území Poliakmi z Londýna pôsobiace, postupne oslabovali brutálne zásahy NKVD, ktorá sa rozhodla zlikvidovať politickú opozíciu. V rámci Ministerstva verejnej bezpečnosti vznikla 27. júla 1944 politická polícia ako Úrad verejnej bezpečnosti – Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego (UBP) a jeho jednotlivé miestne pobočky, a tiež bola založená Ľudová milícia – Milicja Obywatelska (MO). Jej členovia pochádzali najmä z radov komunistických partizánov, ale boli medzi nimi aj viacerí partizáni z AK alebo prostí oportunisti hľadajúci miesto v novej realite. Koncom vojny sa ich počet vyšplhal asi na 50 tisíc osôb. Políciu podporovali paramilitantné Jednotky vnútornej bezpečnosti, tzv. Korpusu vnútornej bezpečnosti – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego (KBW). V máji 1945 mali 28 tisíc členov.¹¹ K tomu treba pripočítať úderné jednotky, ktoré vznikli na jeseň 1945, a v záujme terénneho „boja proti reakcii“ mali veľké právomoci. Ale skutočná sila poľských komunistických síl čerpala z prítomnosti sovietskej armády v Poľsku, ktorej stavu medzi Bugom a Vislou predstavovali okolo dvoch miliónov vojakov. Okrem toho v Poľsku do jari 1947 ostávali aj sily NKVD.¹²

Policajný aparát od začiatku infiltroval prostredie podzemného odboja a v očiach verejnej mienky sa ich usiloval všetkými možnými prostriedkami zneuznať. Členovia antikomunistickej opozície si to uvedomovali a pokúšali sa tomu čeliť. Napríklad vydávali brožúry alebo letáky, ktorými varovali pred všetkými druhmi provokácií komunistického režimu.¹³

Komunistický policajný aparát už od svojho založenia veľmi tvrdo postihoval antikomunistickú opozíciu a za niekoľko mesiacov od polovice augusta 1944 bolo zatknutých okolo 20 až 25 tisíc osôb. Spomedzi nich bolo mnoho členov AK, ktorí boli po zadržaní vypočúvaní a vo väčšine prípadov deportovaní do ZSSR. Čoraz početnejšie a efektívnejšie akcie Lublinského výboru s podporou Sovietov ohrozovali existenciu AK. Dekrét o štátnej bezpečnosti zverejnený koncom októbra 1944 informoval o tvrdých trestoch za akúkoľvek aktivitu namierenú proti štátu. Lublinský výbor sa 31. decembra 1944 zmenil na provizórnu vládu, ktorá bola okamžite uznaná Moskvou. To ešte väčšmi oslabilo autoritu londýnskej vlády, ktorej medzinárodná pozícia sa predovšetkým po demisii Stanisława

10 PACZKOWSKI 1996, s. 127-135.

11 BUHLER 1997, s. 132-133.

12 PACZKOWSKI 1996, s. 167.

13 KERSTEN, Krystyna. *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944 – 1956*. Londyn : Aneks, 1993, s. 30-32.

Mikołajczyka¹⁴ veľmi oslabil. Jeho nástupca Tomasz Arciszewski v predvečer Jaltskej konferencie viac s pomocou Britov nemohol počítať.

Hlavný veliteľ AK generál Leopold Okulicki dal 19. januára 1945 príkaz na jej rozpustenie. Vo svojich posledných slovách adresovaných vojakom AK ich požiadal, aby sa stali sprievodcami národa na jeho ceste v ústrety nezávislosti Poľska.¹⁵ Päťdesiat tisíc bojovníkov sa rozhodlo rozkaz poslúchnuť a vystúpili z ilegality. Časť z nich bola okamžite zadržaná a deportovaná jednotkami NKVD.¹⁶ V marci 1945 boli generál Okulicki, vyslanec londýnskej vlády Jankowski a ďalší dôležití činitelia podzemného štátu s centrom v Londýne pozvaní na rozhovory so Sovietmi. Ale namiesto začatia rozhovorov spadli do pasce NKVD a boli zatknutí.¹⁷ Akákoľvek spolupráca medzi londýnskou vládou a Sovietmi tak bola zmietnutá zo stola.

Represívne prostriedky Lublinského výboru a potom aj provizórna vláda na jednej strane šikovne využili vyčerpanosť obyvateľov Poľska piatimi rokmi vojny, ako aj krach londýnskej exilovej vlády; na druhej strane zároveň vôľu vybudovať stabilný a trvalý štát, a preto hľadali politické prostriedky na upevnenie svojej pozície. Nový režim potreboval získať väčšiu popularitu a navrhol sociálne reformy, ktoré Poliaci dlhé roky očakávali – napríklad agrárnu reformu. Angažoval sa zároveň aj v rekonštrukcii hospodárskeho a kultúrneho života využívajúc pri tom antigermánske nálady.

Po rozhodnutiach, ktoré tri mocnosti prijali na Jaltskej konferencii, sa provizórna vláda stala 28. júna 1945 Dočasnou vládou národnej jednoty. Predsedníctvom vlády bol poverený socialista Edward Osóbka-Morawski, komunista Władysław Gomułka a ľudovec Stanisław Mikołajczyk sa stali podpredsedami. Mikołajczyk sa rozhodol vrátiť do krajiny nie len pre svoj vstup do Dočasnej vlády národnej jednoty, ale aj v záujme vedenia Poľskej ľudovej strany (Polskie stronnictwo ludowe), ktorá bola so svojimi 800 tisíc prívržencami najväčšou poľskou stranou a až do roku 1947 najväčším politickým rivalom komunistov a ich spojencov.

Vládu Národnej jednoty uznali západné mocnosti, ktoré vzápätí zbavili londýnsku vládu legitimacy. Rada Národnej jednoty, ktorá bola politickou reprezentantkou londýnskej vlády na poľskom území, bola rozpustená. Pred zánikom ešte vydala deklaráciu s opätovným pripomenutím hodnôt, pre ktoré Poliaci bojovali proti Nemcom a na ktorých by mal byť vybudovaný Poľský štát – išlo najmä o mier a slobodu, ako aj demokraciu.¹⁸ Deklarácia sa stala integrálnou súčasťou *Testamentu odbojového Poľska*, ktorého autori navrhovali za ciele poľskej politiky okrem iného stiahnutie sovietskych jednotiek z územia Poľska, skoncovanie s politickým

14 Stanisław Mikołajczyk (1901 – 1966) bol jednou z vedúcich postáv roľníckeho hnutia pred druhou svetovou vojnou. Od roku 1940 bol podpredsedom poľskej vlády v Londýne a po tragickej smrti Władysława Sikorského 4. júla 1943 sa stal predsedom vlády.

15 *Armia Krajowa w dokumentach 1944 – 1945, vol. V: Październik – 1944 lipiec 1945*. Londyn : SPP, 1981, s. 239.

16 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 163-164.

17 STRZEMBOSZ, Tomasz. *Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939 – 1945*. Warszawa : Wydawnictwo Krupski i S-ka, 2000, s. 347-348.

18 *Armia Krajowa w dokumentach vol. V*, 1981, s. 176.

prenasledovaním, nezávislosť poľskej armády, slobodné voľby a nezávislú zahraničnú politiku.

Hlavné organizácie ilegálneho antikomunistického odboja v rokoch 1945 – 1947

Odhaduje sa, že na konci vojny dosahoval počet členov podzemného odboja okolo 120 – 180 tisíc osôb, z toho okolo 13 až 17 tisíc členov ozbrojených jednotiek.¹⁹ Väčšina vodcov antikomunistického odboja si už nerobila ilúzie o ničom, čo sa týkalo ďalšieho vývoja situácie v krajine. Už neverili pomoci zo strany Západu ani vojne so ZSSR. Z ich pohľadu vzhľadom na okolnosti nemalo pokračovanie odboja ďalší význam a z hľadiska existencie poľského obyvateľstva ťažko skúšaného vojnou by to bolo aj nebezpečné. S veľkou nádejou očakávali návrat Mikołajczyka do Poľska a počítali s jeho pozíciou v Dočasnej vláde národnej jednoty.²⁰ Začiatkom júla bola Delegácia ozbrojených síl, ktorá mala nahradiť NIE, rozpustená. No ako zdôrazňovali noviny *Strażnica sumienia* v čísle zo 6. júla 1945, rozpustenie nebolo aktom kapitulácie v boji za slobodu a nezávislosť Poľska, ale iba transformáciou spôsobu tohto boja.

Pri príležitosti prvého výročia manifestu Poľského výboru národného oslobodenia (Lublinský výbor) nový režim vyhlásil amnestiu. Odhaduje sa, že túto príležitosť využilo okolo 30 – 40 tisíc bojovníkov na vystúpenie z ilegality a začlenenie sa do normálneho života. Amnestia splnila svoje poslanie – zásadne oslabil stavy antikomunistického odboja.²¹

Tí, ktorí odmietli ponuku amnestie, v septembri 1945 založili novú tajnú organizáciu Sloboda a nezávislosť – Wolność i Niezawisłość (WiN), ktorá mala za cieľ uskutočňovanie programu predtým navrhnutého NIE.²² Už nemalo ísť o vojenské akcie, ale organizovanie tajnej politickej opozície. Organizácia WiN predstavila svoj program 15. septembra 1945 v deklarácii *O slobode občana a nezávislosti krajiny*.²³ Využívajúc politické prostriedky propagandy a tajnej tlače chcela WiN diskkrétne podporiť Mikołajczykovu roľnícku Poľskú ľudovú stranu a dosiahnuť tak uskutočnenie slobodných volieb. Jej politický program do veľkej miery vychádzal z Deklarácie Rady národnej jednoty z roku 1944. Zdôrazňoval príklon Poľska k západnej kresťanskej civilizácii a k demokracii.²⁴ V rokoch 1945 – 1947 bola WiN najväčšou podzemnou organizáciou s približne 30 – 40 tisíc členmi.²⁵ Napriek tomu do nej rýchlo prenikli tajné služby politickej polície: jej prvý predseda plukovník Jan Rzepecki bol zatknutý už v novembri 1945 a jeho nástupca krátko nato. Od roku 1948 organizáciu prakticky celkom ovládli služby politickej polície a v roku 1952 ju definitívne rozložili.

19 WIELICZKA-SZARKOWA, Joanna. *Żołnierze wyklęci. Niezłomni bohaterowie*. Kraków : Wydawnictwo AA, 2013, s. 39.

20 KERSTEN 1993, s. 59-60.

21 PACZKOWSKI 1996, s. 177 odhaduje ich počet na 42 tisíc.

22 WIELICZKA-SZARKOWA 2013, s. 33-34.

23 KERSTEN 1993, s. 62.

24 Tamže, s. 71-79.

25 WIELICZKA-SZARKOWA 2013, s. 33-35.

Okrem WiN v rokoch 1945 – 1947 pôsobili na poľskom území mnohé podzemné skupiny, obzvlášť na východe Poľska v menej urbanizovaných oblastiach Białystoku, Lublinu či Rzeszówa.²⁶ Rozsah tohto rôznorodého odboja sa často posudzuje veľmi ťažko. Lišili sa v spôsobe činnosti od podoby propagandy až po ozbrojený boj. Medzi tajnými vojenskými organizáciami operujúcimi na poľskom území boli obzvlášť aktívne nacionalistické zoskupenia ako Národný zväz boja – Narodowy Związek Walki (neskôr ako Narodowe Zjednoczenie Wojskowe), NZW. Organizácia vznikla koncom roku 1944 a vo vrcholnom období mala 30 – 40 tisíc ľudí. Vodcovia nacionalistického hnutia počítali s tretou svetovou vojnou medzi niekdajšími spojencami. Ich cieľom bol boj za nezávislé a demokratické Poľsko.²⁷

Radikálne krídlo tohto nacionalistického hnutia odmietlo uznať autoritu NZW a vo svojej činnosti ďalej pokračovalo pod názvom Národné ozbrojené sily – Narodowe Siły Zbrojne, NSZ, odvolávajúce sa na fašistickú a antisemitskú ideológiu. Krátko pred koncom vojny NSZ vyhlásili Sovietsky zväz za hlavného nepriateľa Poľska a boli ochotní pristúpiť na obmedzenú spoluprácu s Nemcami: to bol aj prípad odbojovej skupiny Svätokrížska brigáda – Brigada Świętokrzyska.²⁸ V júli 1945 sa vedenie NSZ rozhodlo rozpuštiť svoje oddiely a vystúpiť z ilegality. Členovia, ktorí rozkaz odmietli, vstúpili do oddielov NZW.

Národný zväz boja NZW a Národné ozbrojené sily NSZ boli jediné dve ilegálne sily nezávislé od Krajinskej armády, ktoré boli v Poľsku činné aj po konci druhej svetovej vojny. Okrem nich môžeme spomenúť niekoľko väčších regionálnych organizácií, napríklad polovojenské Podzemné (konšpiračné) poľské vojsko – Konspiracyjne Wojsko Polskie, ktoré sa od augusta 1945 organizovalo v centrálnej časti Poľska a malo okolo 2500 členov. V oblasti Poznane (Veľkopoľsko) pôsobila Veľkopoľská samostatná dobrovoľnícka skupina Warta (Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza „Warta“), zoskupenie založené v máji 1945 bývalými členmi západnej časti AK. Počet jeho členov sa odhaduje na 5 až 6 tisíc osôb.²⁹ V oblasti Podhalia (Zakopané) velil oddielu niekoľko sto vojakov Józef Kuraś. Na severe a severovýchode Poľska bojovala proti komunistom 5. a 6. Vilniuská brigáda Krajinskej armády. K tomu treba pridať veľa malých buniek s desiatimi, dvadsiatimi členmi pôsobiacich po celej krajine. S veľmi obmedzenými možnosťami akcie sa zameriavali len na drobné lokálne stanovišťa milícií. Ťažkosti s potravinovým zásobovaním a mizerné perspektívy dohnali mnohých k rabovaniu, k politickým vraždám či antisemitským výpadom. Ako postupne strácali podporu obyvateľstva, stali sa akýmisi „poníženými vojakmi“ či prosto kriminálnikmi. Komunisti tieto zločiny a provokácie podzemného odboja využili na diskreditáciu antikomunistického odboja v očiach verejnosti, ktorá po rokoch vojny vítala skôr pokoj a poriadok.

26 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 132-156.

27 WIELICZKA-SZARKOWA 2013, s. 34-35.

28 KOMOROWSKI, Krzysztof. *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna obozu narodowego 1939 – 1945*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2001, s. 519-528; BRZOZA, Czesław. Od Miechowa do Coburga. Brygada Świętokrzyska Narodowych Sił Zbrojnych w marszu na zachód. In *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2004, č. 5, s. 221-270.

29 ŁAWNICZAK, A. Podziemie niepodległościowe w Wielkopolsce 1945 – 1956. Próba charakterystyki. In ŁUCZAK, Agnieszka – PIETROWICZ, Aleksandra (ed.) *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945 – 1956*. Poznań : IPN, 2016, s. 20-28.

V roku 1946 oslabili ilegálny odboj ešte ďalšie faktory.³⁰ Nový režim využíval čoraz početnejší a účinnejší policajný aparát. Proti politickej opozícii využíval mnohé zrýchlené súdne procesy: v rokoch 1945 – 1948 bolo z politických dôvodov uväznených okolo 150 tisíc osôb. Podzemný odboj napokon takmer úplne zlikvidovalo referendum, ktoré sa konalo v júni 1946³¹ a voľby v januári 1947. O niekoľko mesiacov po voľbách, ktoré komunisti zmanipulovali, bola oficiálna opozícia prakticky odstránená.

Novú amnestiu vo februári 1947 využilo 76 tisíc ľudí na vystúpenie z ilegality. V podzemnom boji ostalo okolo dvetisíc odbojárrov zoskupených v roztrúsených bunkách. Ale ich podzemná činnosť ostávala vzhľadom na armádne čistky a účinnosť politickej polície celkom bez perspektívy. Prípady morálne ospravedlniteľnejších skutkov, napríklad oslobodenie politických väzňov, boli čoraz zriedkavejšie. V roku 1950 pôsobilo v ilegalite 200 až 400 jedincov, posledný sa ocitol v pasci v roku 1963.³²

Aké obete na ľudských životoch priniesol boj medzi komunistickým aparátom a podzemným odbojom? Presný počet obetí ostáva doposiaľ neznámy. Komunisti dlho hovorili o tridsiatich tisícoch mŕtvych. V roku 1985 odhadol S. Chojnecki, ktorý vychádzal z podrobnejších záznamov, že ich bolo asi 23 500, z toho 8800 funkcionárov bezpečnostných síl, 5000 civilistov z radov komunistov a 8700 členov antikomunistického odboja.³³ Autori súčasnejších výskumov uvádzajú 12 tisíc obetí na strane komunistov (členovia milícií a vojaci), tisíc sovietskych vojakov a 10 tisíc civilistov (členov komunistickej strany, spolupracovníkov nového režimu, náhodné obete). Na strane podzemného odboja sa počet mŕtvych vyšplhal na 9000. Dokopy to predstavuje 32 tisíc mŕtvych.³⁴ Historici svoje odhady starostlivo preverujú a sú citované v najnovších publikáciách o povojnovom antikomunistickom odboji v Poľsku.³⁵ K obetiam bojov je ešte nutné pridať 79 tisíc zatknutých. V rokoch 1944 – 1956 bolo takmer päťtisíc bojovníkov odsúdených na smrť, z čoho polovica rozsudkov sa vykonala.³⁶

Umožňuje nám množstvo obetí týchto často bratovražedných bojov hovoriť v Poľsku počas rokov 1944 – 1947 o občianskej vojne? Niektorí historici tento termín bez výhrad akceptujú, prípadne navrhujú termín „kontrarevolúcia“. Ale situácia v Poľsku sa vonkoncom nedá porovnať s dianím v Grécku v rokoch 1944 – 1949 alebo v Španielsku počas rokov 1936 – 1939. A hoci je bilancia tohto obdobia tragická, hovoriť o občianskej vojne alebo o kontrarevolúcii nie je opodstatnené.

30 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 165-167.

31 Toto referendum malo pomôcť komunistickej moci odložiť na neskôr voľby, ktoré prisľúbil Stalin na Jaltskej konferencii, ako aj vyskúšať jej vplyv na Poliakov. Prvá otázka sa týkala zrušenia Senátu, druhá podpory agrárnej reformy a znárodnenia priemyslu a v rámci tretej sa mali Poliáci vysloviť k hraniciam na línii Odra – Nisa. Oficiálne podľa komunistov veľká väčšina Poliakov volila trikrát „áno“. V skutočnosti však boli výsledky referenda sfaľované.

32 MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 167.

33 *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1985, č. 1-2.

34 Presnú analýzu týchto počtov pozri TURLEJSKA, Maria. *Te pokolenia żałobami czarne.... Skazani na śmierć i ich sedziowie 1944 – 1954*. Londyn : Aneks, 1989, s. 71 a ďalšie.

35 Pozri napr. MOTYKA – WNUK – STRYJEK – BARAN 2012, s. 168-169.

36 WIELICZKA-SZARKOWA 2013, s. 39-40.

Náčrt kolektívneho portrétu podzemného odboja

Vojaci v podzemnom odboji po roku 1945 pochádzali z rôznych sociálnych prostredí. Boli medzi nimi deti roľníkov, remeselníkov, učiteľov, zamestnanci správy, lesníci, dôstojníci a poddôstojníci, študenti. Niektorí z nich bojovali v rokoch 1918 – 1920 za nezávislosť Poľska. Väčšina mala možnosť vstúpiť počas vojny do odbojového hnutia,³⁷ mnohí členovia však vtedy mali menej ako 18 rokov a boli primladí, aby vo vojne bojovali.

Pokúsme sa prípad mládežníckych organizácií Veľkopoľska podrobiť podrobnejšej analýze. Dokumenty politickej polície nám poskytujú veľa informácií o jednotlivých bunkách a ich členoch.³⁸ Z dokumentov vyplýva, že v rokoch 1945 až 1955 operovalo 98 mládežníckych podzemných skupín s asi tisícovou členov; z toho 190 skautov, 59 členov katolíckych organizácií, 206 členov oficiálneho Zväzu poľskej mládeže. Tabuľky tieto skupiny zoradujú na základe kategórií veku a sociálneho pôvodu.

Tab. 1. Vekové skupiny

Vek	12 – 14 rokov	15 – 18 rokov	19 – 24 rokov	25 – 30 rokov	31 a viac rokov
Počet členov	78	543	240	44	17

Zdroj: ZWIERNIK, Przemysław. Młodzieżowe organizacje niepodległościowe w Wielkopolsce w latach 1945 – 1956. In ŁUCZAK, Agnieszka – PEITROWICZ, Aleksandra (ed.) *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945 – 1956*, Poznań : IPN, 2007, s. 45.

Tab. 2. Sociálny pôvod

robotníci	inteligencia	roľníci	drobná buržoázia
451	193	159	119

Zdroj: ZWIERNIK 2007, s. 45.

Aké boli ciele boja organizácií podzemného odboja po roku 1945? Odpoveď na túto otázku je pomerne jednoduchá, pokiaľ hovoríme o združeniach, ktoré sa vyvinuli z AK alebo boli prepojené s jednoznačným politickým prostredím. V prípade organizácie WiN sú ciele uvedené v organizačných brožúrach a dočítame sa v nich, že si želajú Poľsko slobodné, nezávislé a demokratické. Ako sme už videli, WiN odmietala vojenskú akciu a usilovala sa o politické riešenia. Organizácia chcela svoj program naplňať prostredníctvom slobodných a demokratických volieb.

Ozbrojené sily NSZ odmietali začlenenie do AK a spájali sa s nacionalistickým prostredím. Ich hlavným cieľom bolo dosiahnutie nezávislosti a opätovné pripojenie tých území k Poľsku, ktoré krajina v roku 1939 stratila v prospech ZSSR. Poľskí nacionalisti však zároveň chceli naplniť myšlienku „Poľsko Poliakom“, kde by nebolo miesta pre iné národy. Najbližšia im bola ideológia talianskych fašistov.³⁹

³⁷ Tamže, s. 40.

³⁸ ZWIERNIK 2007, s. 43-44.

³⁹ Na túto tému nedávno vyšla publikácia GNIADK-ZIELIŃSKI, Michał. *Narodowe Siły Zbrojne 1942 – 1947*.

Čo sa týka malých zoskupení, v prípade, že mali nejaký program, zadefinovali ho ich vodcovia; myslenie každého z nich sa líšilo podobne ako ich životné osudy pred vstupom do ilegality. Pre mladých Poliakov by bol nepochybne šok, keby sa dozvedeli, že ich hrdinovia, ktorých portréty dnes nosia na tričkách s nápisom „Smrť nepriateľom vlasti“, prv ako sa stali „prekliatymi vojakmi“, neraz slúžili v milíciách alebo vojenskú službu vykonávali v ľudovej armáde, či dokonca pracovali pre politickú políciu. Po vojne si chceli nájsť nové miesto v živote, hľadali prácu či pomýšľali na založenie rodiny. Slovom, túžili po normálnom živote. Neskôr z rôznych príčin zbehli. A neskôr, keď ich zatkli, boli často odsúdení na smrť, aby si každý uvedomil, aký osud ľudová moc pripravila zradcom.

Všetky organizácie podzemného odboja však predsa niečo spájalo – a to odhodlanie odmietnuť sovietsku nadvládu a dosiahnuť nezávislosť Poľska. V praxi to znamenalo boj s aparátom teroru, ktorý bol plne v rukách Sovietov a ich poľských prisluhovačov.

Príkladov na to je viac než dost. V auguste 1945 vojaci v ilegality vyplienili stanicu politickej polície v meste Puławy. V roku 1946 skupina vedená Józefom Kurašom, prezývaným „Ogień“, oslobodila z krakovského väzenia 60 vojakov podzemného odboja. Rok predtým iná skupina oslobodila 350 väzňov v Kielcach. Okrem ozbrojených akcií organizovali skupiny podzemného odboja informačné služby, ilegálny prevoz materiálu a ľudí cez hranice a podobne.⁴⁰

Ale ako sme už naznačili, „prekliati vojaci“ boli zodpovední aj za skutky, ktoré sú jednoznačne odsúdeniahodné. Medzi ich obeťami neboli len tí, ktorí preukazovali oddanosť komunistickému režimu. Boli to aj obyčajní roľníci, ktorí chceli v rámci agrárnej reformy získať parcelu pôdy alebo odmietli partizánom poskytnúť podporu. Boli to aj učitelia, ktorí chceli otvárať školy pre deti. Okrem toho istý počet ľudí padol za obeť náhodne – napríklad si ho s niekým pomýlili, strieľalo sa do radov nevinných, na čo nie sú žiadni svedkovia.⁴¹

„Prekliati vojaci“ okrem toho páchali aj zločiny z pomsty. V júni 1945 jednotky NSZ popravili neďaleko Lublinu 196 Ukrajincov, čo bola odvetá za zločiny, ktoré spáchala Ukrajinská povstalecká armáda, UPA.⁴² Jednotky NSZ, ktoré vychádzali z hesla „Poľsko Poliakom“, organizovali aj čistky (zvané aj „očistné akcie“) nepoľského obyvateľstva a ľudí ortodoxného vyznania na východe krajiny. Ak bojovníci NSZ v dome našli obraz Panny Márie, jeho obyvateľov ušetrili. Pokiaľ to bola pravoslávna ikona, zastrelili ich.

Warszawa : Capital, 2017.

40 ŚLASKI, Jerzy. *Żołnierze wyklęci*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 1996, s. 175-227.

41 Pozri rozhovor s M. Zarembom pre *Gazeta Wyborcza*, 1. marec 2017.

42 MOTYKA, Grzegorz – WNUK, Rafał. *Pany i rezuny: współpraca AK-WiN i UPA 1945 – 1947*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997, s. 149-151.

„Prekliati vojaci“ – niekoľko individuálnych portrétov⁴³

1. Kapitán kavalérie Witold Pilecki (1901 – 1948)

Dôstojník AK sa v roku 1940 nechal zavrieť do tábora Auschwitz s úmyslom vynášať z tábora informácie o jeho fungovaní. Keď z koncentračného tábora v roku 1943 unikol, vstúpil do Druhého poľského zboru generála Władysława Andersa v Taliansku. V roku 1945 sa vrátil do Poľska. V roku 1947 bol zatknutý a o rok neskôr vo väzení popravený.

2. Major Zygmunt Szendzielorz (1910 – 1951), „Łupaszka“

V septembri 1939 sa zúčastnil vojny. Bol zatknutý, ale podarilo sa mu utiecť a od roku 1943 viedol Piatu brigádu AK v oblasti Vilnius, ktorá bojovala proti Nemcom a zároveň proti Litovčanom spolupracujúcim s nacistami, ako aj proti Sovietom. V roku 1944 ho zatkla litovská polícia a oslobodili ho Nemci. V júni 1944 jeho ozbrojené jednotky v odvetnej akcii napadli niekoľko litovských dedín a zavraždili minimálne 68 osôb, prevažne civilistov – ženy a deti. Po rozpustení AK pokračoval v podzemnom odboji. Jeho brigáda 200 mužov zorganizovala v roku 1945 okolo 90 útokov, popravila 50 osôb obvinených z kolaborácie s NKVD alebo poľskou politickou políciou. V roku 1946 pokračoval v bojoch v oblasti Gdańska, kde jeho nová brigáda pripravila minimálne 170 útokov. V roku 1948 bol zatknutý, odsúdený na smrť a v roku 1951 popravený.

3. Romuald Rajs (1913 – 1949), „Bury“

Počas vojny sa preslávil ako neľútostný partizán, po rozpustení AK vstúpil do Piatej vilniuskej brigády, v ktorej velil kavalérii. Potom sa postavil na čelo Tretej vilniuskej brigády NZW, ktorá mala približne 230 vojakov. Je zodpovedný za smrť 79 ľudí bieloruského pôvodu. V roku 1948 bol zatknutý, odsúdený na smrť a v roku 1949 popravený. V roku 2005 poľský Ústav pamäti národa oficiálne uznal jeho zodpovednosť za zločiny na civilnom obyvateľstve, čo mnohých prívržencov jeho legendy poburuje.

4. Józef Kuraś (1915 – 1947), „Ogień“

Bojoval v regióne okolo Zakopaného proti Nemcom, následne v miestnom zoskupení a potom vstúpil do AK. Napokon prešiel do Rolníckych bataliónov (Bataliony Chłopskie), ozbrojenej organizácie roľníckeho hnutia, ktorá vznikla v roku 1941, ale iba časť z nich uznala AK. V roku 1944 si zvolil Poľský výbor národného oslobodenia (Lublinský výbor) a začal spolupracovať so sovietskymi partizánmi. V roku 1945 bol postavený do čela politickej polície v Nowom Targu, čo pohoršilo funkcionárov v Krakove. Dozvedel sa o úmysle zatknúť ho, preto utiekol a zapojil

43 O tzv. „prekliatych vojakoch“ existuje nepreberné množstvo oslavnej literatúry. Pre kritické a podrobné biografické údaje pozri *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944 – 1956*, Warszawa-Lublin : IPN, 2007. Téma sa venujú aj nasledujúce diela: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944 – 1956. Słownik Biograficzny*, Kraków-Warszawa-Wrocław : IPN - Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2002 – 2010; KORKUĆ, Maciej. *Józef Kuraś „Ogień”. Podhalańska wojna 1939 – 1945*. Kraków : Antyk, 2011; KOZŁOWSKI, Patryk. *Jeden z wyklętych. Zygmunt Szendzielorz „Łupaszka” 1910 – 1951*. Warszawa : Oficyna wydawnicza „Rytm”, 2004; PAWŁOWICZ, Jacek. *Rotmistrz Witold Pilecki 1901 – 1948*. Warszawa : IPN, 2008.

sa do podzemného odboja. Jeho jednotka padla do pasce v roku 1947 a zomrel na následky ťažkých zranení.

V regióne Podhalia je pre niekoho hrdina, iní ho považujú za zločinca. Kuraš ostáva naďalej vnímaný protichodne. Historici z Inštitútu židovských dejín Kuraša obviňujú z vraždy aspoň desiatky židov, ktorí unikli holokaustu, historici z Ústavu pamäti národa (IPN) však tento zločin nepotvrdzujú. Spoločnosť Slovákov v Poľsku navrhuje otvoriť výskum, ktorý by sa zameriaval na zločiny Kurašových oddielov voči slovenskému obyvateľstvu v Poľsku. V roku 1990 výbor AK v Nowom Targu v oficiálnom vyhlásení odsúdil Kuraša za tieto zločiny a zdôraznil, že namiesto pripomínania pamiatky Kuraša by sme si mali pripomínať pamiatku jeho 430 obetí.

5. Danuta Helena Siedzikówna (1928 – 1946), „Inka“

V decembri 1943 vo veku necelých 15 rokov vstúpila do oddielu AK, kde sa venovala zdravotníckemu vzdelávaniu. Po prechode frontu začala pracovať v lesnej správe. V roku 1945 ju zatkli a obvinili z kolaborácie s antikomunistickým odbojom. Z transportu ju oslobodili partizáni a potom v partizánskom oddiele pôsobila ako ošetrovatel'ka. Tajná polícia ju 28. júna 1946 opäť zatkla v Gdańsku, kam prišla po zdravotnícke potreby. Vo väzení ju mučili a obvinili z účasti na útokoch proti milíciám. Po niekoľkých mesiacoch vypočúvaní bola odsúdená na smrť. Prezident Bolesław Bierut zamietol žiadosť o milosť a 28. augusta 1946 bola v Gdańsku zastrelená.

Kult „prekliatych vojakov“

Poľský básnik Zbigniew Herbert v básni *Vlci* opisuje tragický osud „prekliatych vojakov“ takto: „*Pretože žili podľa zákonov vlkov/dejiny ich bytie prechádzajú mlčaním.*“

V období komunizmu oficiálna propaganda opisovala partizánov antikomunistického odboja ako reakčných banditov a fašistov. V tragickom kontexte doby sa len málokto osmelil venovať sa ich osudu. Urobil to napríklad spisovateľ Jerzy Andrzejewski, autor románu *Popol a diamant* (1948), ktorý sa stal predlohou scenára rovnomenného filmu Andrzeja Wajdu (1958). Jeho hlavný hrdina, člen antikomunistického odboja, ktorého stvárnil veľký poľský herec Zbigniew Cybulski, je tragická osobnosť hlboko postihnutá vojnou. Ťažko skúšaná životom je však aj jeho obeť, vysoký komunistický funkcionár a počas vojny väzeň vo viacerých táboroch.

Po roku 1989 sa Poliaci mohli vrátiť k udalostiam, ktoré nasledovali po skončení vojny. Postupne sa začali nanovo objavovať dejiny antikomunistického odboja. Z banditov a reakcionárov sa rýchlo stali hrdinovia – nepoddajní, „prekliati vojaci“. Spočiatku sa najmä medzi mladými začal upevňovať ich kult.⁴⁴ V roku

44 Už v roku 1993 K. Kerstenová spochybnila prostú transformáciu „banditov“ komunistického obdobia na hrdinov a komunistických hrdinov na banditov, zdôrazňujúc, že dejiny nikdy nie sú jednoznačné a čierno-biele a že je nutné posudzovať ich v celej protirečivosti a zložitosti. KERSTEN 1993, s. 94-95.

1993 pripravila radikálne antikomunistická organizácia Liga Republikańska na ich počesť výstavu. Výstava niekoľko rokov putovala po celom Poľsku a v roku 1999 bola predstavená v Sneme Poľskej republiky (dolná komora parlamentu). Medzitým v roku 1996 bývalý člen podzemného odporu Jerzy Ślaski vydal knihu s názvom *Prekliati vojaci*.

V roku 2001 vydal Snem Poľskej republiky deklaráciu, ktorou uznal zásluhy antikomunistického odboja v boji za slobodné a nezávislé Poľsko. Odvtedy sa objavuje čoraz viac literatúry a výstav venovaných „prekliatym vojacom“. Ústav pamäti národa (IPN) vydáva dokumenty a súhrnné diela o antikomunistickom odboji v období bezprostredne nadväzujúcom na druhú svetovú vojnu, napríklad Konšpirácie a odboj v Poľsku od roku 1944 do roku 1956 alebo Atlas poľského nezávislého odboja v rokoch 1944 až 1956. Okrem toho začína vyhľadávať a pripomínať si miesta, na ktorých „prekliati vojaci“ padli v boji alebo boli popravení.

V roku 2011 vyhlásil poľský snem Národný deň pamiatky na „prekliatych vojakov“, ktorý inicioval prezident Lech Kaczyński. Po jeho tragickej smrti iniciatívu podporoval jeho nástupca Bronisław Komorowski. Pamiatka na „prekliatych vojakov“ sa pripomína 1. marca na počesť siedmich veliteľov WiN, ktorých v ten deň roku 1951 popravili vo Varšave. V roku 2016 poľská vláda rozhodla o otvorení múzea „prekliatych vojakov“. Jeho riaditeľ Jacek Pawłowicz ho predstavuje nielen ako múzeum venované nepoddajným a „prekliatym vojacom“, ale aj celej opozícii voči komunistickému režimu v Poľsku pred rokom 1989.⁴⁵

Napriek tomu však pripomínanie „prekliatych vojakov“ Poľsko rozdeľuje. Až 75 % Poliakov považuje ich pôsobenie za dôležitý prejav odboja proti sovietskej nadvláde a 73 % si myslí, že „aktivity antikomunistického odboja boli skutkami vlastenectva“. Ale zároveň 49 % Poliakov zastáva názor, že zločiny na civilnom obyvateľstve znemožňujú vidieť v nich skutočných vlastencov a 41 % zdôrazňuje, že ich skutky zabraňovali obnoveniu krajiny. Vnímanie tohto spoločenského fenoménu ešte väčšmi sťažuje skutočnosť, že 45 % Poliakov nevie o podzemnom odboji po roku 1945 takmer nič. Len 6 % tvrdí, že úroveň ich poznatkov tejto problematiky je veľmi dobrá.⁴⁶

Na jednej strane dnes existuje skutočný kult „prekliatych vojakov“. Vidíme ich všade rovnako ako hviezdy popkultúry: na tričkách, vo filmoch, v dejepisných programoch verejnoprávnej televízie, v komiksoch. Knihy venované tematike „prekliatych vojakov“ niekedy v knižniciach zaberajú polovicu priestoru na policiach vyhradených pre knihy o dejinách Poľska po roku 1945. Pre časť Poliakov sú to takmer svätci alebo aspoň veľkí vlastenci, ktorí sa pričínili o nezávislosť Poľska v roku 1989. Odmietajú na ich adresu akúkoľvek kritiku. Tento kult sa rozvíja predovšetkým v prostredí nacionalistickej a katolíckej pravice. Podporuje a financuje ho súčasná vláda v rámci historickej politiky štátu.

45 *Gazeta Polska*, 1. marec 2017.

46 Prieskum vykonalo poľské Centrum pre výskum verejnej mienky, CBOS, *Gazeta Wyborcza*, 1. marec 2017.

Na druhej strane stoja „liberálne“ médiá a historici, ktorí na problematiku „prekliatych vojakov“ ponúkajú komplexnejší pohľad. Podľa nich sa dejiny nesmú podávať čierno-bielo, pretože aj medzi „prekliatymi vojakmi“ sú skutoční hrdinovia a zároveň obyčajní zločinci. Tvrdí to napríklad Marcin Zaremba, podľa ktorého úloha historika spočíva predovšetkým v tom, že berie do úvahy všetky prvky zložitosti skúmaného obdobia. Odmietá mytologizáciu dejín, ktorá vedie k ich zjednodušovaniu. Otvorene kritizuje spôsob, akým históriu „prekliatych vojakov“ predkladajú zástancovia ich kultu. Podľa neho je obraz „prekliatych vojakov“ v podaní sympatizujúcich médií vytrhnutý z dobového kontextu a neponúka iné formy odboja proti komunizmu. Obzvlášť sa v tichosti obchádza úloha Mikołajczykowej strany, ktorá bola najväčšou stranou politickej opozície v rokoch 1945 – 1947.⁴⁷

Rafał Wnuk, ďalší historik z tej istej historickej školy, odmieta samotný koncept „prekliatych vojakov“, pretože ich považuje za marketingový výtvor, ktorý dokopy mieša mnohé fakty a zároveň tak nič nevysvetľuje. Upozorňuje aj na to, že tento koncept je zámerne vytvorený v opozícii voči tomu, čo zosobňoval Mikołajczyk a podzemný poľský štát. Wnuk varuje, že mytologizácia dejín „prekliatych vojakov“ znemožňuje akúkoľvek zmysluplnú debatu na túto tému a dodáva, že svet stvorený z mýtu slúži len na vytváranie spoločnosti emócií. Je ako obchod, v ktorom si vyberáme len niektoré výrobky, aby sme mohli povedať, „to je náš príbeh“. Takto sa úloha dejín redukuje na službu národným otázkam.⁴⁸

Protikomunistický odboj v Poľsku vzhľadom na nedostatok prostriedkov nemohol zabrániť sovielizácii krajiny. Ale v niektorých regiónoch na východe Poľska predstavoval skutočnú silu, ktorá najmä v roku 1945 vytvárala v klíme latentnej občianskej vojny významnú prekážku prevzatiu moci komunistami.

Väčšina bojovníkov antikomunistického odboja bojovala za slobodné a nezávislé Poľsko. Medzi nimi boli vojaci s vojenskými skúsenosťami, ale aj mladí ľudia, takmer deti. Ich osud bol často tragický: neraz skončili vo väzbe a nemohli sa brániť. Neboli to však hrdinovia bez bázne a hany. Medzi bojovníkmi antikomunistického odboja boli viacerí, ktorí z politických, nacionalistických alebo náboženských pohnutí páchali na civilnom obyvateľstve otrasné zločiny. Pre niektorých sa podzemný odboj stal istým spôsobom života, dobrodružstvom, príležitosťou rýchlo sa obohatiť.

Ako teda hodnotiť členov antikomunistického odboja? Boli to hrdinovia či zločinci? Krystyna Kerstenová začiatkom 90. rokov podotkla, že odpoveď na túto otázku do veľkej miery závisí od našich ideologických a politických sklonov, ktoré nikdy nie sú oprosté emócií.⁴⁹ Ako sme videli, mala pravdu. Spomienky na „prekliatych vojakov“ nerozdeľujú len verejnú mienku, ale aj historikov.

47 *Gazeta Wyborcza*, 1. marec 2017.

48 Rozhovor s Łukaszom Rogojszom z 3. marca 2017, <http://wiadomosci.onet.pl> (posledný náhľad 31. októbra 2018).

49 KERSTEN, 1993, s. 30.

Kult „prekliatych vojakov“, ktorý sa pestuje v Poľsku, neznemožňuje len diskusiu o povojnovom období. Mimoriadne znepokojujúce je najmä to, že tento kult oslabuje či priam gumuje z kolektívnej pamäti úlohu podzemného štátu počas vojny. Tento rok zapadlo 75. výročie založenia Krajinskej armády takmer celkom do zabudnutia. Mladí Poliaci, nadchnutí legendou o „prekliatych vojakoch“, sa veľmi nezaujímajú o iné opozičné hnutia v Poľsku po roku 1945. Napriek tomu to boli práve tieto vlastenecké a demokratické hnutia, ktoré sa oveľa väčšou mierou ako „prekliati vojaci“ zaslúžili o vznik vzbury v Poznani v júni 1956, o študentské demonštrácie v roku 1968, robotnícke štrajky v rokoch 1970 a 1976, o Solidarność v roku 1980 a o pád komunizmu v Poľsku v roku 1989.

Z francúzštiny preložila Silvia Ruppeltdová

Cituj:

MIKOŁAJCZYK, Marek. Antikomunistický odboj v Poľsku v rokoch 1944 – 1947: Banditi alebo hrdinovia?
In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 106-120. ISSN 1337-6861.

...

Marek Mikołajczyk
Instytut Historii UAM
ul. Umultowska 89d
61 614 Poznań
marmikol@konto.pl